

ВІСНИК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Загальнодержавне періодичне видання

Засноване
19 лютого 1997 року

Свідоцтво
про державну реєстрацію
Серія КБ № 2444

Виходить
шість разів на рік

Засновник:
Конституційний Суд України
Адреса: 01033, м. Київ-33,
вул. Жилианська, 14

Видавець: Видавнича організація —
«Юрінком Інтер»
Адреса: 04209, м. Київ-209,
вул. Героїв Дніпра, 31-б

Завідувач
редакційного відділу Секретаріату
Конституційного Суду України –

В. Тичина
тел. 238-10-32

Відповідальний секретар –
К. Пігнаста
тел. 238-11-54,
e-mail: court@ccu.gov.ua

Президент
видавничої організації
"Юрінком Інтер",
кандидат юридичних наук
В. Ковальський
e-mail: kovalsky@yuricom.kiev.ua

3
2007

РЕДАКЦІЙНА РАДА

- І. Домбровський** — Голова Конституційного Суду України (голова Редакційної ради)
В. Авер'янов — завідувач відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор
- В. Кампо** — суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук (заступник голови Редакційної ради)
- М. Козюбра** — суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрН України
- О. Копиленко** — директор Інституту законодавства Верховної Ради України, доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України
- М. Костицький** — суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України
- П. Мартиненко** — суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, професор
- О. Мироненко** — суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент АПрН України (заступник голови Редакційної ради)
- П. Пацурківський** — декан юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доктор юридичних наук, професор
- В. Пшеничний** — заступник Голови Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
- П. Рабінович** — професор кафедри теорії та історії держави і права Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор юридичних наук
- А. Селіванов** — Постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України, доктор юридичних наук, професор
- С. Станік** — заступник Голови Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
- П. Стецюк** — суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
- В. Тихий** — суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України
- П. Ткачук** — суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
- Л. Чубар** — суддя Конституційного Суду України у відставці
- В. Шаповал** — суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор
- С. Шевчук** — професор кафедри публічного права юридичного факультету Міжнародного Соломонового університету, кандидат юридичних наук

Згідно з постановою Президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 р. № 1-05/07 "Вісник Конституційного Суду України" включено до переліку наукових фахових видань

У НОМЕРІ

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції про офіційне тлумачення положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України» (справа про звільнення судді з адміністративної посади) 5

**Окрема думка судді Конституційного Суду України
Бринцева В.Д.**

стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції про офіційне тлумачення положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України» (справа про звільнення судді з адміністративної посади) 9

**Окрема думка судді Конституційного Суду України
Лилака Д.Д.**

стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції про офіційне тлумачення положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України» (справа про звільнення судді з адміністративної посади) 13

**Окрема думка судді Конституційного Суду України
Шишкіна В.І.**

стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції про офіційне тлумачення положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України» (справа про звільнення судді з адміністративної посади) 18

ОГЛЯД УХВАЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ 20

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

О. Мироненко. Концептуальні засади радянської системи конституційного контролю повоєнного періоду (1946—1980 роки) (продовження) 31

В. Головченко. Ефективність законодавства: поняття, критерії та методика вимірювання 44

К. Бабенко. Роль Конституційного Суду України у забезпеченні верховенства Конституції України 54

М. Оніщук. Поняття та принципи референдної демократії в Україні: конституційно-правові аспекти 62

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Т. Дудаш. Конституційна правоінтерпретація Верховного Суду США: спроба герменевтичного дослідження 71

ДО 300-РІЧЧЯ КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА

Указ Президента України «Про відзначення 295-ї річниці та підготовку заходів до 300-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика» 81

Конституція Української Гетьманської держави (Конституція Пилипа Орлика 1710 року) 83

Алфавітний покажчик статей, опублікованих у «Віснику Конституційного Суду України» (1997–2006) 95

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

*ІМЕНЕМ УКРАЇНИ*РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції
про офіційне тлумачення положення частини п'ятої
статті 20 Закону України «Про судоустрій України»
(справа про звільнення судді з адміністративної посади)**

м. Київ
16 травня 2007 року
№ 1-рп/2007

Справа № 1-6/2007

*Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:*

Домбровського Івана Петровича — головуючий,
Бринцева Василя Дмитровича,
Головіна Анатолія Сергійовича,
Джуня В'ячеслава Васильовича,
Дідківського Анатолія Олександровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни,
Мачужак Ярослави Василівни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Станік Сюзанни Романівни,
Стрижака Андрія Андрійовича,
Ткачука Павла Миколайовича — суддя-доповідач,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним поданням Вищої ради юстиції про офіційне тлумачення положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року № 3018-III (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 27, ст. 180).

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 39, 41 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання Вищої ради юстиції.

Підставою для розгляду справи відповідно до статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» є практична необхідність в офіційній інтерпретації зазначених положень Закону України «Про судоустрій України».

Заслухавши суддю-доповідача Ткачука П.М. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В :

1. Суб'єкт права на конституційне подання — Вища рада юстиції — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України» (далі — Закон) «суддя може бути звільнений з адміністративної посади (крім адміністративних посад у Верховному Суді України) в порядку, визначеному цією статтею, також за ініціативою Вищої ради юстиції».

Необхідність в офіційному тлумаченні, як зазначається у конституційному поданні, виникла у зв'язку з різним розумінням та застосуванням положення Закону щодо порядку ініціювання Вищою радою юстиції питання про звільнення суддів з адміністративних посад.

2. З метою повного та всебічного дослідження порушених у конституційному поданні питань Конституційний Суд України звернувся до органів державної влади та наукових установ з пропозицією надати відповідну інформацію.

У листі Президента України до Конституційного Суду України вказується, що частиною п'ятою статті 20 Закону Вищу раду юстиції уповноважено ініціювати звільнення судді з адміністративної посади безпосередньо перед главою держави. Така ініціатива Вищої ради юстиції за своїми правовими наслідками може розглядатися як альтернатива поданню Голови Верховного Суду України про звільнення судді з адміністративної посади.

Голова Верховної Ради України вважає, що процедура звільнення судді з адміністративної посади в суді загальної юрисдикції, в тому числі вирішення питання щодо права Вищої ради юстиції брати участь в ініціюванні такого звільнення, має визначатися законом. Положення третього речення частини п'ятої статті 20 Закону слід розглядати як таке, що уповноважує Вищу раду юстиції самостійно вносити подання Президенту України про звільнення судді з адміністративної посади у разі порушення ним вимог щодо несумісності, присяги, набрання законної сили обвинувальним вироком стосовно нього, що зумовлено наявністю підстав для звільнення з посади професійного судді.

Позиція Верховного Суду України полягає в тому, що звільнення судді з адміністративної посади можливе лише за наявності рекомендації Ради суддів України за поданням Голови Верховного Суду України, а Вища рада юстиції може виступати в якості ініціатора процедури такого звільнення.

Таку ж позицію займає Рада суддів України.

Висновки фахівців Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича зводяться до того, що Вища рада юстиції не може вносити подання про звільнення голови та заступника голови суду безпосередньо Президентові України.

У листі Комітету Верховної Ради України з питань правової політики вказується на неконституційність положення частини п'ятої статті 20 Закону. На його думку, наділення Президента України повноваженнями призначати суддю на посаду голови суду, заступника голови суду та звільняти його з цієї посади суперечить Конституції України (частині першої статті 6, частині другій статті 8, частині другій статті 19), оскільки згідно з Основним Законом України глава держави, повноваження якого визначаються виключно Конституцією України, не наділений правом призначати суддів на адміністративні посади та звільняти їх з цих посад. У листі також зазначається, що це положення Закону не узгоджується з гарантованим Конституцією України принципом незалежності суддів.

3. На пленарному засіданні Конституційного Суду України представники суб'єкта права на конституційне подання Полтавець Ю.П., Архипович Л.В., Постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України Селіванов А.О.,

представник Президента України Мармазов В.Є., представник Верховного Суду України та Ради суддів України Волков О.Ф. підтримали позиції органів, які вони представляли.

4. Аналізуючи частину п'яту статті 20 Закону на предмет офіційного тлумачення, Конституційний Суд України виявив ознаки невідповідності Конституції України її положення про надання Президенту України повноважень призначати та звільняти голів, заступників голів судів.

За таких обставин Конституційний Суд України вважає за необхідне на підставі частини другої статті 95 Закону України «Про Конституційний Суд України» вирішити питання щодо відповідності Конституції України цього положення Закону.

5. Конституція України надала Президенту України ряд повноважень стосовно організації і діяльності судової влади. Згідно з пунктом 22 частини першої статті 106, частиною п'ятою статті 126 Основного Закону України Президент України має право в порядку, визначеному законом (пункт 14 частини першої статті 92, стаття 153 Конституції України), призначати на посади та звільняти з посад третину складу Конституційного Суду України. На підставі пункту 23 частини першої статті 106 Конституції України глава держави у визначеному законом порядку утворює суди. Президент України має також право здійснювати перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років (частина перша статті 128 Конституції України) та звільняти його з цієї посади (частина п'ята статті 126 Конституції України). Однак повноважень призначати суддю на посаду голови суду, заступника голови суду та звільняти його з цієї посади Конституція України Президенту України не надала.

6. Відповідно до пункту 31 частини першої статті 106 Конституції України повноваження Президента України визначаються лише Основним Законом України. На цю обставину Конституційний Суд України неодноразово вказував у своїх рішеннях, зокрема у рішенні від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003 (справа про гарантії діяльності народного депутата України), де сказано, що «повноваження Президента України вичерпно визначені Конституцією України, а це унеможливує прийняття законів, які встановлювали б інші його повноваження (права та обов'язки)», та в рішенні від 7 квітня 2004 року № 9-рп/2004 (справа про Координаційний комітет), в якому вказано, що повноваження Президента України, як і повноваження Верховної Ради України, визначаються Конституцією України.

Отже, надання Президенту України частиною п'ятою статті 20 Закону повноважень призначати суддю на посаду голови, заступника голови суду, а також звільняти його з цієї посади суперечить статті 106 Конституції України, тобто це положення Закону є неконституційним.

Конституційний Суд України вважає, що питання про призначення на посаду голови, заступника голови суду та звільнення його з цієї посади (крім адміністративних посад у Верховному Суді України) мають бути врегульовані в законодавчому порядку.

7. Приймаючи рішення у цій справі, Конституційний Суд України враховує вироблені міжнародним співтовариством засади незалежності судових органів, викладені, зокрема, в рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи від 13 жовтня 1994 року № (94)12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», де вказується, що орган, який уповноважений приймати рішення щодо кар'єри суддів, повинен бути незалежним від уряду та адміністративних органів; у Європейській хартії про Закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 року, в якій передбачається, що рішення про службове підвищення судді вносяться органом, незалежним від виконавчої та законодавчої влади; в «Основних принципах незалежності судових органів», схвалених резолюціями № 40/32 від 29 листопада 1985 року та № 40/146 від 13 грудня 1985 року Генеральної Асамблеї ООН, в яких зазначається, що усунення від посади чи звільнення судді мають бути предметом незалежної перевірки.

Взято до уваги також висновок експертів Ради Європи від 19 грудня 2002 року щодо Закону України «Про судоустрій України» стосовно того, що президент не може відігравати у підборі суддів на адміністративні посади настільки активну роль, та положення Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361, в якому передбачається запровадити порядок, за яким адміністративні посади в судах займатимуть судді, призначені органами суддівського самоврядування.

8. Конституційний Суд України виходить з того, що положення частини п'ятої статті 20 Закону, яке суб'єкт права на конституційне подання просить витлумачити, а саме щодо участі Вищої ради юстиції у вирішенні питання про звільнення судді з адміністративної посади, тісно пов'язане з положенням цієї частини статті 20 Закону, яке визнано Судом таким, що не відповідає Конституції України. За цих обставин практична необхідність в офіційному тлумаченні положення частини п'ятої статті 20 Закону, яке є предметом конституційного подання, відпадає.

Виходячи з викладеного та керуючись частиною другою статті 147, статтею 150, частиною другою статті 152 Конституції України, статтями 51, 61, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в :

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України», відповідно до якого голова суду, заступник голови суду призначаються на посаду та звільняються з посади Президентом України.

2. Положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України», визнане неконституційним, втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рекомендувати Верховній Раді України невідкладно в законодавчому порядку врегулювати питання про призначення судді на посаду голови суду, заступника голови суду та звільнення його з цієї посади.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

ОКРЕМА ДУМКА

**судді Конституційного Суду України Бринцева В.Д.
стосовно Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції
про офіційне тлумачення положення
частини п'ятої статті 20
Закону України «Про судоустрій України»
(справа про звільнення судді з адміністративної посади)**

Рішенням Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року визнано неконституційним положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України», відповідно до якого голова суду, заступник голови суду призначаються на посаду та звільняються з посади Президентом України.

Не заперечуючи, що в Конституції України дійсно відсутні конкретні норми, які поклали б на Президента України обов'язок призначати на адміністративні посади та звільняти з них у судах загальної юрисдикції, слід зазначити, що системний аналіз конституційних норм дає підстави і для інших висновків, ніж ті, які покладені в основу Рішення Конституційного Суду України.

1. Відсутність у Конституції України конкретного визначення щодо органу, наділеного повноваженнями призначати і звільняти голів судів і їх заступників, не є підставою для визнання положень спеціального закону неконституційними, якщо цю процедуру покладено на орган (суб'єкта), щодо якого у конституційних нормах відсутня пересторога (заборона) здійснювати цю функцію.

Посилання на те, що віднесення до повноважень Президента України призначення суддів на адміністративні посади у судах порушує принцип поділу влади, закріплений у статті 6 Конституції України, не є переконливими. Класична теорія поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову базується на механізмах стримувань і противаг та визнанні принципу єдності влади у державі. У правовій системі України відповідною противагою президентським повноваженням щодо призначення і звільнення суддів, а також голів судів і їх заступників є судові механізми перевірки законності таких рішень Президента України. Крім того, слід враховувати, що відповідно до конституційної доктрини України Президент України не віднесений до жодної з гілок влади. Виходячи з цього підстави стверджувати, що така правова модель створює передумови для втручання у внутрішню діяльність судової влади, відсутні.

Крім того, системний аналіз конституційних норм, якими регламентуються повноваження Президента України, дозволяє дійти висновку, що за чинною Конституцією України найбільш повноважним з питань призначення на адміністративні посади є саме цей державний орган. Так, відповідно до частини першої статті 128 перше призначення на посаду судді строком на п'ять років здійснює Президент України; згідно з частиною шостою статті 126 — суддя звільняється з посади органом, що його призначив; у пункті 23 статті 106 саме на Президента України покладено обов'язок утворювати суди у визначеному законом порядку.

Порівняльний аналіз наведених конституційних повноважень Президента України з функцією призначення і звільнення з адміністративних посад у судах загальної юрисдикції дає підстави для таких висновків: «утворення судів», «призначення на по-

саду професійного судді вперше і звільнення з посади», право Президента наділяти адміністративними повноваженнями у ним же створених судах з числа ним же призначених суддів слід вважати похідним (другорядним). Статус судді у порівнянні зі статусом голови (заступника) суду є більш значущим і відповідальним. Тому виглядає нелогічним — мати право наділяти головними повноваженнями (судді) і не мати права, також на п'ятирічний термін, наділяти додатковою функцією (адміністративними повноваженнями) цього ж самого суддю.

Тому, діючи в межах конституційного поля, у законодавця при прийнятті Закону України «Про судоустрій України» не було іншої альтернативи як закріпити у статті 20 механізм наділення адміністративними повноваженнями Президента України.

Разом з тим слід визнати, що оскільки повноваження Президента України можна встановлювати (змінювати) Конституцією України, то для усунення дискусій з цього приводу оптимальним рішенням буде внесення відповідних змін до Конституції України.

Положення частини другої статті 130 Конституції України, відповідно до якого «для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське самоврядування», не дає підстав вважати, що до повноважень суддівського самоврядування може бути віднесено функцію наділення суддів адміністративними повноваженнями, тому що суддівське самоврядування започатковане саме як своєрідний контрольний механізм, у тому числі і за судовим адмініструванням. Воно не може підмінити реалізацію управлінських (організаційних) функцій, які по суті залишаються головними у відповідних голів судів та їх заступників.

Без внесення змін до Конституції України відсутні також правові передумови для поширення дії конституційного механізму обрання Голови Верховного Суду України його Пленумом (частина друга статті 128 Конституції України) на інші ланки судової системи.

До речі, європейський досвід свідчить про те, що найбільш поширеним є призначення на адміністративні посади у судах (у тому числі найвищих) президентами держав (Австрія, Албанія, Вірменія, Бельгія, Болгарія, Угорщина, Греція та ін.).

У Конституції Російської Федерації також не визначений орган, який наділяє адміністративними повноваженнями у судах, натомість це робить Президент відповідно до процедур, визначених спеціальним законодавством.

2. Ухвалою Колегії суддів Конституційного Суду України від 6 квітня 2005 року було відкрито конституційне провадження за конституційним поданням Вищої ради юстиції, яка, посилаючись на конкретний судовий прецедент, звернулася з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України» (далі — Закон) щодо можливості звільнення судді з адміністративної посади також за ініціативою Вищої ради юстиції.

Тобто в межах відкритого провадження Конституційний Суд України мав зосередитись на тлумаченні існуючого механізму звільнення суддів з посад голів судів та їх заступників, давши оцінку повноваженням суб'єкта права на конституційне подання з цих питань щодо механізмів реалізації ініціативи Вищої ради юстиції.

Врегулювання питання щодо меж конституційного провадження Конституція України залишила на розсуд законодавця. Виходячи зі змісту частини другої статті 95 Закону України «Про Конституційний Суд України» «у разі якщо при тлумаченні Закону України (його окремих положень) була встановлена наявність ознак його невідповідності Конституції України, Конституційний Суд України у цьому ж провадженні вирішує питання щодо неконституційності цього Закону».

Виходячи з такого законодавчого врегулювання та даючи тлумачення терміна «ініціатива Вищої ради юстиції», Конституційний Суд України міг визначитись, чи від-

повідает Конституції України повноваження цього органу ініціювати звільнення суддів з адміністративних посад.

Більш широке застосування положень статті 95 Закону «Про Конституційний Суд України» і, по суті, недотримання меж відкритого конституційного провадження дають підстави для сумнівів щодо Рішення, прийнятого Конституційним Судом України.

Разом з тим Конституційний Суд України не застосував положення частини третьої статті 61 Закону, яке надає можливість визнавати неконституційними інші правові акти і залишив без оцінки «Положення про порядок розгляду питань щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції (крім адміністративних посад у Верховному Суді України) та звільнення з цих посад», затвердженого Указом Президента України № 1425/2003 від 10 грудня 2003 року.

З огляду на викладене питання про можливість застосування цього підзаконного нормативного акта після втрати чинності наведеними у Рішенні Конституційного Суду України положеннями статті 20 Закону у правозастосовній практиці залишилося не вирішеним.

І хоча пунктом 14 частини першої статті 92 Конституції України передбачено, що питання судоустрою, судочинства, статусу суддів визначаються виключно законами України, наявні всі підстави для визнання неконституційним лише наведеного Положення і констатації допустимості врегулювання питань, пов'язаних з адміністративними посадами, відповідним галузевим законодавством.

3. Граматичний аналіз змісту частини п'ятої статті 20 Закону дозволяє дійти висновку, що звільнення судді з адміністративної посади за ініціативою Вищої ради юстиції можливе, однак лише в порядку, визначеному цією статтею. Виходячи з такого праворозуміння Вища рада юстиції не має права безпосередньо вносити подання про звільнення голови суду або його заступника будь-якому суб'єкту, наділеному повноваженнями щодо призначення і звільнення з цих посад.

Термін «ініціатива» слід розуміти як надіслання відповідних матеріалів Голові Верховного Суду України для застосування загального механізму, визначеного першим реченням частини п'ятої статті 20 Закону.

Виходячи саме з такого розуміння наведеної законодавчої норми є підстави для висновку про її конституційність. Системний аналіз положень статті 131 Конституції України з комплексом повноважень (функцій) Вищої ради юстиції (статті 1, 3 Закону України «Про Вищу раду юстиції») дає підстави тлумачити термін «ініціатива» як право на звернення за результатами розгляду питань, віднесених до її компетенції, до уповноважених суб'єктів (у даному випадку до Голови Верховного Суду України). При цьому слід враховувати, що законодавцем у статті 20 Закону свідомо виокремлені інститути «подання» і «ініціатива» у розумінні останнього терміна — як «пропозиція», що говорить не про остаточний, а про попередній характер рішення.

Аналіз доданих до справи судових рішень свідчить, що саме так цю норму розуміли суди загальної юрисдикції при розгляді конкретних справ, тобто про однозначність застосування положень Закону. Виникає сумнів щодо ухвали Колегії суддів Конституційного Суду про відкриття провадження у цій справі.

4. Конституційний Суд України, застосувавши у своєму Рішенні загальне правило, передбачене статтею 152 Конституції України, і проголосивши, що визнані неконституційними положення статті 20 Закону щодо призначення та звільнення з посад голів судів та їх заступників Президентом України втрачають чинність з моменту оприлюднення рішення, не взяв до уваги:

— закінчення строку перебування на адміністративних посадах декількох сотень суддів України 1 червня 2007 року;

— відсутність реальної можливості невідкладного внесення змін як до законодавства про судоустрій, так і до Конституції України, у зв'язку з триваючим процесом «дострокових виборів до Верховної Ради України».

За цих умов Конституційний Суд України міг скористатись положеннями статті 70 Закону і відкласти виконання Рішення від 16 травня 2007 року до 1 січня 2008 року. Це сприяло б належному законодавчому врегулюванню проблеми, пов'язаної з визнанням неконституційним чинного механізму наділення адміністративними повноваженнями у судах загальної юрисдикції.

У цілому слід зазначити, що проблему конституційності діючого механізму призначення на адміністративні посади в судах можна остаточно вирішити лише шляхом внесення відповідних змін до Конституції України.

У даному випадку Конституційний Суд України, відкривши провадження, мав обмежитись відповіддю суб'єкту права на конституційне подання через тлумачення і окремо зазначити, що в повному обсязі існуюча проблема повинна бути вирішена законодавчим шляхом.

Суддя Конституційного Суду України

В. Бринцев

ОКРЕМА ДУМКА

**судді Конституційного Суду України Лилака Д.Д.
стосовно Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційним поданням
Вищої ради юстиції
про офіційне тлумачення положення
частини п'ятої статті 20
Закону України «Про судоустрій України»
(справа про звільнення судді з адміністративної посади)**

Рішення у даній справі Конституційний Суд України ухвалив 16 травня 2007 року, допустивши при цьому суттєві процесуальні порушення, які призвели до невідповідності цього Рішення нормам Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі — Закон) та Конституції України.

1. У конституційному поданні Вища рада юстиції на підставі статті 93 Закону звернулася з клопотанням дати офіційне тлумачення терміна «за ініціативою», вжитого в абзаці першому частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України» (далі — Закон про судоустрій), а також роз'яснити механізм реалізації Вищою радою юстиції наданого їй цією нормою права ініціювати питання про звільнення суддів з адміністративних посад.

Виходячи зі змісту і суті конституційного подання Конституційний Суд України відкрив конституційне провадження у справі про офіційне тлумачення положень частини п'ятої статті 20 Закону про судоустрій.

Термін «за ініціативою», щодо тлумачення якого звернувся суб'єкт права на конституційне подання, міститься в останньому (третьому) реченні абзацу першого частини п'ятої статті 20 Закону про судоустрій, яке є самостійною правовою нормою (окремим положенням Закону).

2. Особливості конституційного провадження у справах, передбачених пунктом 4 статті 13 Закону (щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України), встановлені главою 16 Закону, частина друга статті 95 якої визначає, що у разі якщо при тлумаченні закону України (його окремих положень) була встановлена наявність ознак його невідповідності Конституції України, Конституційний Суд України у цьому ж провадженні вирішує питання щодо неконституційності цього Закону.

Згідно зі статтею 150 Конституції України до повноважень Конституційного Суду України належить офіційне тлумачення не лише законів України, а й Конституції України.

Оскільки положення Конституції України не можуть бути об'єктом конституційного контролю на предмет їх конституційності, то зазначене правило частини другої статті 95 Закону може застосовуватися лише у справах щодо офіційного тлумачення тільки законів України (їх окремих положень).

У даній справі суб'єкт права на конституційне подання просить дати офіційне тлумачення терміна «за ініціативою», вжитого в абзаці першому частини п'ятої статті 20 Закону про судоустрій. Тобто йдеться про тлумачення окремого положення Закону про судоустрій.

Зі змісту частини другої статті 95 Закону випливає, що Конституційний Суд України не має права тлумачити закон України (його окремі положення), якщо встановить наявність ознак його неконституційності.

Якщо під час розгляду справи Конституційний Суд України самостійно виявить ознаки неконституційності об'єкта тлумачення або про такі ознаки заявлять окремі судді, сторони чи інші учасники процесу, то Суд зобов'язаний спочатку вирішити питання конституційності і лише тоді, коли буде підтверджена відповідність закону (його окремих положень) Конституції України, має право дати тлумачення.

Отже, в зазначеній нормі Закону законодавець заклав принципове положення про те, що офіційному тлумаченню підлягають тільки ті закони України (їх окремі положення), які відповідають Конституції України (є конституційними).

Вказана норма Закону має конкретні процесуальні межі її застосування — питання неконституційності закону (його окремих положень), про офіційне тлумачення яких заявлено клопотання, Суд має право вирішувати у цьому ж провадженні, а саме в межах справи, в якій відкрито провадження, і відповідно лише щодо предмета конституційного подання.

Про ознаки неконституційності останнього речення абзацу першого частини п'ятої статті 20 Закону про судоустрій, в якому міститься термін «за ініціативою», який автор звернення визначив об'єктом тлумачення, неодноразово заявляли судді Конституційного Суду України. Тому Суд зобов'язаний був перевірити на відповідність Конституції України останнє речення абзацу першого частини п'ятої статті 20 Закону про судоустрій, відповідно до якого: «Суддя може бути звільнений з адміністративної посади (крім адміністративних посад у Верховному Суді України) в порядку, визначеному цією статтею, також за ініціативою Вищої ради юстиції». Натомість ухваленим 16 травня 2007 року Рішенням Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення частини п'ятої статті 20 Закону про судоустрій, відповідно до якого голова суду, заступник голови суду призначаються на посаду та звільняються з посади Президентом України, залишивши поза увагою і правовим аналізом конституційне подання. Наведений у судовому Рішенні текст є частиною першого речення абзацу першого частини п'ятої статті 20 Закону про судоустрій, і не може вважатися самостійним положенням цього Закону, оскільки в такому вигляді воно не є завершеним оформленням права Президента України на призначення суддів на адміністративні посади.

Окремим положенням Закону про судоустрій є весь текст першого речення абзацу першого частини п'ятої статті 20, згідно з яким «голова суду, заступник голови суду призначаються на посаду строком на п'ять років з числа суддів та звільняються з посади Президентом України за поданням Голови Верховного Суду України (а щодо спеціалізованих судів — голови відповідного вищого спеціалізованого суду) на підставі рекомендації Ради суддів України (щодо спеціалізованих судів — рекомендації відповідної ради суддів)».

Аналіз зазначеного положення свідчить про те, що Президент України не має самостійного (дискреційного) права на призначення суддів на адміністративні посади, бо ініціювання цих питань починається з рекомендації органу суддівського самоврядування — відповідних рад суддів з наступним поданням про призначення Президенту України від Голови Верховного Суду України (голови вищого спеціалізованого суду).

Отже, базове рішення у процедурі призначення судді на адміністративну посаду приймається органом суддівського самоврядування, що не суперечить статті 130 Конституції України, згідно з якою «для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське самоврядування», та частині другій статті 102 Закону про судоустрій, в якій є визначення поняття «внутрішньої діяльності судів»: «До питань внутрішньої діяльності судів належать питання організаційного забезпечення судів та діяльності суддів, соціальний захист суддів та їх сімей, а також інші питання, що без-

посередньо не пов'язані із здійсненням правосуддя. Рішення із зазначених питань органами суддівського самоврядування приймаються відповідно до закону».

Тому без рішення органу суддівського самоврядування про рекомендацію судді на посаду голови суду, заступника голови суду та без подання про це Голови Верховного Суду України (голови вищого спеціалізованого суду) Президент України не може здійснити призначення судді на адміністративну посаду. Його рішення є не первісним, а похідним від таких рекомендації та подання і відповідно — реалізаційним, бо в такий спосіб реалізується первинна воля ради суддів — органу суддівського самоврядування.

Таким чином, категоричне заперечення права Президента України призначати суддів на адміністративні посади без системного аналізу інших положень Конституції України та Закону про судоустрій з цих питань є сумнівним. Варто було б системно проаналізувати пункт 23 частини першої статті 106 Конституції України (Президент України утворює суди у визначеному законом порядку), частину п'яту статті 126 (суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив) та перше речення частини першої статті 128 Конституції України (перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України).

3. Звертаючись до Конституційного Суду України, Вища рада юстиції виходила з того, що в абзаці першому частини п'ятої статті 20 Закону про судоустрій закріплено її право ініціювати звільнення суддів з адміністративних посад.

Зі змісту останнього речення цієї норми вбачається, що Закон про судоустрій надав Вищій раді юстиції право ініціювати звільнення судді з адміністративної посади.

Надання зазначеною нормою Вищій раді юстиції права ініціювати звільнення суддів з адміністративних посад є актом наділення її конкретним повноваженням.

Вичерпний перелік повноважень Вищої ради юстиції первісно встановила Конституція України (стаття 131).

Перелічені в статті 131 Конституції України повноваження Вищої ради юстиції слід вважати вичерпними виходячи з такого.

Відсутність в цій статті відсильної норми, згідно з якою додаткові або інші повноваження цього органу можуть встановлюватися, крім Конституції України, ще й законами, свідчить, що всі питання, які має право вирішувати Вища рада юстиції, слід шукати тільки в Конституції України. Це означає, що повноваження названого органу не можуть бути змінені в бік їх розширення або звуження чи уточнення якимось іншим способом, ніж шляхом внесення відповідних змін і доповнень тільки до Конституції України. Ці повноваження не можуть бути змінені тлумаченням норм Конституції України, бо у такий спосіб не повинні створюватися нові правові норми. Тому зміна відповідних положень Конституції України шляхом прийняття звичайного закону (а не закону про внесення змін і доповнень до Конституції України) означає, що такий закон не відповідає Конституції України (частина друга статті 8, стаття 152).

Отже, відтворення вичерпних конституційних повноважень Вищої ради юстиції в законах України (інших правових актах) не тільки не потребується, а й унеможливується, оскільки закон повинен прийматися на основі Конституції України і має відповідати їй (частина друга статті 8 Конституції України). Тобто закон має підпорядковуватися найвищій юридичній силі Конституції України. Це означає, що відтворення конституційних повноважень в інших правових актах повинне відбуватися шляхом їх технічного копіювання (дублювання). Цей спосіб дає можливість зберегти їх конституційний зміст та забезпечити автентичність текстів. Тому відтворені в законі у цей спосіб положення Конституції України можна вважати нормами-копіями, які нічим не повинні відрізнятися від конституційних норм-оригіналів (копія, лат. — запис, велика кількість; утворене за допомогою префікса *co(m)* в основі іменника *ops* «сила, могутність, можливість, влада»: 1) список, дослівно переписаний з оригіналу; 2) точ-

не відтворення чого-небудь; 3) цілковита подібність; 4) точне відтворення, що цілком відповідає оригіналові; 5) точне повторення чого-небудь) (*Бойків І., Ізюмов О., Камішевський Г., Трохименко М.* Словник чужомовних слів — К.: Музей Івана Гончара; Родовід, 1996. — С. 221; Словник української мови. — К.: Наукова думка, 1973. — Т. IV. — С. 283; Словарь русского языка. / Сост. С.И. Ожегов. — М., 1953. — С. 258; Етимологічний словник української мови. — К., 1985. — Т. II. — С. 569).

Це означає, що конституційні норми за своїм первісним походженням належать до норм першої черги і не можуть застосовуватися опосередковано, наприклад, через відтворені у законі норми. А відтак, відтворені норми не мають права на самостійне застосування.

У співвідношенні конституційних первісних норм з відтвореними нормами пріоритет у застосуванні належить первісним нормам, що обумовлюється ієрархічним місцем Конституції України в системі законодавства, а саме її найвищою юридичною силою (частина друга статті 8), а також загальновизнаним способом розв'язання суперечностей в законодавстві, який полягає в тому, що у разі суперечливого регулювання різними правовими актами одних і тих самих правовідносин, застосовуються положення того акта, який має вищу юридичну силу. У зв'язку з цим будь-яка змістова чи редакційна невідповідність текстів Конституції України та закону України, які стосуються повноважень Вищої ради юстиції, є підставою для перевірки положень закону України на відповідність Конституції України (конституційність).

4. Відстоюючи передбачене частиною п'ятою статті 20 Закону про судоустрій право ініціювати звільнення суддів з адміністративних посад, Вища рада юстиції посилається на пункт 1 частини першої статті 131 Конституції України, згідно з яким до її відання належить внесення подання про призначення суддів на посади або звільнення їх з посад.

У справі № 1-8/2001 за конституційним поданням Вищої ради юстиції щодо офіційного тлумачення положення пункту 1 частини першої статті 131 Конституції України стосовно внесення Вищою радою юстиції подань про призначення суддів на посади (справа про призначення суддів) Конституційний Суд України дійшов висновку, що із змісту положень Конституції України не випливає належність до відання Вищої ради юстиції внесення подань про призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції та про звільнення їх з посад (абзац третій пункту 8 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2001 року № 14-рп/2001).

З дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про офіційне тлумачення Конституції України та законів України це рішення стає їх невід'ємною частиною, а протлумачені норми застосовуються так, як сказав Конституційний Суд України.

Відповідно до частини другої статті 150 Конституції України рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на території України, в тому числі і для Конституційного Суду України під час розгляду справ.

Проте, ухвалюючи рішення у цій справі, Конституційний Суд України знехтував висловленою в зазначеному Рішенні правовою позицією і ухилився від перевірки на конституційність самостійної правової норми, що міститься в останньому (третьому) реченні абзацу першого частини п'ятої статті 20 Закону про судоустрій і є згідно з конституційним поданням об'єктом тлумачення.

Конституційний Суд України, визнаючи неконституційним право Президента України призначати суддів на адміністративні посади і звільняти їх з цих посад, що передбачено в іншому положенні частини п'ятої статті 20 Закону про судоустрій, аніж право Вищої ради юстиції ініціювати звільнення суддів з цих посад, послався на статтю 61 Закону, не врахувавши при цьому, що частина третя названої статті повинна застосовуватися тільки у справах щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів

України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (частина перша статті 61 Закону).

У зв'язку з цим одночасне застосування Судом статей 61 і 95 Закону неможливе, бо вони взаємовиключні: перша стосується справ щодо конституційності правових актів, а друга — щодо тлумачення Конституції і законів України.

5. Виходячи з викладеного та керуючись статтями 147, 150, частинами першою, другою статті 152 Конституції України, частиною першою статті 45, статтями 51, 73, частиною другою статті 95 Закону, Конституційний Суд України повинен був визнати таким, що не відповідає Конституції України (неконституційним) положення останнього речення абзацу першого частини п'ятої статті 20 Закону про судоустрій, відповідно до якого «суддя може бути звільнений з адміністративної посади (крім адміністративних посад у Верховному Суді України) в порядку, визначеному цією статтею, також за ініціативою Вищої ради юстиції».

Суддя Конституційного Суду України

Д. Лилак

ОКРЕМА ДУМКА

**судді Конституційного Суду України Шишкіна В.І.
стосовно Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції
про офіційне тлумачення положення частини п'ятої статті 20
Закону України «Про судоустрій України»
(справа про звільнення судді з адміністративної посади)**

Рішенням Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року (далі — Рішення) визнано неконституційним положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України», відповідно до якого Президент України призначає на посаду і звільняє з посади голову суду, заступника голови суду.

Погоджуючись з основною концепцією Рішення, вважаю за необхідне зазначити, що воно не є повним і не розкриває позиції Суду щодо предмета конституційного подання.

Конституційний Суд України, визнаючи неконституційним право Президента України призначати суддів на адміністративні посади і звільняти їх з цих посад, яке встановлене в частині п'ятій статті 20 Закону України «Про судоустрій України», обійшов мовчанню та фактично безпідставно залишив без аналізу і відповідного висновку саме предмет клопотання Вищої ради юстиції. Така позиція є порушенням вимог щодо рішення Конституційного Суду України, визначених у статті 65 Закону України «Про Конституційний Суд України», — зміст конституційного подання (пункт 4) має кореспондуватися зі змістом мотивувальної (пункт 7) і резолютивної (пункт 8) частин рішення. Якщо виходити з логіки мотивувальної частини Рішення про неконституційність вказаного положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України», то мають місце ті ж самі підстави для визнання неконституційним положення третього речення (предмет подання) частини п'ятої статті 20 цього Закону, оскільки ця норма надає Вищій раді юстиції додаткове повноваження поза обсягом, визначеним у статті 131 Конституції України. Крім того, відсутність предметного аналізу зазначеного повноваження Вищої ради юстиції дає підстави для твердження щодо непослідовності Конституційного Суду України, оскільки його правова позиція про вичерпний перелік конституційних повноважень Вищої ради юстиції вже визначена у Рішенні від 16 жовтня 2001 року № 14-рп/2001 (справа № 1-8/2001 про призначення суддів).

Підставою для окремої думки є також склад Конституційного Суду України, що ухвалив Рішення. У пленарному засіданні Конституційного Суду України і в голосуванні за Рішення брала участь суддя Станік С.Р., яку Президент України, користуючись своїм конституційним повноваженням (пункт 22 частини першої статті 106 Конституції України), звільнив з посади судді Конституційного Суду України Указом від 1 травня 2007 року № 370/2007. Таким чином, Станік С.Р. не була повноважною брати участь у розгляді справ у складі суддів Конституційного Суду України. Її ж участь у цьому засіданні Конституційного Суду України мотивували наявністю судового рішення Кіровського районного суду міста Донецька від 10 травня 2007 року про зупинення дії зазначеного Указу у зв'язку зі зверненням до цього суду з адміністративним позовом народного депутата України Заца О.В. Як з'ясувалося, в день прийняття

Конституційним Судом України Рішення дію вказаного судового рішення було зупинено ухвалою Донецького апеляційного адміністративного суду від 16 травня 2007 року. Про ухвалу Кам'янобрідського районного суду міста Луганська про зупинення дії зазначеного Указу Президента України, яку датовано 16 травня 2007 року, на момент прийняття Рішення не було інформації. Вона надійшла до Конституційного Суду України лише 18 травня 2007 року через факсовий зв'язок.

Одним із способів захисту порушених прав осіб, яких звільнено з публічної служби, є скасування або визнання нечинним відповідного акта суб'єкта владних повноважень. На момент прийняття Рішення суддя Станік С.Р., права якої можна було б вважати порушеними у сфері публічного права (за статтею 104 Кодексу адміністративного судочинства України), безпосередньо до адміністративного суду за захистом порушених прав не зверталася. Звернення до суду інших осіб з позовами в інтересах особи, яку звільнено з публічної служби, допускається лише в порядку, передбаченому частиною першою статті 60 Кодексу адміністративного судочинства України. При цьому право таких осіб на звернення до суду з відповідним позовом має бути обґрунтоване правовою нормою закону із зазначенням обставин, які підтверджують, що позивач не може самостійно звернутися до суду за захистом своїх прав.

Відповідно до частини першої статті 117 Кодексу адміністративного судочинства України суд за клопотанням позивача або з власної ініціативи може постановити ухвалу про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову. Проте така процесуальна дія, вчинена судом до вирішення спору по суті, не поновлює звільнену особу в повноваженнях судді. Якщо суд застосовує заходи забезпечення позову в зазначений спосіб, то він ще до постановлення остаточного рішення фактично втручається в дискреційну компетенцію суб'єкта владних повноважень.

Зазначене дає підстави для сумніву в тому, що Рішення ухвалене законним складом суддів Конституційного Суду України.

Суддя Конституційного Суду України

В. Шишкін

О Г Л Я Д У Х В А Л КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

22 лютого 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційними поданнями 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 2, 3, 4, 5 Указу Президента України «Про деякі питання організації діяльності Ради національної безпеки і оборони України» від 8 лютого 2005 року № 208 (Офіційний вісник України, 2005 р., № 8, ст. 434) (далі — Указ) та 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Указу (суддя-доповідач Станік С.Р.).

Суб'єкти права на конституційне подання — 50 та 51 народний депутат України — звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням визнати окремі положення Указу такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними).

Суб'єкт права на конституційне подання — 50 народних депутатів України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення статті 2 Указу в частині включення до складу Ради національної безпеки і оборони України (далі — Рада) Голови Верховної Ради України та Голови Верховного Суду України, положення статей 3, 4, 5 Указу як у частині передачі Раді функцій ліквідованого Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України та Апарату Ради — функцій колишнього Головного управління з питань судової реформи, діяльності військових формувань та правоохоронних органів Адміністрації Президента України, так і в частині наданих Секретареві Ради повноважень, які, на думку авторів клопотання, вичерпно визначені в Законі України «Про Раду національної безпеки і оборони України».

У своєму обґрунтуванні народні депутати України зазначають, що оспорювані положення Указу значно розширюють межі повноважень Ради, визначені статтею 107 Конституції України, статтею 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України», що порушує принцип поділу державної влади, відповідно до якого органи законодавчої, виконавчої і судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України.

Суб'єкт права на конституційне подання — 51 народний депутат України — вважає, що Президент України, надавши Секретареві Ради право вести засідання Ради, брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу, вносити та давати доручення органам виконавчої влади, вносити до міністерств, інших органів виконавчої влади обов'язкові для розгляду пропозиції та рекомендації, погоджувати пропозиції з кадрових питань, вийшов за межі своїх повноважень, чим порушив положення статей 5, 6, 8, 88, 102, 106, 107, 116, 120, 126, 127, 128, 131 Конституції України.

Під час підготовки справи до розгляду на пленарному засіданні Конституційного Суду України встановлено, що Указ визнано таким, що втратив

чинність на підставі Указу Президента України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України» від 15 грудня 2006 року № 1084 (Офіційний вісник України, 2006 р., № 51, ст. 3395).

За змістом статей 150, 152 Конституції України до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань про конституційність лише чинних актів органів, визначених у пункті 1 частини першої статті 150 Основного Закону України. Об'єктивно виникли підстави, які вказують на непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційних поданнях 50 та 51 народного депутата України, оскільки його юрисдикція не поширюється на нормативно-правові акти, що втратили чинність (Рішення Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001).

У зв'язку з тим, що Указ втратив чинність, конституційне провадження у справі щодо відповідності Конституції України окремих положень Указу підлягає припиненню на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційних поданнях.

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтею 13, пунктом 3 статті 45, статтею 51 Закону України «Про Конституційний Суд України», § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України ухвалив припинити конституційне провадження у справі за конституційними поданнями 50 та 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Указу Президента України «Про деякі питання організації діяльності Ради національної безпеки і оборони України» від 8 лютого 2005 року № 208.

14 березня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за зверненням Голови Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України (суддя-доповідач Домбровський І.П.).

Голова Верховної Ради України 27 лютого 2006 року надіслав до Конституційного Суду України проект Закону України про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 8526 від 1 грудня 2005 року) (щодо удосконалення судової влади), поданий до Верховної Ради України 153 народними депутатами України (далі — Законопроект), для надання висновку щодо його відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Як на підставу для звернення Голова Верховної Ради України посилався на Постанову Верховної Ради України «Про деякі питання порядку підготовки законопроектів про внесення змін до Конституції України до розгляду Верховною Радою України» від 11 липня 2003 року № 1116-IV, згідно з якою «зареєстрований законопроект про внесення змін до Конституції України невідкладно направляється суб'єктом права законодавчої ініціативи, який подав цей законопроект до Верховної Ради України, або Головою Верховної Ради України до Конституційного Суду України для надання висновку щодо відповідності його тексту вимогам статей 157 і 158 Конституції України» (абзац третій пункту 1).

Вирішуючи питання про відкриття конституційного провадження у справі, Конституційний Суд України виходить з такого.

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України щодо статті 159 Конституції України (Рішення від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 у справі щодо внесення змін до Конституції України) «тільки Верховна Рада України може звернутись до Конституційного Суду України з питань надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України» (абзац четвертий пункту 4 мотивувальної частини, речення друге абзацу другого пункту 2 резолютивної частини).

Верховна Рада України визначена в статті 75 Конституції України парламентом — єдиним органом законодавчої влади в Україні. Як орган державної влади вона є колегіальним органом, який складають чотириста п'ятдесят народних депутатів України.

У зверненні Голови Верховної Ради України та долучених до нього матеріалах відсутні дані про прийняття Верховною Радою України на її пленарному засіданні рішення у будь-якій формі про направлення Законопроекту до Конституційного Суду України.

Голова Верховної Ради України здійснює повноваження, передбачені Конституцією України (частина третя статті 88 Конституції України). Звернення Голови Верховної Ради України до Конституційного Суду України з питання надання останнім висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам її статей 157 і 158 Основний Закон України не передбачає.

Таким чином, суб'єктом звернення до Конституційного Суду України з клопотанням про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України статтям 157 і 158 Конституції України є тільки Верховна Рада України як колегіальний орган.

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 147, 159 Конституції України, пунктом 1 статті 45, статтею 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за зверненням Голови Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 8526 від 1 грудня 2005 року) (щодо удосконалення судової влади) вимогам статей 157 і 158 Конституції України на підставі пункту 1 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — відсутність встановленого Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» права на конституційне подання, конституційне звернення.

27 березня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 72 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про продовження виконання Міністром закордонних справ України Б. Тарасюком своїх посадових обов'язків» від 5 грудня 2006 року № 1033/2006 (суддя-доповідач Лилак Д.Д.).

Суб'єкт права на конституційне подання — 72 народних депутати України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про продовження виконання Міністром закордонних

справ України Б. Тарасюком своїх посадових обов'язків» від 5 грудня 2006 року № 1033/2006 (далі — Указ).

Указом Президент України постановив Міністрові закордонних справ України Тарасюку Б.І. продовжувати виконувати свої посадові обов'язки.

Народні депутати України вважають, що, видавши Указ, Президент України вийшов за межі наданих йому конституційних повноважень і перебрав на себе функції законодавчої влади, оскільки призначення Міністра закордонних справ України відповідно до пункту 12 частини першої статті 85 Конституції України належить до повноважень Верховної Ради України.

Під час розгляду в Конституційному Суді України питання про відкриття конституційного провадження у справі Президент України видав Указ «Про визнання таким, що втратив чинність, Указу Президента України від 5 грудня 2006 року № 1033» від 30 січня 2007 року № 59/2007, яким визнав Указ нечинним.

Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України його юрисдикція поширюється тільки на чинні нормативно-правові акти (Рішення Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001).

Відповідно до пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні, є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 39, 45, 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 72 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про продовження виконання Міністром закордонних справ України Б. Тарасюком своїх посадових обов'язків» від 5 грудня 2006 року № 1033/2006 на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

28 березня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 7, 8 Постанови Верховної Ради України «Про стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в Україні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України» від 1 грудня 2004 року № 2215-IV (суддя-доповідач Стецюк П.Б.).

Суб'єкт права на конституційне подання — 49 народних депутатів України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення пунктів 7, 8 Постанови Верховної Ради України «Про стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в Україні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України» (далі — Постанова).

У конституційному поданні народні депутати України стверджують, що положення пункту 7 Постанови щодо скасування рішення Верховної Ради України від 16 березня 2004 року про схвалення Програми діяльності Ка-

бінету Міністрів України «Послідовність. Ефективність. Відповідальність» і висловлення недовіри Кабінетові Міністрів України, наслідком якої є його відставка, суперечать частині другій статті 6, частині другій статті 19, пункту 11 частини першої статті 85, статті 87 Конституції України, а положення пункту 8 Постанови щодо пропозиції Президенту України за участю Голови Верховної Ради України невідкладно на період до вступу на пост новообраного Президента України сформувати персональний склад Кабінету Міністрів України — Уряду народної довіри — з урахуванням пропозицій депутатських фракцій і груп у Верховній Раді України суперечать пункту 12 частини першої статті 85, пунктам 9, 10 частини першої статті 106, частинам другій, третій статті 114, частині п'ятій статті 115 Конституції України.

Конституційний Суд України Ухвалою від 16 грудня 2004 року № 75-у/2004 відкрив конституційне провадження у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 7, 8 Постанови, а також ухвалив провести розгляд справи у формі усного слухання на пленарному засіданні Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України, вирішуючи питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) зазначених положень Постанови, виходить з того, що в період підготовки матеріалів справи до розгляду на пленарному засіданні Конституційного Суду України набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 2, ст. 44), внаслідок чого змінено норми Конституції України, на відповідність яким суб'єкт права на конституційне подання просить перевірити положення пунктів 7, 8 Постанови. Таким чином, об'єктивно виникли підстави, які вказують на непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

На підставі викладеного Конституційний Суд України дійшов висновку про необхідність припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 7, 8 Постанови.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, пунктом 3 статті 45, статтею 51 Закону України «Про Конституційний Суд України», § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України ухвалив припинити конституційне провадження у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 7, 8 Постанови Верховної Ради України «Про стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в Україні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України» від 1 грудня 2004 року № 2215-IV на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

28 березня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним

поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 7, 9, 10 пункту 10 Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2006 року № 1383 «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» (суддя-доповідач Іващенко В.І.).

Згідно з пунктом 15 частини першої статті 106 Конституції України Президент України Указом від 31 жовтня 2006 року № 909 зупинив дію Постанови Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2006 року № 1383 (далі — Постанова) та звернувся до Конституційного Суду України з письмовим клопотанням розглянути питання щодо неконституційності окремих норм затвердженого Постановою Положення про Міністерство внутрішніх справ України (далі — Положення).

Як наголошено в конституційному поданні, необхідність звернення до Конституційного Суду України обумовлена тим, що підпункти 7, 9, 10 пункту 10 Положення не узгоджуються з визначеним частиною п'ятою статті 114 Конституції України статусом Прем'єр-міністра України та не відповідають частині другій статті 102, пунктам 1, 17, 24 частини першої статті 106 Конституції України, статті 6 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Положенню про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженому Указом Президента України від 17 жовтня 2000 року № 1138, пункту 20 Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України, затвердженого Указом Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053.

На думку суб'єкта права на конституційне подання, нормами Положення, конституційність яких оспорується, Президент України усувається від вирішення питань, пов'язаних з реалізацією главою держави конституційних повноважень щодо забезпечення національної безпеки, керівництва у цій сфері та додержання прав і свобод людини і громадянина.

Крім цього, Президент України вважає, що, видаючи Постанову, Кабінет Міністрів України діяв усупереч статті 8 Конституції України, за якою нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй, статтям 6, 19 Основного Закону України, які зобов'язують органи законодавчої, виконавчої та судової влади, їх посадових осіб здійснювати повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України.

Вирішуючи питання про відкриття конституційного провадження у справі, Конституційний Суд України виходить з такого.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» у конституційному поданні повинно зазначатися правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта або окремих його положень (пункт 4 частини другої статті 39); предметом розгляду Конституційним Судом України може бути конституційне подання, в якому викладаються аргументи і стверджується про неконституційність законів, інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (частина перша статті 71).

Суб'єкт права на конституційне подання обґрунтовує невідповідність підпунктів 7, 9, 10 пункту 10 Положення вимогам частини другої статті 102, пунктів 1, 17, 24 частини першої статті 106 Конституції України тим, що глава держави зазначеними нормами усувається від вирішення

питань, пов'язаних з реалізацією його конституційних повноважень щодо забезпечення національної безпеки, керівництва у цій сфері та додержання прав і свобод людини і громадянина. Крім цього, в конституційному поданні наголошується, що оспорювані норми Положення не узгоджуються з конституційним статусом Прем'єр-міністра України, визначеним статтею 114 Основного Закону України.

Проте роз'яснення, в чому саме полягає таке неузгодження, до чого, власне, зводиться усунення глави держави від вирішення ним питань, пов'язаних із реалізацією відповідних повноважень, у конституційному поданні відсутні.

Натомість у клопотанні наводяться аргументи щодо невідповідності зазначених норм Положення окремим нормам Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого Указом Президента України від 17 жовтня 2000 року № 1138, Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України, затвердженого Указом Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053, та Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Як випливає зі змісту конституційного подання, саме невідповідність Постанови актам вищої юридичної сили є підставою для визнання її такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), оскільки згідно зі статтею 8 Конституції України нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй, а за статтями 6, 19 Конституції України органи законодавчої, виконавчої та судової влади, їх посадові особи зобов'язані здійснювати свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України.

Конституційний Суд України вважає, що умовою для відкриття конституційного провадження у справі щодо неконституційності правового акта є надання суб'єктом права на конституційне подання аргументів, які свідчили б про невідповідність положень цього акта саме нормам Конституції України (а не законів чи інших нормативно-правових актів) або про порушення встановленої Конституцією України процедури його розгляду, ухвалення або набрання ним чинності чи перевищення конституційних повноважень при його прийнятті.

Такого правового обґрунтування у конституційному поданні не викладено.

На думку глави держави, окремі норми Положення є неконституційними, оскільки їх прийнято всупереч відповідним нормам зазначених указів Президента України та Закону України. Фактично, щоб відповісти на порушене в конституційному поданні питання, Конституційний Суд України насамперед повинен перевірити відповідність підпунктів 7, 9, 10 пункту 10 оспорюваного Положення вимогам норм Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого Указом Президента України від 17 жовтня 2000 року № 1138, Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України, затвердженого Указом Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053, та Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (тобто їх законність) і в разі визнання цих положень незаконними зробити на цій підставі висновок про їх неконституційність.

Проте за статтею 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» до повноважень Конституційного Суду України не належить розгляд питань щодо законності актів органів державної влади (зокрема і Кабінету Міністрів України), органів влади Автономної Республіки Крим та органів місце-

вого самоврядування, а також інших питань, віднесених до компетенції судів загальної юрисдикції.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 14, 39, пунктами 2, 3 статті 45, статтями 50, 71 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 7, 9, 10 пункту 10 Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2006 року № 1383 «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України», на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

11 травня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини п'ятої статті 83, пункту 15 частини першої статті 85 Конституції України в редакції Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (суддя-доповідач Дідківський А.О.).

Суб'єкт права на конституційне подання — 49 народних депутатів України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини п'ятої статті 83, пункту 15 частини першої статті 85 Конституції України.

На думку народних депутатів України, необхідність в офіційному тлумаченні вказаних норм Конституції України викликана «неоднозначністю та невизначеністю їх практичного застосування».

При цьому автори клопотання просять витлумачити наведені положення Конституції України в аспекті таких питань:

— у формі якого юридичного акта Верховної Ради України повинен бути прийнятий Регламент Верховної Ради України;

— чи може Верховна Рада України прийняти Регламент Верховної Ради України у формі акта, юридична сила якого є нижчою за закон України.

Необхідність в офіційному тлумаченні положень зазначених статей Конституції України автори клопотання також обґрунтовують тією обставиною, що Верховна Рада України прийняла Регламент у формі Постанови «Про Регламент Верховної Ради України» від 16 березня 2006 року № 3547-IV (Відомості Верховної Ради України, 2006 р., №№ 23—25, ст. 202). Проте відповідно до пункту 21 частини першої статті 92 Конституції України організація і порядок діяльності Верховної Ради України визначається виключно законами України.

Народні депутати вважають, що оскільки положення частини п'ятої статті 83 Конституції України, яке передбачає, що порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України, не містить вказівок на правову природу Регламенту, юридична сила цього правового акта повинна відповідати закону України.

Вирішуючи питання про відкриття конституційного провадження у справі, Конституційний Суд України виходить з такого.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України (частина перша статті 93); конституційне подання також повинно містити правове обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні (пункт 4 частини другої статті 39).

Як свідчить аналіз матеріалів конституційного подання, цих вимог не дотримано. Народними депутатами України не наведено правове обґрунтування практичної необхідності в офіційному тлумаченні положень частини п'ятої статті 83, пункту 15 частини першої статті 85 Конституції України. Питання, які автори подання ставлять перед Конституційним Судом України, врегульовані, як вони самі зазначають у поданні, частиною другою статті 6, частиною другою статті 19 та пунктом 21 частини першої статті 92 Конституції України. клопотання фактично зводиться до визначення відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про Регламент Верховної Ради України». При цьому питання неконституційності цього правового акта перед Конституційним Судом України не порушується.

Крім того, по суті поставлених народними депутатами України питань Конституційний Суд України висловив свою правову позицію у Рішенні Конституційного Суду України від 3 грудня 1998 року № 17-рп/98. У пункті 6 цього Рішення, зокрема, вказано, що після набуття чинності Конституцією України (стаття 160 Конституції України) питання щодо організації і порядку діяльності Верховної Ради України, а також статусу народних депутатів України Верховна Рада України повинна вирішувати виключно законами України (пункт 21 частини першої статті 92 Конституції України), зокрема законом про регламент Верховної Ради України. З моменту прийняття Конституційним Судом України зазначеного Рішення зміни до статті 92 Конституції України Верховною Радою України не вносилися.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 39, 41, 45, 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини п'ятої статті 83, пункту 15 частини першої статті 85 Конституції України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

21 травня 2007 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України» від 2 квітня 2007 року № 264 (суддя-доповідач Станік С.Р.).

Суб'єкт права на конституційне подання — 53 народних депутати України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати

Указ Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України» від 2 квітня 2007 року № 264 (далі — Указ) таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним).

У своєму обґрунтуванні народні депутати України зазначають, що Президент України не мав конституційних підстав для видання Указу, яким припинив достроково повноваження Верховної Ради України V скликання.

У конституційному поданні наголошується, що Президенту України надано конституційне право припинити повноваження Верховної Ради України виключно до своїх повноважень у випадках, передбачених Конституцією України, і призначити позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією України. Автори клопотання наголошують, що «дострокове припинення повноважень Верховної Ради України не може застосовуватися Президентом України на власний розсуд, а лише виключно у випадках, закріплених частиною другою статті 90 Конституції України, з обов'язковим дотриманням процедури консультацій з керівництвом та головами фракцій Верховної Ради України при прийнятті зазначеного рішення (частина третя статті 90 Конституції України), мати процесуальну форму, яка зафіксувала б підсумки консультацій».

На думку суб'єкта права на конституційне подання, Президент України, реалізуючи свій статус, діяв виходячи з надуманих політичних підстав, з розширенням своїх повноважень та не у спосіб, безпосередньо передбачений Конституцією України. Видавши Указ, Президент України вийшов за межі повноважень, визначених Конституцією України.

Народні депутати України вважають, що Указ не відповідає Конституції України, зокрема частині другій статті 6, частині другій статті 8, частині другій статті 19, частинам другій, третій статті 90, статтям 104, 106.

Конституційний Суд України Ухвалою від 5 квітня 2007 року № 21-у/2007 визнав конституційне провадження у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України невідкладним та постановив провести розгляд цієї справи на пленарному засіданні Конституційного Суду України у формі усного слухання за участю представників суб'єкта права на конституційне подання, із залученням представників Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Центральної виборчої комісії.

Ухвалою Конституційного Суду України (протокольною) від 17 квітня 2007 року № 16-уп/2007 визначено порядок дослідження матеріалів справи за конституційним поданням 53 народних депутатів України.

На пленарному засіданні Конституційного Суду України з 17 по 25 квітня 2007 року під час усних слухань представники суб'єкта права на конституційне подання, Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Центральної виборчої комісії у своїх виступах навели обґрунтування відповідних позицій з питань, порушених у клопотанні.

Під час розгляду справи на закритій частині пленарного засідання Конституційного Суду України Президент України видав Указ «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 26 квітня 2007 року № 355 (Офіційний вісник Президента України, 2007 р., № 5, ст. 41), у якому постановив:

«1. Указ Президента України від 2 квітня 2007 року № 264 «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України» визнати таким, що втратив чинність.

2. Припинити достроково повноваження Верховної Ради України V скликання.

3. Призначити позачергові вибори до Верховної Ради України на 24 червня 2007 року.

4. Кабінету Міністрів України забезпечити фінансування позачергових виборів до Верховної Ради України.

5. Центральній виборчій комісії забезпечити проведення позачергових виборів до Верховної Ради України відповідно до Конституції України, Закону України «Про вибори народних депутатів України», інших законів України».

28 квітня 2007 року Конституційний Суд України ухвалив здійснити перерву у розгляді справи № 1-24/2007 до вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 160 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 26 квітня 2007 року № 355.

Першою колегією суддів Конституційного Суду України Ухвалою від 11 травня 2007 року відкрито конституційне провадження у справі за конституційним поданням 160 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 26 квітня 2007 року № 355.

Конституційний Суд України 17 травня 2007 року Ухвалою № 19-уп/2007 підтримав рішення Першої колегії суддів Конституційного Суду України.

Попередня правова позиція Конституційного Суду України (ухвали № 6-уп/1998, № 2-уп/1999, № 2-уп/2001, № 8-уп/2001, № 5-уп/2002, № 3-уп/2003, № 5-уп/2004, № 1-уп/2005, № 1-уп/2006 та інші) свідчить, що Конституційний Суд України вирішує питання про конституційність чинних нормативно-правових актів, визначених у пункті 1 частини першої статті 150 Конституції України. Таким чином, відповідно до статей 147, 150 Конституції України, статті 13, пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» мають місце підстави, що вказують на непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України» від 2 квітня 2007 року № 264.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтею 13, пунктом 3 статті 45, статтею 51 Закону України «Про Конституційний Суд України», § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України ухвалив припинити конституційне провадження у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України» від 2 квітня 2007 року № 264.

Огляд підготував науковий консультант судді Конституційного Суду України В. Головченко.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1946—1980 РОКИ)

О. Мироненко,

доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

(Продовження)

У столиці України відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 5 жовтня 1946 року «Про розширення і поліпшення юридичної освіти в країні»¹ інтенсивно відроджувалася академічна юридична наука. 14 грудня 1948 року Рада міністрів УРСР ухвалила рішення про створення в АН УРСР Кабінету держави і права. Але в Москві воно було розкритиковане за «невиправдану надзвичайну обережність», і Й. Сталін видав розпорядження заснувати в АН УРСР не Кабінет, а Сектор держави і права, що й було зроблено у травні 1949 року. Очолив його щойно обраний академіком АН УРСР широко відомий не тільки у Радянському Союзі, а й за кордоном фахівець з міжнародного права В. Корецький — майбутній член Міжнародного суду ООН (1960—1970 роки), академік Мексиканської академії міжнародного права (1968 рік), дійсний член Женевського інституту міжнародного права (1977 рік), Герой Соціалістичної Праці (1980 рік), автор численних наукових робіт². На особливу увагу в аспекті еволюції радянської моделі конституційного контролю, заслуговують дослідження В. Корецьким найскладніших проблем міжнародного приватного і публічного права, суверенітету, міжнародно-правової суб'єктності УРСР, загальних принципів права, основних прав і обов'язків держав, історії суду і судочинства, ідей видатних конституціоналістів минулого, а особливо — історії охорони фактичних і юридичних конституцій у середньовічних Англії, Німеччині, Іспанії, Італії, Франції, Албанії, Болгарії, Угорщині, Польщі, Румунії, Чехії, Югославії тощо.

¹ Пропаганда і агітація в рішеннях та документах ВКП(б). — К., 1950. — С. 554—557.

² Корецький В.М. Очерки англо-американской доктрины и практики международного частного права. — К., 1948; Корецький В.М. Первая сессия Комиссии международного права // Советское государство и право. — 1949. — № 8; Корецький В.М. Монтеस्क'є. — К., 1955; Корецький В.М. Памятник русской науки международного права // Советский ежегодник международного права. 1959. — М., 1960; Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы // Отв. ред. В. М. Корецкий. — М., 1961; Корецький В.М. Декларация прав и обязанностей государств. — К., 1962 тощо. Основні праці В.М. Корецького згодом були надруковані у книзі: Корецький В.М. Избранные труды. — В 2 т. — К., 1989.

Протягом двох десятиліть існування Сектору держави і права АН УРСР його науковцями, число яких зросло з шести молодших наукових співробітників майже до 50 осіб, у тому числі 4 докторів і 24 кандидатів юридичних наук, було опубліковано близько 170 монографій і брошур та понад 350 наукових статей. У перші роки функціонування Сектор зосереджувався здебільшого на проблемах історії держави і права УРСР, міжнародного і (на вимогу партійних органів) колгоспного права. Основні результати такої діяльності висвітлені у 8-томнику «Наукові записки Сектору історії держави і права», випущеному у 1952—1960 роках. Окремі томи присвячувались питанням історії держави і права УРСР (1, 2), загальним проблемам право- і державотворення (4, 5, 6, 7) та колгоспного права (3, 8). Найвагоміший внесок у доробок Сектору стосовно зміцнення конституційної законності, окрім В. Корецького, у цей період — Б. Бабія, А. Таранова, М. Михайловського, І. Разнатовського, В. Терлецького, С. Тихонової, Н. Ульянової, В. Цветкова, В. Бражнікова, Г. Александренко та інших¹.

Авторитет і науковий потенціал Сектору держави і права АН УРСР з кожним роком зростає. З початку 60-х років тут на громадських засадах було створено 6 науково-галузевих груп, дві третини з яких (групи фахівців з теорії та історії держави і права; державного права зарубіжних країн; радянського державного і адміністративного права; міжнародного права) вели дослідження з проблем, тією чи іншою мірою пов'язаних з еволюцією радянської моделі конституційної юстиції. Це стосується колективних та індивідуальних монографічних й інших видань: «Історія держави і права Української РСР (1917—1960)», опублікована у 1961 році, «500 запитань і відповідей з радянського законодавства» (1961 рік), «Конституция СССР и УССР» (Таранов А.П., 1961 рік), «Буржуазный федерализм» (Александренко Г.В., 1962 рік), «Основные принципы Конституции УССР» (Таранов А.П., 1962 рік); «570 вопросов и ответов по советскому законодательству» (1963 рік, перевидано у 1965 році), «Органы государственного управления УССР на современном этапе» (Марчук В.М., 1964 рік), «Методологические проблемы советской юридической науки» (1965 рік), «Єдиний партійно-державний контроль» (Потарикіна Л.А., 1965 рік), «Нова Конституція народів Югославії» (Тихонова Є.А., 1965 рік), «Статут Організації африканської єдності» (Михайловський М.К., 1965 рік) та інші.

З 1966 року Сектор держави і права АН УРСР мав уже у своїй структурі 5 наукових відділів, 4 з яких займалися проблемами дотримання конститу-

¹ Див.: Бабій Б.М. Всеперемагаючий прапор Радянської Конституції // Вісник АН УРСР. — 1952, № 12; Таранов А.П. Під сонцем Радянської Конституції // Наука і життя. — 1952. — № 12; Таранов А.П. Образование и развитие СССР. — К., 1953; Бабій Б.М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР. — К., 1954; Михайловський М.К. Борьба трудящихся капиталистических стран за демократичные права и свободы. — К., 1954; Михайловский Н.К. Борьба Советского Союза за коллективную безопасность. — К., 1954; Разнатовский И.М. Украинская ССР — составная и неотъемлемая часть Советского Союза. — К., 1954; Терлецький В.М. Участь народних мас у діяльності Рад. — К., 1955; Тихонова Є.А. Народні ради — політична основа європейських народно-демократичних республік. — К., 1955; Бабій Б.М. Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917—1920 рр. — К., 1956; Ульянова Н.Н. Международные демократические организации. — К., 1956; Таранов А.П. Конституция СССР — конституция победившего социализма. — К., 1956; Терлецький В.М. Демократизм радянського суспільства. — К., 1956; Цветков В.В. Творчо узагальнити передову практику роботи місцевих Рад // Комуніст України. — 1956. — № 6; Таранов А.П. Історія Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки. — К., 1957; Бражніков В.С. Постійні комісії районних Рад. — К., 1958; Терлецький В.М. Як народні маси управляють Радянською державою. — К., 1958; Александренко Г.В. Марксизм-ленінізм про державну федерацію. — К., 1960.

ційної законності. Йдеться про відділ теоретичних і конституційних проблем Радянської держави, проблем радянського будівництва, проблем державного і господарського управління та відділ проблем міжнародно-правової діяльності УРСР і порівняльного законодавства. Очолювали їх згадувані вище відомі українські правознавці Б. Бабій, В. Терлецький, А. Таранов та В. Корецький. Протягом наступних чотирьох років вченими Сектору було опубліковано 29 монографій, довідників і словників, 22 брошури та близько 200 наукових статей. Найбільшу увагу, в аспекті розглядуваної проблематики, привертають деякі колективні роботи¹ та індивідуальні праці Л. Потарикіної, Є. Тихонової, В. Денисова, Б. Бабія, В. Мриги, В. Бражнікова, В. Терлецького, О. Карлова, Г. Мурашина, О. Літківського, А. Таранова, Ю. Шемшученка та інші², в яких значна увага приділялась аналізу роботи органів контролю взагалі, теорії і практики конституційного контролю у соціалістичних країнах та країнах, що розвиваються, ролі прокуратури, силових структур у нагляді за дотриманням конституційної законності, контрольної діяльності місцевих Рад, ролі юридичної науки, права і моралі в організації охорони конституції тощо.

У червні 1969 року Сектор було реформовано в Інститут держави і права АН УРСР, який до 1974 року очолював В. Корецький, а після цього вже до кінця періоду, що розглядається, — академік АН УРСР (з 1972 р.) Б. Бабій.

Провідні позиції в Україні у галузі історії та теорії держави і права посів відповідний відділ Інституту, на чолі якого перебував Б. Бабій. Хоча проблеми конституційної юстиції і не значилися у науково-дослідницьких планах цього відділу, його вчені опосередковано їх торкалися при підготовці наукових розробок з питань вивчення ленінської теоретичної спадщини, основних закономірностей політичної організації радянського суспіль-

¹ Українська РСР у міжнародних відносинах. — К., 1966; Українська РСР на міжнародній арені. — К., 1966; Основні етапи розвитку Української радянської держави і права за 50 років. — К., 1966; Історія держави і права Української РСР. — У 2 т. (1917—1967). — К., 1967; Нариси державно-політичного розвитку африканських країн (Алжир, Малі, Гвінея, Камерун). — К., 1967; Україна у період розгорнутого будівництва комунізму. Політична організація суспільства. — К., 1967; Проблема социалистической законности на современном этапе развития советского государства. — Х., 1968; Ленинские принципы организации и деятельности советского государственного аппарата. — Одесса, 1968; Проблемы совершенствования советского законодательства и деятельности государственных органов. — Минск, 1969.

² Потарикіна Л.А. З історії органів контролю УРСР. — К., 1966; Тихонова Є.А. Характерні риси Конституції Соціалістичної Республіки Румунії // Радянське право. — 1966. — № 10; Денисов В.Н. Державно-політичний лад Об'єднаної Республіки Танзанії // Радянське право. — 1966. — № 9; Бабій Б.М. З історії органів ВУЧК і ДПУ УРСР (1918—1928 рр.) // Проблеми правознавства. — 1966. — № 5; Бабій Б.М., Мрига В.В. Посилювати роль юридичної науки в державно-правовому будівництві // Радянське право. — 1966. — № 7; Бражніков В.Є. Контроль місцевих Рад за діяльністю органів управління // Там само. — 1967. — № 6; Бражніков В.Є. Ленінські принципи організації та діяльності радянського державного апарату // Проблеми правознавства. — 1967. — № 14; Потарькіна Л.А. Значение исследования опыта ЦКК — РКК для улучшения деятельности современных органов контроля. — Львов, 1967; Терлецький В.М. Ради — органи народовладдя // Радянське право. — 1967. — № 12; Карлов А.А. Молдавская ССР — суверенное советское государство в составе СССР. — К., 1968; Бражніков В.Є., Макогон В.Д. Право і мораль в соціалістичному суспільстві — К., 1968; Терлецький В.М. Вчення К. Маркса про державу і право і сучасність. — К., 1968; Мурашин Г.О. Про конституційне становище органів прокуратури в УРСР // Радянське право. — 1968. — № 10; Літківський О.П. Питання законності у світлі екзистенціалізму // Там само; Мурашин Г.О. В.І.Ленін про суть та функції прокуратури в соціалістичній державі // Там само. — 1969. — № 9; Таранов А.П. 50 років першої Конституції Радянської України // Там само. — 1969. — № 3; Шемшученко Ю.С. Удосконалювати правові форми прокурорського реагування на порушення законів // Там само. — 1969. — № 4; Денисов В.Н. Объединенная Республика Танзания. — К., 1969.

ства, зміцнення радянської держави і розвитку соціалістичної демократії, еволюції державно-правового будівництва УРСР¹. Особливої уваги у цьому аспекті заслуговують роботи Р. Губенка, В. Забігайла, Г. Мурашина, Ю. Шемшученка, присвячені зарубіжним політичним і правовим теоріям, критиці буржуазного законодавства, інституту омбудсменів тощо.

Дослідники відділу проблем радянського будівництва (завідуючий В. Терлецький) не могли обійти контрольні функції Рад усіх рівнів у забезпеченні конституційної законності, аналізуючи теоретичні основи організації і діяльності представницьких органів СРСР та УРСР, розвитку радянської виборчої системи, організаційної структури, компетенції, форм і методів діяльності Рад депутатів трудящих, участі у ній масових громадських організацій, удосконалення системи виконавчо-розпорядчих органів державної влади, підвищення ефективності їх функціонування. Серед таких праць слід назвати, перш за все, колективні та індивідуальні монографії «Місцеві ради Української РСР і комуністичне будівництво» (1970 рік), «Сільські і селищні ради та добробут трудящих» (Бичек О.М., 1970 рік), «Політика партії у галузі соціально-політичного розвитку радянського суспільства» (Терлецький В.М., 1972 рік), «Місцеві ради і забезпечення законності» (Бутко І.П., Шемшученко Ю.С., 1973 рік), «Правове становище відділів і управлінь виконавчих комітетів місцевих Рад» (Корнієнко М.І., 1973 рік), «Статус депута-

¹ *Потопейко Д.А.* Правосознание как особое общественное явление. — К., 1970; *Козюбра М.І.* Переконавання і примус в радянському праві. — К., 1970; *Бутко І.П., Сурков В.В.* Закон, право, обов'язок. — К., 1970; *Мрига В.В.* Соціалізм і демократія. — К., 1970; *Бутко І.П.* Молоді про закон і законність. — К., 1971; *Максименко В.Ф., Максименко В.Д.* Право і обов'язок. — К., 1971; *Забігайло В.* Криза буржуазної законності в теорії і практиці імперіалістичних держав // Радянське право. — 1971. — № 12; *Мурашин Г.А., Шемшученко Ю.С.* Омбудсмен у механізмові буржуазної держави // Проблеми правознавства. — 1971. — № 20; Торжество ленинского учения о государстве и праве. — Львов, 1971; *Бабій Б.М.* Союз РСР і роль України у його утворенні. — К., 1972; *Таранов А.П.* П'ятдесят років Союзу Радянських Соціалістичних Республік. — К., 1972; *Максименко В.Ф.* Розвиток радянської демократії і зміцнення законності. — К., 1972; *Бутко І.П.* Громадянин Радянського Союзу. Молоді про суспільство, державу і право. — К., 1973; *Бабій Б.М.* Правовые исследования в Академии наук УССР. 1919—1973. — К., 1974; Держава і право розвинутого соціалізму. — К., 1974; *Забігайло В.К.* Проблема «пробелів в праві» (К критичне буржуазних теорій). — К., 1974; *Мацюк А.Р., Бартецький С.А.* Основы правовых знаний. — К., 1974; Юридичний словник. — К., 1974; *Губенко Р.* Проблемы соотношения права и справедливости, законности и социально-политических революций у И. Канта // Вісник Київського університету. — 1974. — № 15; *Забігайло В.К.* Руйнування буржуазної законності у сучасних капіталістичних країнах // Проблеми правознавства. — 1974. — № 28; *Максименко В.Ф.* Народний контроль — важлива форма радянської демократії. — К., 1975; *Погорілко В.Ф.* Совершенствование советского законодательства на современном этапе коммунистического строительства. — К., 1975; Правовое воспитание населения и укрепление социалистической законности. — К., 1975; *Губенко Р.Г.* Робеспьер о соотношении права, законности и революции // Вісник Київського університету. — 1975. — № 16; Два світи — дві демократії. — К., 1976; История государства и права Украинской ССР. — К., 1976; Политическая организация развитого социалистического общества. — К., 1976; *Забігайло В.К.* Буржуазне право — знаряддя гноблення трудящих. — К., 1976; *Козюбра М.І., Сіренко В.Ф.* Соціалістична законність і правопорядок. — К., 1976; *Погорілко В.Ф.* Держава і громадянин. — К., 1976; *Губенко Р.К.* К.Маркс і Ф.Энгельс о соотношении права, законности и социальных революций // Вісник Київського університету. — 1976. — № 17; XXV съезд КПСС о развитии социалистической демократии, законности и управления. — К., 1977; *Бутко І.П.* Радянська демократія. — К., 1977; *Таранов А.П.* Права, свободи и обязанности советских граждан по проекту новой Конституции СССР. — К., 1977; *Мрига В.В.* Основні права і обов'язки радянських громадян. — К., 1978; *Козюбра Н.І.* Социалистическое право и общественное сознание. — К., 1979; Демократія і право розвинутого соціалістичного общества. — К., 1979; Правовое воспитание и социальная активность населения. — К., 1979; *Погорілко В.Ф.* Основы радянського законодавства. — К., 1979; Советский закон и гражданин. — В 2 частях. — К., 1980; *Михайловський Н.К., Овсяк А.М., Ныпорко Ю.И., Бутейко А.Д.* Права человека и современный мир. — К., 1980; та ін.

тів Рад» (Бражніков В.Є., 1973 рік), «Ради у містах і органи громадської самодіяльності» (Бутко І.П., Корнієнко М.І., Стоянов Г.В., 1974 рік), «Ленінське ідейне спадкоємство і проблеми радянського будівництва» (Терлецький В.М., 1974 рік), «Радянське будівництво» (1974 рік), «Роль місцевих Рад депутатів трудящих у здійсненні функцій Радянської держави» (Погорілко В.Ф., 1976 рік), «Громадські організації в СРСР в умовах розвинутого соціалізму» (Данченко М.І., 1978 рік), «Виконавчий комітет місцевої Ради» (Селівон М.Ф., 1978 рік), «Виконавчий комітет місцевої Ради народних депутатів» (1980 рік), «Контрольна функція місцевих Рад народних депутатів» (Селівон М.Ф., 1980 рік).

Певний внесок у теоретичну розробку проблем радянської конституційної юстиції зробили й фахівці відділу державного і господарського управління, який у 1972 році поділився на два наукових відділи — відділ проблем політичної організації радянського суспільства на чолі з А. Тарановим та відділ політико-правових проблем управління під проводом члена-кореспондента АН УРСР (з 1972 року) В. Цветкова. Наприкінці періоду, що розглядається, перший з них стає відділом державного (конституційного) права (з 1977 року), згодом — відділом конституційного права і вдосконалення законодавства (з 1978 року), а другий — відділом державно-правових проблем управління народним господарством.

Провідний український радянський конституціоналіст другої половини ХХ століття А. Таранов продовжував активно збагачувати доктринальну скарбницю моделі конституційної юстиції УРСР як особисто¹, так і через керованих ним співробітників відділу². Особливо жваво розгорнулася така діяльність під час підготовки, ухвалення і набрання чинності Конституцією СРСР 1977 року та Конституцією УРСР 1978 року³.

Велика увага в Інституті держави і права АН УРСР приділялась дослідженню діяльності головного безпосереднього органу нагляду за до-

¹ Таранов А.П. Державне управління у соціалістичному суспільстві // Комуніст України. — 1970. — № 12; Таранов А.П. Торжество радянської демократії // Радянське право. — 1971. — № 12; Таранов А.П. Розвиток і зміцнення Союзу РСР як федеративної держави // Радянське право. — 1972. — № 12; Таранов А.П. Наша, радянська демократія // Під прапором ленінізму. — 1974. — № 7; Таранов А.П. Нова Конституція Української РСР // Вісник АН УРСР. — 1978. — № 6; Таранов А.П. Основний закон Радянської України в дії // Комуніст України. — 1979. — № 4; Таранов А.П. Конституція общенародного государства. — К., 1980; та ін.

² Погорелко В.Ф. Классификация функций Советского государства. Торжество ленинского учения о государстве и праве. — Львов, 1971; Бражніков В., Макогон В. Окремі риси взаємодії радянського права і моралі // Радянське право. — 1971. — № 1; Погорілко В.Ф. Місцеві органи управління буржуазних країн // Радянське право. — 1971. — № 1; Погорілко В.Ф. Господарсько-організаторська діяльність місцевих Рад депутатів трудящих Української РСР. — К., 1972; Кривенко А.Т. Право законодательной инициативы // Советское государство и право. — 1979. — № 8; та ін.

³ Таранов А.П. Права, свободы и обязанности советских граждан по проекту новой Конституции СССР. — К., 1977; Бражніков В.Є. Втілення ленінських ідей народовладдя в проєкті Конституції СРСР // Радянське право. — 1977. — № 9; Бражніков В.Є. Проект Конституції СРСР — яскраве втілення і дальший розвиток соціалістичної демократії // Вісник АН УРСР. — 1977. — № 9; Мурашин Г.А. Обсуждение проекта Конституции СССР // Советское государство и право. — 1977. — № 9; Ульянова Н. Конституція миру і міжнародного співробітництва // Радянське право. — 1977. — № 9; Чангулі Г. Пропозиції до проєкту Конституції СРСР // Радянське право. — 1977. — № 9; Чангулі Г. Дальший розвиток демократичних принципів радянського правосуддя в проєкті Конституції СРСР // Радянське право. — 1977. — № 8; Бутко І.П. Основний закон СРСР. — К., 1978; Погорелко В.Ф. Новая Конституция СССР — Конституция развитого социализма. — К., 1978; Чангулі Г. Конституційні принципи судочинства потребують закріплення в поточному законодавстві // Радянське право. — 1979. — № 1; та ін.

триманням Конституції СРСР та Конституції УРСР — Прокуратури Української РСР¹ та найвищої інституції у системі радянського політичного і ідеологічного контролю — КПРС і КПУ². Суттєвим внеском до еволюції радянської моделі правової охорони конституції можна вважати праці вчених відділу міжнародного і порівняльного законодавства, який під керівництвом В. Корецького опублікував низку праць, у яких висвітлювався такий досвід і в окремих державах³, і у Європі та світі в цілому⁴. Не можна

¹ Шемшученко Ю.С. Громадський актив прокуратури УРСР у довоєнні роки // Проблеми правознавства. — 1970. — № 16; Мурашин Г.О. Прокурорський захист прав громадян в СРСР // Там само. — 1970. — № 15; Шемшученко Ю.С. Ефективність загальнонаглядних засобів прокуратури // Радянське право. — 1970. — № 2; Мурашин Г.А. Прокурорський надзор в соціалістических державах // Вопросы уголовного права, прокурорского надзора, криминалистики и криминологии. — Душанбе, 1971; Мурашин Г.О. 50 років радянської прокуратури // Календар знаменних і пам'ятних дат. — К., 1971; Мурашин Г.А. Органи прокуратури в механізмі Советского государства. — К., 1972; Мурашин Г.О. Про працю В.І. Леніна «Про «подвійну» підпорядкованість і законність». — К., 1972; Бабій Б.М., Мурашин Г.О. Торжество ленінських принципів соціалістичної законності (До 50-річчя радянської прокуратури) // Вісник АН УРСР. — 1972. — № 5; Лопушанський Ф.О. Органи прокуратури України у період боротьби за завершення будівництва соціалізму // Радянське право. — 1972. — № 2; Лановенко І.П. Органи прокуратури України у період розгорнутого будівництва комунізму // Там само. — 1972. — № 4; Мурашин Г.А. К вопросу о месте прокуратуры в системе органов Советского государства // Вопросы прокурорского надзора. — М., 1972; Мурашин Г.О. Ленінські ідеї про соціалістичну законність та радянську прокуратуру // Радянське право. — 1972. — № 4; Проблемы прокурорского надзора. — М., 1972; Мурашин Г.А., Петухов Г.Е. Некоторые вопросы взаимодействия прокуратуры и суда в обеспечении законности актов государственного управления // Вопросы теории и практики прокурорского надзора. — М., 1975; Мурашин Г. Социалистическая демократия и законность // Межвузовский сборник научных трудов. — Иваново, 1980; та ін.

² Бабій Б.М., Зенін В.П. В.І. Ленін про керівну роль Комуністичної партії у радянському будівництві // Радянське право. — 1970. — № 4; Бабій Б.М. В.І. Ленін — натхненник і організатор інтернаціональної єдності та державного співробітництва братніх народів // Вісник АН УРСР. — № 3; Бабій Б.М. Решения XXIV съезда КПСС — в жизнь // Советское государство и право. — № 8; Бабій Б., Зенін В. Питання держави і права в матеріалах XXIV з'їзду КП України // Радянське право. — 1971. — № 1; Мриза В.В. Роль КПРС у розвитку радянської соціалістичної демократії // Там само. — 1971. — № 9; Торжество ленинского учения о государстве и праве. — Львов, 1971; Бабій Б.М. Утворення і розвиток Союзу РСР — торжество ленінської національної політики КПРС // Вісник АН УРСР. — 1972. — № 7; Бражніков В.С. В.І. Ленін про роль радянського державного апарату в господарському будівництві // Проблеми правознавства. — 1973. — № 26; Данченко М.І. XXV з'їзд КПРС і підвищення ролі громадських організацій. — К., 1976; Бражніков В.С. XXV з'їзд КПРС про дальше поліпшення діяльності Рад депутатів трудящих // Радянське право. — 1976. — № 7; Зенін В.П. Керівна роль КПРС в політичній системі розвинутого соціалізму // Радянське право. — 1976. — № 3; Козюбра М.І. Роль КПРС у зміцненні соціалістичної законності в умовах розвинутого соціалізму // Там само. — 1976. — № 2; Мурашин Г., Ляхович О. Развитие конституционных положений в законодательстве о советской прокуратуре // Социалистическая законность. — 1979. — № 1; та ін.

³ Плясун Я.Г. Основні риси державно-політичного ладу Тунісу // Радянське право. — 1970, № 3; Денисов В.Н. Республіка Замбія. — К., 1971; Плясун Я.Г. Туніська республіка. — К., 1971; Плясун Я.Г. Державно-політичний розвиток Марокко. — К., 1973; Нипорко Ю.І. «Більш про права» і реальні права трудящих США // Радянське право. — 1976. — № 7; Чангулі Г.І. Законність, суд і прокуратура у новій Конституції Республіки Куба // Радянське право. — 1976. — № 11; Нипорко Ю.І. Антинародне законодавство США — інструмент наступу на громадянські права трудящих // Український історичний журнал. — 1977. — № 8; Селіванов В. Виконавча влада у сучасному механізмі державного управління США // Радянське право. — 1977. — № 2; Голоси наклепів і провокацій. — К., 1980; та ін.

⁴ Ульянова Н.М. 25 років Статуту ООН // Радянське право. — 1970. — № 11; Михайловський М.К. Протиправність політики апартеїду // Там само; Бувайлик Г. Дискримінація корінного населення в Північній і Південній Америці // Там само. — 1971. — № 8; Міжнародне право. — К., 1971; Плясун Я.Г. Соціалізм і молоді національні держави // Філософська думка. — 1971. — № 4; Михайловський М.К. Організація африканської єдності. — К., 1972; Яцина І.П. Збройна боротьба народів проти колоніального гноблення і міжнародне право // Радянське право. — 1974. — № 2; Денисов В.Н. Перехідний характер систем права країн, що розвиваються // Радянське право. — 1977. — № 1; Денисов В.Н. Системи права розвиваючихся стран. Становле-

не згадати і доробки вчених Інституту в галузі радянської конституційної юстиції у працях, присвячених проблемам організації народного контролю, шляхів зміцнення державної дисципліни і законності, питань адміністративної відповідальності тощо.

З інших академічних установ значний внесок у радянську теорію правового захисту Конституції СРСР та Конституції УРСР у перші повоєнні десятиліття належить правознавцям економіко-правового сектору Відділення економіки промисловості Донецького раднаргоспу, створеного у квітні 1965 року. У січні 1968 року цей сектор був реорганізований у відділ економіко-правових проблем Інституту економіки промисловості АН УРСР, який функціонував у тому ж Донецьку. У центрі уваги вчених до кінця розгляданого періоду перебували проблеми конституційно-правового статусу об'єднань у промисловості, участі трудящих в управлінні виробництвом, юридичного забезпечення оптимального поєднання галузевого і територіального управління. Число наукових співробітників відділу зросло з 4 у 1965 році до 24 у 1980 році. Їхні зусилля спрямовувались на зміцнення конституційної законності у господарських відносинах, на експертну роботу щодо законопроектів та інших нормативних актів, які регулювали не тільки господарські відносини, а й питання відповідальності юридичних осіб.

Визнаним провідником донецької школи господарського права став завідуючий названим відділом з перших днів його існування доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АН УРСР¹ В. Мамутов — один з перших у Радянському Союзі вчених, хто намірився розпочати критику суто нормативістського розуміння права. Його перу належать праці, які відразу викликали підвищений науковий інтерес. Йдеться, зокрема, про розпочату вченим ще на початку 50-х років критику цивілістичного підходу до проблем народного господарства, розвиток системного економіко-правового підходу до управління виробництвом, правове регулювання господарської діяльності, обґрунтування нових напрямів у юридичній науці — вчення про правову роботу в народному господарстві, вчення про відносини підприємства з вищими органами господарського керівництва, прагнення вирішити проблеми відповідальності останніх, переосмислити теорію відповідальності у господарських відносинах, питання регіонального управління тощо. Усього з такої нової для теорії радянської моделі охорони конституції В. Мамутовим у 1954—1980 роках було підготовлено і опубліковано понад 200 праць². Справу, розпочату видатним українським вченим, підхопили його учні Є. Бельська, І. Замойський, Г. Знаменський, В. Коростей, М. Кроль, Д. Лінницький, П. Медінцев, С. Михайлін,

ние и развитие национальных систем права стран Африки, освободившихся от британского колониализма. — К., 1978; *Евинтов В.И.* Некоторые вопросы толкования многоязычных договоров // Советское государство и право. — 1978. — № 1; *Овсяк О.* Проблемы і перспективи міжнародного захисту прав людини // Радянське право. — 1978. — № 12; *Ньпорко Ю.И.* Конституционные взаимоотношения президента и Конгресса США в области внешней политики. — К., 1979; *Михайловский Н.К. и др.* Права человека и современный мир. — К., 1980; *Овсяк О.* Важливі засоби боротьби з порушенням прав людини // Радянське право. — 1980. — № 3; та ін.

¹ З 1988 р. — академік АН УРСР.

² Серед них: *Мамутов В.К.* Государство, право, коммунизм. — Донецк, 1962; *Мамутов В.К.* Компетенция государственных органов в решении хозяйственных вопросов. — М., 1964; *Мамутов В.К.* Предприятие и вышестоящий хозяйственный орган. — М., 1969; *Мамутов В.К.* О совершенствовании правового регулирования хозяйственной деятельности. — Донецк, 1976; *Мамутов В.К.* Реализация конституционных принципов руководства народным хозяйством и юридические исследования. — М., 1978; *Мамутов В.К.* О понимании советского права // Советское государство и право. — 1979. — № 12; та ін.

А. Новошицький, В. Овсієнко, С. Разумова, Б. Розовський, А. Серебряков, Ю. Цимерман, А. Чувпило, В. Юдін, А. Янчук та ін.

Юридичний факультет Київського університету (у 1944—1951 роках його ректором був В. Бондарчук, 1951—1955 роках — О. Голик, 1955—1969 роках — І. Швець, 1970—1985 роках — М. Білий) відновив свою роботу у червні 1944 року під керівництвом знаменитого правознавця В. Бошка¹, внесок якого в еволюцію радянської моделі конституційної юстиції вже характеризувався. Додамо, що підготовлені ним ще у 1925 році «Нариси розвитку правової думки: від Хаммурабі до Леніна» залишались єдиним у Радянському Союзі підручником для юридичних факультетів з історії політико-правових вчень ще протягом десяти повоєнних років. Суттєвим доповненням до цієї дисципліни, що мала виняткове значення для еволюції ідей конституційної юстиції в усі часи і для всіх народів, стали ще й опубліковані у 1951—1953 роках доцентом кафедри теорії та історії держави і права, якою керував В. Бошко, В. Покровським, кілька випусків з історії російської політичної думки²; низка статей про правові погляди М. Сперанського, В. Подугаєва, О. Радищева доцента П. Бонташа, який, окрім того, працював ще й над такими важливими, у руслі розглядуваної проблеми, питаннями, як зміни у конституційному законодавстві західних країн, де інтенсивно запроваджувався новітній інститут судового контролю. Захистив кандидатську дисертацію на тему «Критика буржуазної держави і права В. Белінським та О. Герценом» В. Катрич. Таку ж дисертацію з питань державно-правових поглядів М. Чернишевського підготувала Є. Назаренко і розпочала дослідження проблеми співвідношення права і правосвідомості. Політичне і правове вчення П. Пестеля досліджував М. Закревський, а О. Радищева — А. Дубровіна.

За рік до своєї смерті у 1949 році В. Бошко встиг збагатити доктринальну карнавку вітчизняного конституційного контролю ще й змістовною працею «Суверенітет Радянської України» (1948 рік). Наукові традиції, започатковані на кафедрі теорії та історії держави і права, продовжували у 50-х роках В. Лісовський — фундатор обґрунтування міжнародної правосуб'єктності України та автор багатьох інших книг і статей³, С. Макогон — відомий дослідник проблем державного устрою УРСР та країн Східної Європи, де вже започатковувались спеціальні конституційні суди⁴, А. Ткач — визначний фахівець з історії кодифікації і пам'яток дореволюційного права України⁵ та інші правознавці.

¹ Попередник В. Бошка на посаді декана юридичного факультету Б. Разін загинув смертю хоробрих у Великій Вітчизняній війні.

² *Покровский В.С.* История русской политической мысли. — М., 1951; *Покровский В.С.* Общественно-политические и правовые взгляды А.Н. Радищева. — К., 1952; *Покровский В.С.* Социально-политические взгляды В.Г. Белинского. — Б. м., б. г.; *Покровский В.С.* Общественно-политические взгляды социалистов-утопистов первой половины XIX века. — М., 1953; тощо.

³ *Лисовский В.И.* Международное публичное право. — М., 1949; *Лисовский В.И.* Борьба украинского народа за воссоединение Украины с Россией. — М., 1954; *Лисовский В.И.* Международное право. — К., 1955; *Лисовский В.И.* Украинская ССР и международное право. — М., 1960; *Лисовский В.И.* Международное право. — М., 1970; тощо.

⁴ *Макогон С.О.* Народно-демократическая республика Чехословакия. — М., 1954; *Макогон С.О.* Чехословакия на шляху до соціалізму. — К., 1957; *Макогон С.О.* Державне право країн народної демократії. — К., 1959; *Макогон С.О., Назаренко Є.В.* Теорія держави і права. — Х., 1961; *Макогон С.О.* Революційно-демократичні погляди Т.Г. Шевченка. — К., 1961; *Макогон С.О.* Розвиток радянської державності на Україні. — К., 1966; *Макогон С.О.* Радянське державне право. — К., 1968; *Макогон С.О.* Вопросы теории и практики национально-государственного строительства в СССР. — К., 1976; *Макогон С.О.* Національно-державний устрій СРСР. — К., 1978.

⁵ *Ткач А.П.* Історія кодифікації дореволюційного права України. — К., 1968; та ін.

Знаменною подією у повоєнній історії юридичного факультету КДУ взагалі та зазначеної кафедри зокрема став прихід до керівництва нею у (1959—1974 роки) вже відомого по змістовним працям, написаним у Львові, професора П. Недбайла. На міжнародній арені визнання його внеску в теорію і практику конституційної юстиції дістало вияв в обранні його членом і головою Комісії ООН з прав людини (1958—1971 роки), нагородженні Золотою медаллю «За видатні досягнення в галузі прав людини». У працях «Вибори до радянського парламенту» (1940), «Основи теорії держави і права» (1959), «Радянські соціалістичні правові норми» (1959), «Застосування радянських правових норм» (1960), «Методологічні проблеми радянської правової науки» (1965), «Норми права» (1966), «Роль советского социалистического права в строительстве коммунизма» (1967), «Вступ у загальну теорію держави і права» (1971), «Юридические гарантии применения советских правовых норм и укрепление социалистической законности» (1971), «Марксистсько-ленінська загальна теорія держави і права. Соціалістичне право» (1973), «Радянське соціалістичне право» (1975) тощо П. Недбайло з позицій ортодоксального юридичного позитивізму всебічно обґрунтував необхідність удосконалення юридичних гарантій правильного і ефективного застосування конституційних норм, зміцнення конституційної законності, підвищення ролі суду у захисті конституційних прав і свобод громадян. І хоча вчений, гіперболізуючи роль правових норм і фактично ототожнюючи право із законом, по суті, мало в чому відходив від праворозуміння А. Вишинського і навіть абсолютно необґрунтовано приписував ідею нормативності соціалістичного права класикам марксизму-ленізму¹, його внесок до доктринальних основ еволюції радянської моделі конституційного контролю, як і до розробки сутності предмета, системи і методології правознавства, ролі загальної теорії держави і права, принципів юридичної науки, що, на думку П. Недбайла, повинна мати політичний характер, проблем політичної організації радянського суспільства, співвідношення об'єктивного і суб'єктивного у праві, є очевидним.

Ще до смерті П. Недбайла його кафедра поділилась на кафедру теорії держави і права, яку після 1974 року очолювали Є. Назаренко, Є. Тихонова і Н. Прозорова, та кафедру історії держави і права на чолі з незмінним її керівником А. Ткачем. Про внесок останнього у концептуальні обґрунтування радянської моделі конституційної юстиції вже йшлося. Вихованка цього ж юридичного факультету, професор Є. Назаренко, зосереджувалась на таких важливих для доктрини конституційного контролю проблемах, як правосвідомість, правова культура, правотворчість тощо². Перу іншої випускниці КДУ, професору Є. Тихоновій, належить низка праць, у яких вона торкалась питань політичного та адміністративного захисту конституцій Болгарії, Румунії, Китаю та інших соціалістичних країн. Йдеться про монографії «Народні Ради депутатів трудящих Болгарії у боротьбі за соціалізм» (1954), «Державний лад Румунської Народної Республіки» (1959), «Національне питання у державному будівництві Китайської Народної Республіки» (1962), «Розв'язання національного питання у державному будівництві європейських соціалістичних країн» (1966) та ін. На цій же кафедрі у 70-х роках проблеми конституційного права почала досліджу-

¹ Керимов Д.А., Недбайло П.Е., Самощенко Н.С., Явич А.С. К вопросу определения понятия социалистического права // Правоведение. — 1966. — № 2.

² Назаренко Є.В. Право і правосвідомість у соціалістичному суспільстві. — К., 1959; Макогон С.О., Назаренко Є.В. Теорія держави і права. — Х., 1961; Назаренко Є.В. Социалистическое правосознание и советское правотворчество. — К., 1968; Назаренко Є.В. XXV з'їзд КПРС про зміцнення правової основи державного і громадського життя радянського народу. — К., 1977.

вати В. Кузнецова. Йдеться про опубліковані нею у 1978 році праці «Правовий статус депутатів», «Ради народних депутатів», а у 1980 році — «Політична основа СРСР». Одним з провідних фахівців в Україні з питань правових і політичних вчень стала у розглядуваний період Н. Прозорова, яка у своїх працях прямо торкалась проблем захисту англійської несистематизованої конституції, поглядів на такі питання Д. Лільберна та інших видатних мислителів минулого¹.

Вагомий внесок у концептуальні основи радянської моделі конституційної юстиції належить вченим кафедри державного і міжнародного права (з 1955 року — кафедра державного і цивільного права, з 1965 року — кафедра державного права) юридичного факультету КДУ, яка працювала у розглядуваний період під керівництвом П. Індиченка (декана факультету в 1949—1952 роках), С. Макогона, В. Цветкова, Д. Яковенка². Досить сказати, що саме на цій кафедрі вперше підготовлений і опублікований українською мовою підручник з радянського державного права³. Тут плідно працював відомий радянський конституціоналіст Г. Александренко, який був безпідставно засуджений у 1941 році, згодом реабілітований. Про його піонерські праці 20—30-х років про конституції СРСР і УРСР, де висвітлювались і проблеми їх захисту, вже йшлося. Під час роботи в КДУ та у Секторі держави і права АН УРСР вчений опублікував ще низку змістовних робіт, зокрема монографії про федералізм, підходи до адміністративного конституційного контролю, які не втратили значення і для сучасної конституційної юстиції⁴.

З 1956 року у складі юридичного факультету КДУ почало функціонувати міжнародне відділення⁵, а у 1963 році воно було реорганізоване у кафедру міжнародного права та іноземного законодавства, яку очолював професор І. Лукашук. З-під його пера вийшли монографії «Структура і форми міжнародних договорів» (1960 рік, перевидана у 1968 році), «Відносини мирного співіснування та міжнародне право» (1974), «Міжнародне регулювання міжнародних відносин» (1975) та ін., у яких глибоко аналізувались проблеми теорії міжнародного права, функціонування і застосування останнього, взаємодії внутрішнього права з міжнародним правом, міжнародно-правового регулювання як підсистеми міжнародної нормативної системи, яка включає не тільки юридичні, а й політичні, моральні та інші міжнародні норми, тобто проблеми, що мають найактуальніше значен-

¹ Прозорова Н.С. Политические взгляды П.И.Пестеля. — М., 1952; Прозорова Н.С. Политические и правовые взгляды Джона Лильберна. — М., 1960; Прозорова Н.С. Борьба К. Маркса и Ф. Энгельса против анархизма. — М., 1961; Прозорова Н.С. Возникновение и развитие марксистского учения о государстве и праве. — К., 1972.

² Одним з перших почав досліджувати проблему діяльності Прокуратури УРСР, яка здійснювала тоді жорсткий адміністративний конституційний контроль. Див.: Яковенко Д.Т. Радянське громадянство. — К., 1960; Яковенко Д.Т. и др. Ленинские принципы организации и деятельности органов Советского государства. — К., 1969; Яковенко Д.Т. и др. Охрана общественного порядка — основная задача органов ООП. — К., 1968; Яковенко Д.Т. Высшие органы государственной власти Украинской ССР. Конституционные основы организации и деятельности. — К., 1975.

³ Цветков В.В., Макогон С.О. Радянське державне право. — К., 1966.

⁴ Александренко Г.В. Реорганизация управления промышленностью та будівництвом. — К., 1957; Александренко Г.В. Марксизм-ленинизм про державну федерацію. — К., 1960; Александренко Г.В. Громадські організації у проекті нового адміністративного кодексу УРСР // Радянське право. — 1960. — № 2; Александренко Г.В. Буржуазный федерализм (критический анализ буржуазных федераций и буржуазных теорий федерализма). — К., 1962.

⁵ До цього юристи-міжнародники з жовтня 1944 року готувались на окремому факультеті міжнародних відносин (декани І.А. Василенко та П.М. Овчаренко, викладачі П.П. Удовиченко, І.Д. Кундюба, Г.А. Нікольніков, І.В. Кузовков та ін.).

ня і для сучасного етапу еволюції української моделі конституційної юстиції.

Вище вже йшлося про внесок у цю справу завідуючого кафедрою теорії та історії держави і права КДУ В. Лісовського. Плідно працював на кафедрі міжнародного права та іноземного законодавства В. Василенко, який і в подальшому вивчав не тільки питання загальної теорії міжнародного права, міжнародно-правової суб'єктності, міжнародно-правової відповідальності, а й безпосередньо займався проблемами конституційного права та охорони конституцій¹. Своєрідну «путівку у наукове життя» отримав на названій кафедрі майбутній суддя Конституційного Суду України П. Мартиненко, який ще у 60—70-х роках заявив про себе не тільки як фахівець з міжнародного права, а й як дослідник проблем конституціоналізму². Тут же у 1967 році розпочав професорсько-викладацьку діяльність К. Забігайло — автор праць «Українська РСР — на міжнародній арені» (у співавт. — 1963, 1966), «Українська РСР в Організації Об'єднаних Націй» (1964), «Українська РСР у міжнародних відносинах» (1966), «Міжнародне право і сваволя імперіалізму» (1969), «Право міжнародних організацій», «В інтересах миру і дружби між народами. Міжнародно-правова діяльність УРСР. 1945—1972», «Коллективна безпека в Азії», «ООН і міжнародна розрядка» (1978).

У 1971 році у КДУ було відновлено окремий факультет міжнародних відносин і міжнародного права, де почали функціонувати три відділення — міжнародного права, міжнародних відносин та міжнародних економічних відносин. Кафедра міжнародного права та іноземного законодавства юридичного факультету майже у повному, названому вище, складі працювала на новому факультеті, поповнюючись час від часу молодими науковцями. Зокрема, шлях від асистента до завідуючого кафедрою міжнародного права пройшов тут В. Буткевич, який збагатив концептуальний кошик радянської конституційної юстиції низкою змістовних праць³. Досить плідну діяльність, у тому числі й щодо дослідження сфери конституційної юстиції молодих держав, проводила з 1972 року створена у складі факультету кафедра історії і права країн Азії, Африки та Латинської Америки, яку з самого початку очолив відомий радянський дипломат В. Сапожников⁴. Відзначимо, що на кафедрі читалися унікальні в СРСР курси лекцій з теорії міжнародних відносин, правових проблем сучасності, політичних проблем окремих регіонів тощо. Особливе значення для збагачення доктрини конституційної юстиції мали розпочаті кафедрою дослідження з питань порівняльного правознавства та перспектив конституціоналізму в сучасному світі взагалі та молодих країнах зокрема. Очолювали у розглядуваний період окремий факультет міжнародних відносин декани А. Чухно (1972—1973), Г. Цветков (1973—1976, 1977—1978), О. Єременко (1976—1977) та К. Забігайло (1978—1980).

Несправедливим було б не згадати про певний внесок до доктринальних основ радянської моделі конституційного контролю правознавців кафедри

¹ Василенко В.А., Лукашук І.І. Українська РСР у сучасних міжнародних відносинах. — К., 1974; Василенко В.А. Ответственность государств за международные правонарушения. — К., 1976.

² Мартыненко П.Ф. Социология международных отношений. Субъекты международных отношений. — К., 1969; Мартыненко П.Ф. Современные буржуазные теории о внешних сношениях государств. Федерализм и внешние отношения в конституционном праве США. — К., 1970; Мартыненко П.Ф. (в соавт.) Международное право. — К., 1971.

³ Буткевич В.Г. История советской науки международного права. — К., 1974; Буткевич В.Г. Советское право и международный договор. — К., 1977.

⁴ Сапожников В.И. Правовые проблемы национализации в странах, освободившихся от колониальной зависимости. — К., 1977; та ін.

цивільного права і процесу (С. Ландкоф, Г. Матвеев, Я. Штутін, П. Індиченко, П. Заворотько, М. Штефан, В. Дроніков, Ю. Матвеев та інші), кафедри господарського права (І. Побірченко), кафедри кримінального права і процесу (Ю. Саложников, С. Тихенко, П. Михайленко, Я. Брайнін, П. Матишевський, Д. Суло, Ю. Фролов), кафедри трудового, колгоспного та земельного права (В. Янчук, В. Мунтян), кафедри криміналістики (В. Лисиченко). Чимало робіт зазначених правознавців, особливо тих, що безпосередньо стосувались основ цивільного права і процесу, кримінального права і процесу, прокурорського нагляду, судоустрою, судочинства, відіграли значну роль в еволюції радянської конституційної юстиції.

Значний внесок у доктринальне збагачення радянської моделі конституційної юстиції з 1957 року почали робити правознавці заочного відділення Вищої школи МВС СРСР, реорганізованого наступного року у Київський філіал Вищої школи МВС СРСР, у 1960 році — у Вищу школу Міністерства охорони громадського порядку УРСР, а у 1969 році — у самостійну Київську вищу школу МВС СРСР. Тут, на кафедрах державного права, історії держави і права, адміністративного права, кримінального права, кримінального процесу, цивільного права, криміналістики, працювали відомі не тільки в Києві фахівці. Йдеться про В. Бабкіна, Ю. Римаренка, О. Фрицького, П. Михайленка, С. Лисенкова, В. Копейчикова, А. Ключниченка, С. Тарарухіна, Й. Гельфанда, А. Дубинського та інших. У своїх працях ці та інші вчені-правознавці Вищої школи МВС СРСР досліджували найактуальніші питання конституційного права, самоврядування, організації конституційної контрольної діяльності прокуратури, суду, рад народних депутатів, міжнародних проблем, регулювання відносин між громадянами і органами внутрішніх справ, попередження порушень конституційних прав і свобод громадян з боку державних органів, історії міліції, реалізації конституційних прав громадян, адміністративної юстиції, удосконалення кримінального і кримінально-процесуального законодавства, шляхів неухильного дотримання конституційної законності в діяльності органів внутрішніх справ тощо.

З інших київських правознавців, хто у перші повоєнні десятиліття поповнював концептуальний доробок радянської системи конституційного контролю, відзначимо роботи фахівця з проблем загальної теорії держави і права, конституційного та адміністративного права, прав людини професора Вищої партійної школи при ЦК КПУ Р. Бершеди «Виконавчий комітет районної ради» (1958), «Сільська, селищна рада і питання соціалістичної законності» (1970), «Питання соціалістичної законності в діяльності районної ради депутатів трудящих, її виконавчих і розпорядчих органів» (1971) та праці у галузі теорії конституційного права майбутнього першого голови Конституційного Суду України професора А. Юзькова, який працював і в КДУ, і у тій же ВПШ¹.

Треба зазначити, що чимало представників київської і донецької академічної юридичної науки, юридичних факультетів і кафедр КДУ, КВШ МВС СРСР, інших столичних вищих навчальних закладів, як і прокурорів України, їх заступників, прокурорів областей, міст, районів, голів Верховного суду УРСР, їх заступників, голів інших судів, міністрів юстиції та інших

¹ Юзьков А.П. та ін. Наука управління і місцеві Ради. — К., 1970; Юзьков А.П. Соціальний і державно-правовий аспекти управління. — К., 1972; Юзьков А.П. Радянське соціалістичне народо-довладдя. — К., 1974; Юзьков А.П. Механізм радянського державного управління. — К., 1975; Юзьков А.П. XXV з'їзд КПРС про зростання ролі держави і права в умовах розвинутого соціалізму. — К., 1976; Юзьков А.П. XXV съезд КПСС о дальнейшем развитии и совершенствовании советской демократии. — К., 1976; Юзьков А.П. Конституционные основы политической системы советского общества. — К., 1978; Юзьков А.П., Крупчан А.Д. Политическая система развитого социализма. — К., 1979.

державних діячів, які брали безпосередню участь у здійсненні конституційного контролю, отримали освіту чи працювали раніше у Харківському юридичному інституті (ХЮІ). Багатьом з них пощастило навчатися у видатних українських правознавців — академіків АН УРСР В. Гордона, В. Левицького, М. Палієнка, члена-кореспондента АН УРСР М. Максимейка, професора О. Кисельова, які померли до початку розглядуваного періоду. Загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни професори й доценти І. Беккер, М. Почапський, П. Рудик.

ХЮІ відновив свою діяльність у вересні 1943 року. Очолив Інститут відкликаний з фронту доцент В. Барахтян, який у 1948—1950 роках поступився посадою С. Вільнянському. У 1950—1961 роках її обіймав кандидат історичних наук, доцент О. Неботов, а з 1962 року і до кінця розглядуваного періоду — фахівець у галузі цивільного права, автор робіт «Право особистої власності в СРСР» (1954), «Здійснення і захист права особистої власності в СРСР» (1961), «Питання спільної власності у судовій практиці» (1963), «Основні проблеми права особистої власності в період будівництва комунізму в СРСР» (1968), «Захист житлових прав громадян» (1970), підручників «Житлове право» (1971, у співавторстві), «Цивільне право» (1977, у співавторстві) В. Маслов.

Прикладу ректора у доктринальному збагаченні проблем захисту конституційних прав і свобод громадян, а отже — і концептуальному обґрунтуванні радянської моделі конституційної юстиції слідували інші спеціалісти кафедри цивільного права під проводом професорів С. Вільнянського (у 1943—1960), М. Гордона (у 1961—1968) та О. Пушкіна (з 1968). Так, С. Вільнянський протягом двох повоєнних десятиліть зосередився на дослідженні фундаментальних теоретичних проблем праворозуміння і правозастосування¹. Доктринальний внесок у збагачення теорії і практики моделі радянського конституційного контролю М. Гордона полягав у розробці ним питань судової діяльності, джерел права, системи цивільних договорів, а О. Пушкіна — у вченні про юридичні особи, правові проблеми управління тощо². Низку цікавих індивідуальних і колективних робіт у розглядуваний період опублікували І. Красько, В. Попов, М. Придворов, Ч. Азімов та інші³. Напружена праця кафедри підсумувалась у 70-х роках фундаментальним двотомником — підручником «Радянське цивільне право», удостоєним Державної премії УРСР.

(Далі буде)

¹ Вільнянський С.И. Обычай и правила социалистического общества. — Х., 1954; Вільнянський С.И. К вопросу о системе советского права. — Х., 1957; Вільнянський С.И. О кодификации советского гражданского права. — Х., 1957; Вільнянський С.И. Защита чести и достоинства в советском праве. — Х., 1965; Вільнянський С.И. Советское гражданское право. — Х., 1966.

² Гордон М.В. Судебная практика (к вопросу об источниках права). — Х., 1946; Гордон М.В. Система договоров в советском гражданском праве. — Х., 1954; Гордон М.В. Советское авторское право. — Х., 1955; Гордон М.В. Лекции по советскому гражданскому праву. — Х., 1960; Гордон М.В. Радянське цивільне право. — Х., 1966; Пушкін А.А. Правовые формы управления промышленностью в СССР. — Х., 1964; Пушкін А.А. Советское государство как субъект советского гражданского права. — Х., 1965; Пушкін А.А. Субъекты гражданского права. — Х., 1974; Пушкін А.А. Правовые основы управления. — К., 1975.

³ Красько И.Е., Гайворонский В.Н. Основной закон деятельности производственного предприятия. — Х., 1966; Красько И.Е. Понятие и признаки хозяйственных отношений в СССР. — Х., 1974; Попов В.К. Правовое положение производственных объединений в сельском хозяйстве. — К., 1979; Придворов М.А., Белявский А.В. Охрана чести и достоинства личности в СССР. — М., 1971; Придворов М.А. Достоинство личности и социалистическое право. — М., 1977; Азімов Ч.Н. Договоры на научно-исследовательские и конструкторские работы. — Х., 1976; тощо.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА: ПОНЯТТЯ, КРИТЕРІЇ ТА МЕТОДИКА ВИМІРЮВАННЯ

В. Головченко,

науковий консультант судді Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Проблема якості та ефективності законодавства стає дедалі актуальнішою у зв'язку зі змінами до Конституції України. Це потребує аналізу стану дотримання положень Конституції та законів України у законодавчій та правозастосовній діяльності державних органів, посадових осіб та інших суб'єктів владних повноважень. Створення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України для вивчення питань аналізу стану додержання Конституції та законів України є виправданим, однак інформація про результати її діяльності — невтішна¹.

Якість та ефективність прийнятих законів, практика їх застосування в Україні завжди викликали сумніви. Ще сорок років тому радянська правова наука робила спроби створити загальну теорію ефективності чинного права, правозастосування та правотворчості. Тоді було захищено декілька дисертацій на цю тему (І. Іконицька, В. Лазарев, І. Петров, І. Зенін та ін.).

Чи не єдиною фундаментальною працею залишається монографія В. Кудрявцева, В. Нікітинського, І. Самоценка, В. Глазиріна «Эффективность правовых норм», видана у 1980 році. Вона є своєрідною «біблією» ефективності права, методологічним підґрунтям, спираючись на яке можна продовжувати дослідження проблем ефективності законодавства та правового регулювання².

Вирішити цю проблему намагалися переважно представники юридичної соціології країн Західної Європи. Певний інтерес до ефективності правових норм виявляли австрійський юрист Є. Ерліх, французький компаративіст Е. Ламбер, представник американської реалістичної школи Р. Паунд. Ефективність права аналізувалася німецьким юристом-соціологом Т. Гейгером та іншими вченими. Проте значних успіхів у вирішенні цієї проблеми так і не було досягнуто, адже аналіз ефективності законодавства та норм права здійснювався не комплексно, а, головним чином, у якійсь одній площині. Так, Є. Ерліх займався соціологічним аналізом судової практики вищих інстанцій та договорів. Заперечуючи юридичний позитивізм, що розглядав право лише як сукупність юридичних норм, прийнятих державою, Є. Ерліх у праці «Основи соціології права» (1913 рік) сформулював свій головний теоретичний постулат: «Центр ваги розвитку права в наш час, як і раніше, знаходиться не в законодавстві, не в юриспруденції чи судочинстві, а в самому суспільстві». Дослідивши 600 томів рішень німецьких, австрійських і французьких судів, Є. Ерліх дійшов висновку: щоб мати повну картину правової дійсності, судді недостатньо знати суть судових справ, судових виrokів то-

¹ Голос України. — 2007. — № 44. — 14 березня. — С. 3, 8.

² Кудрявцев В., Никитинский В., Самоценко И., Глазырин В. Эффективность правовых норм. — М.: Юридическая литература, 1980. — 385 с.

що. Юриспруденція, на його думку, не повинна керуватися лише тим, що диктує закон, а має з'ясувати, що відбувається насправді, особливо у випадках, прямо не передбачених законом, котрі припускають можливість застосування аналогії. Призначення юриспруденції — пошук «живого права» у взаєминах індивідів, людських спільнот, об'єднань тощо.

Ідеї Є. Ерліха отримали назву концепції «вільного права», оскільки їх стрижневою ознакою був «вільний» підхід до права, що полягав, насамперед, у такій практиці, коли суддя міг вирішувати справу на власний розсуд. На його думку, «живе право» панує здебільшого не в кодексах законів, а в юридичних документах, зокрема в договорах, угодах, заповітах тощо. Учений провів емпіричні дослідження права народностей Буковини¹.

До аналогічного висновку дійшов і французький соціолог Жан Карбоньє, на думку якого, щоб мати уявлення про наслідки застосування закону, треба поставити себе на місце законодавця та судді і зрозуміти хід їхніх думок. Суб'єктивне право — це первинне явище ефективності законодавства і головний її критерій².

Зусилля соціологів були сконцентровані на виявленні умов, які впливають на ефективність чинного законодавства, що розглядається як форма, яка залежить від суспільних відносин і тих зрушень, що відбуваються чи повинні відбуватися у суспільстві. На їхню думку, ефективність правових норм залежить не стільки від вдосконалення законодавства, скільки від соціальних умов його дії³.

Пошуки вчених-юристів сприяли виявленню шляхів вдосконалення законодавства, підвищення його ефективності. Так, С. Алексєєв критерієм ефективності правових норм вважає їх корисність. За його словами, корисність — це фактична ефективність правових норм з урахуванням витрачених матеріальних засобів, людської енергії, часу, а також інших показників, які характеризують витрати на їх прийняття і реалізацію. Він також стверджує, що обґрунтованість і доцільність — це умови ефективності правових норм; умови і вимоги, необхідні для того, щоб норми виступали як надійний регулятор суспільних відносин⁴.

Під ефективністю правових норм розуміють їх здатність з найменшими витратами позитивно впливати на суспільні відносини та поведінку їх учасників у визначеному напрямі за тих соціальних умов, які реально існують у період їх дії⁵.

Ефективність правової норми тлумачать як її диференційний, якісний стан (висока, середня, низька або неефективна)⁶, тобто як показник не лише якісної оцінки, а й кількісного виміру. Ефективність правової норми визначають і як дійсність, результативність або здатність здійснювати вплив на суспільні відносини у визначеному, вирішальному для суспільства, напрямі.

У цілому ж ні дослідження соціологів, ні пошуки вчених-юристів, як свідчить правозастосовна практика, і зокрема практика Конституційного Суду

¹ Марчук В.П., Скоткіна В.П. Ерліх Євген. — Юридична енциклопедія. — К., 1999. — Т. 2. — С. 364.

² Карбоньє Ж. Юридическая социология / Пер. с фр. и вступ. статья В.Н. Туманова. — М.: Прогресс, 1986. — С. 147.

³ Там само. — С. 166, 173.

⁴ Алексєєв С. Проблемы теории государства и права. — М.: Юридическая литература, 1979. — С. 311—312.

⁵ Фаткуллин Ф.И., Чулюкин А. Социальная ценность и эффективность правовой нормы. — Казань, 1977. — С. 119.

⁶ Козлов В. К вопросу о понятии эффективности права // Вестник Ленинградского университета. Экономика, философия право. — 1972. — № 5. — С. 106.

України, не сприяли поліпшенню якості законотворчої роботи та ефективності законодавства. За слушним зауваженням О. Юлдашева чинні в Україні правові норми суперечливі, нестабільні, «працюють» на інтереси корумпованої бюрократії. Вони не відповідають праву справедливості — космічним закономірностям, встановленим Вищим розумом¹.

Про наявність суттєвих недоліків у чинному законодавстві України, прогалин, неузгодженостей та колізій неодноразово наголошувалось у рішеннях та ухвалах Конституційного Суду України, з чією допомогою народні депутати часто прагнуть усунути недоліки власної роботи та з'ясувати зміст прийнятих ними правових норм. У результаті аналізу таких подань Конституційний Суд України у своїх актах зазначає, що усунення недоліків у законодавстві не належить до його повноважень.

Так, Ухвалою від 27 червня 2000 року про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням 57 та 69 народних депутатів України щодо «визнання неконституційними актів, прийнятих на засіданні частини народних депутатів України у приміщенні «Українського дому» 21 січня та 1 лютого 2000 року, Конституційний Суд України визначив, що «...Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції не наділений повноваженнями вирішувати цю справу по суті, оскільки не має права втручатися у політичні та внутрішньо-організаційні питання діяльності Верховної Ради України, вдосконалювати чинні нормативні акти, заповнюючи наявні в них прогалини» (абзац третій пункту 7)².

В Ухвалі Конституційного Суду України від 15 січня 2004 року про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 2 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» та про офіційне тлумачення частини третьої статті 82 Земельного кодексу України наголошується, що «усунення колізій і заповнення прогалин у законодавчих актах, згідно зі статтею 85 Конституції України, є виключною компетенцією Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в Україні» (абзац п'ятий пункту 3).

У резолютивній частині Ухвали Конституційного Суду України від 10 березня 1998 року про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) указів Президента України про призначення перших заступників, заступників міністрів та заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади України, виданих протягом липня—грудня 1996 року та січня 1997 року, зазначено: «припинити конституційне провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо конституційності актів Президента України про призначення перших заступників, заступників міністрів та заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади України, оскільки заповнення прогалин у законах Конституційному Суду України не підвідомче»³.

Аналогічні правові позиції Конституційного Суду України щодо відсутності у нього компетенції усувати прогалини в законодавстві викладено в багатьох інших ухвалах Конституційного Суду України.

¹ Юлдашев А.Х. Права человека в свете христианской доктрины и идей открытого духовного общества. — К., 1999. — С. 90.

² Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 4.

³ Вісник Конституційного Суду України. — 1998. — № 2.

Зрозуміло, що за наявності безлічі прогалин та неузгодженостей у законі ефективність його апріорі дорівнює нулю. Дієвість будь-яких актів законодавства в контексті концепції, що обґрунтовується в даній статті, — це їх властивість позитивно впливати на розвиток різноманітних відносин, у тому числі й політико-правових та економічних. Цей висновок не є абсолютно новим, адже історія права по суті — це історія перевірки ефективності його впливу на відповідні суспільні відносини. Новими можуть бути лише спроби розробки загальної теорії ефективності права та математичного вимірювання ефективності конкретних актів законодавства, про що йтиметься далі.

Термін «ефективність» походить від латинського «effectus», що означає «результат, наслідок яких-небудь обставин, дій»¹. Ефективний — той, що має ефект, але не будь-який, а заздалегідь спланований, який приводить до запланованих результатів; звідси ефективність — це результативність цілеспрямованої дії².

Аналіз літературних джерел свідчить, що найпоширенішим розумінням поняття «ефективність законодавства» є уявлення про неї як про дієвість, результативність, здатність законодавства забезпечити досягнення відповідної соціальної мети. Ми поділяємо точку зору, згідно з якою поняття ефективності законодавства (правових норм) може бути визначено як співвідношення між фактичним результатом його (їх) дії і тими соціальними цілями, заради досягнення яких ці закони (норми) було прийнято³. Отже, щоб оцінити ефективність законодавства, треба чітко уявляти очікуваний результат конкретного закону або конкретної правової норми, мати можливість зіставити з ним фактично досягнутий результат. Можна сказати, що збіг фактичного результату з ідеальним, тобто досягнення мети в оптимальні строки, з найменшими витратами часу, матеріальних коштів та сил, і є свідченням ефективності дії відповідного закону.

Іншої думки дотримується, зокрема, В. Сіренко, який вважає, що у процесі вивчення ефективності важливо звертати увагу не на мету законодавства, а на його інтереси. Якщо визначити інтерес як співвідношення між необхідністю задоволення потреб груп, класів, окремих верств населення і можливістю їх задоволення, то виникає модель, складові якої можна розглядати як елементи ефективності, а саме: соціальні проблеми, котрі потрібно задовольнити за допомогою конкретного нормативного акта; правові засоби, їх кількість та якість; здатність правових засобів задовольняти соціальні потреби, закріплені в нормативному акті; перспективність напрямів удосконалення законодавства з метою задоволення соціальних потреб за допомогою правових засобів⁴. Така позиція не пов'язана безпосередньо з так званою праксеологічною концепцією ефективності, заснованою на співвідношенні мети й результату.

Загальне уявлення про ефективність законодавства наближає розв'язання проблеми оцінки його ефективності, проте вивчення самої ефективності законодавства пов'язане з великими складнощами. Оскільки цілі кожного закону, кожної конкретної норми — специфічні і, по суті, нескінченні (адже

¹ БСЭ. — 3-е изд. — 1978. — Т. 30. — С. 322.

² Там само. — С. 324.

³ Головченко В.В. Право в житті людини. — К., 2005. — С. 91—96; Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазырин В.В. Эффективность правовых норм. — М., 1980. — С. 149—150.

⁴ Сіренко В.Ф. Визначення ефективності законодавства: методологічні аспекти // Законодавство: проблеми ефективності. — К.: Наукова думка, 1995. — С. 3—13.

дія закону не завжди передбачається у часі), то важко прогнозувати і констатувати остаточні наслідки стосовно кожного об'єкта правового впливу. Останні теж, як правило, не мають однорідних, ідентичних характеристик і особливостей, що ускладнює розробку уніфікованих критеріїв і показників ефективності дії закону. Закон, хоч і є правилом, однаковим для всіх, проте його дія спрямована на різні об'єкти. Можна лише орієнтовно виділити більш-менш загальні операційні визначення, за допомогою яких (також не завжди) оцінюється такий широкий і багатофакторний процес, як діяльність законодавства.

Щоб виявити зміни в об'єкті правового регулювання і встановити, що вони сталися саме через вплив на цей об'єкт конкретного закону, треба чітко уявляти соціальну мету правової норми. Адже, як правильно зауважив В. Глазирін, «тільки мета конкретної правової норми, відображаючи те, що має бути досягнуто, є критерієм її ефективності»¹.

Оскільки не в усіх законах (зокрема, в їх преамбулах) визначаються конкретні цілі, то оцінювач ефективності закону визначає їх на власний розсуд. Якщо мета норми закону очевидна, то результат її дії можна визначити, хоча й не зовсім точно, узагальнивши статистичні дані та судову практику. До таких норм слід віднести статті кримінальних, адміністративних та деяких інших актів законодавства, гіпотези та диспозиції яких мають характеристики (описи) конкретних дій (правопорушень), за що передбачена конкретна відповідальність. Наприклад, аналізуючи ефективність дії таких статей Кримінального кодексу, як відповідальність за вбивство або заподіяння тілесних ушкоджень, ми розуміємо, що їх мета — захист життя, свободи та гідності людини, а мета статті, що передбачає відповідальність за хуліганство, — захист громадської безпеки, громадського порядку і здоров'я людини. Але й у цьому випадку, незважаючи на здавалося б конкретну мету зазначених норм, їх фактичний результат не можна визнати достатньо репрезентативним, оскільки він залежить від багатьох правових і неправових явищ. Виникає дилема: з одного боку, для аналізу ефективності конкретних актів законодавства визначення їх цілей, незалежно від того, чи записані вони в тексті закону, має бути обов'язковим; з іншого боку, мета закону або зовсім не вказана, або визначена абстрактно і нечітко, тому ті й інші непридатні для використання в якості критеріїв (масштабів) оцінки ефективності дії цього закону. Постає запитання: що робити і як діяти?

За допомогою соціологічних досліджень та уніфікованих, найбільш поширених у правознавстві, випробуваних часом, понять (критеріїв, операційних визначень) можна охарактеризувати результати дії закону з якісної і кількісної сторін.

Необхідність у відборі таких операційних визначень, як-то «права людини», «законність», «правопорядок», що характеризувалися б якісною стабільністю і відображали б дію не одного закону, а кількох, і навіть усього масиву законодавства, — очевидна. Це дає змогу оцінити сукупний результат законодавства за критеріями-ознаками. Надалі можна уточнити, конкретизувати результат дії закону за допомогою іншої групи критеріїв, більш детальних — критеріїв-еталонів, які здатні відобразити не тільки якісні, а й кількісні характеристики правового регулювання.

Тобто за станом узагальненості операційні означення можна поділити на дві категорії: критерії-ознаки і критерії-еталони. Наприклад, «злочин» як

¹ Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазирин В.В. Знач. праця. — С. 150.

критерій-ознаку можна поділити на критерії-еталони: крадіжка, розбійний напад, хуліганство тощо. Обидві категорії критеріїв повинні мати стійкі і найбільш типові властивості, за якими можна охарактеризувати їх зв'язки з правовою дійсністю і чітко відобразити результати дії закону. Самі критерії не характеризують усю специфіку дії закону та його ефективність, але вони дають можливість об'єктивніше і повніше пояснити механізм та наслідки дії закону. Якщо результати соціологічних досліджень ефективності законодавства зіставити за однойменними критеріями-еталонами з результатами інших досліджень, а потім квантифікувати дані і провести відповідні математичні операції чи моделювання, то можна отримати показники динаміки ефективності законодавства (конкретного закону) на рівні, наприклад, територіальної одиниці, галузі господарства, суспільства, підприємства тощо. Такі показники можуть бути простими і складними (інтегральними) залежно від операційних понять та емпіричних індикаторів, методів дослідження первинної соціологічної інформації (статистичних даних, документів, спостережень тощо).

Критерієм-ознакою може бути термін або термінологічна абстракція, операційне означення, що доповнюється чи конкретизується за допомогою показників, завдяки чому процес дії закону і результат цієї дії можна спостерігати та вимірювати.

Для об'єктивної оцінки ефективності «пакет» показників має бути досить насиченим. Чим більше показників, тим репрезентативніші результати вимірювання ефективності законодавства. До них належать: ступінь досягнення мети закону; час, витрачений на отримання певного результату; обсяг організаційних і матеріальних витрат; тенденція до скорочення правопорушень; рівень договірної дисципліни; оцінка населенням результатів дії закону тощо. Інакше кажучи, сама ціль закону є критерієм-еталоном його ефективності, а строки, витрати, час, тощо — показниками.

Залежно від методів дослідження ефективності показники можна поділити на кількісні та якісні. Останні можна оцінювати шляхом порівняння (краще — гірше; більше — менше; важливо — неважливо тощо), що дозволяє встановити певну шкалу переваг, проте унеможливає поєднання якісних і кількісних оцінок для отримання однієї — інтегральної — оцінки. Щоб це зробити, показники повинні мати один вимір, тобто бути порівнюваними, відображати одну й ту саму якість або однотипне юридичне явище.

До показників ефективності законодавства висувають ряд вимог, головні з яких — репрезентативність, надійність, порівнюваність та об'єктивність.

Показниками прогнозованої ефективності законодавства можна визнати, хоча й змінні (відносні), проте суттєві характеристики: наукову обґрунтованість закону, рівень політичної та правової культури нормативного акта, відповідність положень закону міжнародно-правовим документам, ратифікованим Україною, мова документа, його доступність для населення, лаконічність, чіткість формулювань тощо.

Виявлення та квантифікація критеріїв і показників ефективності, формалізація цілей і результатів закону дозволяє перевірити певні висунуті гіпотези, зіставити теоретичні висновки і розрахунки з емпіричними даними.

Пошук операційних визначень, критеріїв та показників ефективності — початковий, але безперервний процес вивчення дієвості законодавства.

Специфіка дії законодавчого акта полягає в тому, що наслідки цієї дії не виявляються одразу ж після його прийняття, а отже, і результати ефек-

тивності не можна вимірювати певними строками, адже, як слушно зауважив угорський вчений К. Кульчар, встановити, чи досягнуто очікуваних результатів, можна лише протягом більш-менш тривалого часу. Це стосується як права в цілому, так і окремих правових норм, передусім тих, що перебувають у безпосередньому зв'язку з науковим управлінням суспільством¹.

На думку деяких фахівців, для оцінки ефективності законодавчої діяльності важливе використання дослідниками всіх республік єдиної методології та методики². В. Глазирін та В. Нікітинський вважають, що «також має будуватися на базі загально-соціологічної теорії і практики переведення понять у таку форму з урахуванням специфіки конкретних соціально-правових досліджень»³.

Найскладніше оцінити ефективність закону за тим впливом, який він чинить на правосвідомість особи, її поведінку, а через них — на правове регулювання в цілому. В даному випадку «ефективність правової норми — це ефективність, яка відповідає економічній і соціальній політиці, тобто така ефективність, котру можна вимірювати в процесі реалізації політики, що відповідає суспільним відносинам. Однак політика не може бути оцінена в статичному стані, а лише в ході динамічного впливу на розвиток соціальних процесів»⁴.

Крім того, наслідком реалізації закладених у праві моделей поведінки є упорядкованість руху суспільних відносин, а не конкретний результат людської діяльності⁵.

Оскільки ефективність права — це сукупний результат дії правової системи, чинного законодавства в умовах конкретної соціально-економічної ситуації, то ефективність конкретного закону залежатиме від ефективності всієї правової системи, стану економіки, моралі та інших факторів. Гармонійність, упорядкованість та узгодженість правової системи — ось критерії і передумови ефективної дії конкретного закону, який є основою оцінки ефективності всього законодавства.

Наведене дає можливість дійти висновку, що ефективність законодавства — це показник сукупної дії правових норм у досягненні соціально корисної мети, яка є головним змістом регульованих актами законодавства суспільних відносин. Подібне трактування не тільки не заперечує розуміння ефективності законодавства як співвідношення між результатом дії його акта і метою, а й свідчить про необхідність вивчення в кожному випадку цілей і результатів, заради яких цей акт було прийнято⁶.

З огляду на це слушною є думка, що вимірювання ефективності конкретних груп правових норм має здійснюватися з урахуванням їх безпосередньої мети. Орієнтація лише на вищий рівень їх ефективності може призвести до помилкових висновків⁷.

Процес оцінювання ефективності законодавства можна поділити на декілька стадій. По-перше, важливо зафіксувати її найнижчий рівень; вста-

¹ Кульчар К. Основы социологии права. — М., 1976. — С. 212.

² Леванский В.А. Моделирование в социально-правовых исследованиях. — М., 1986. — С. 56.

³ Зазнач. праця. — С. 35.

⁴ Кульчар К. Зазнач. праця. — С. 243.

⁵ Прозоров В.Ф. Качество и эффективность хозяйственного законодательства. — М., 1991. — С. 96.

⁶ Головченко В.В. Теоретичні та науково-правові аспекти ефективності державного управління // Право України. — 1997. — № 5. — С. 93—95.

⁷ Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазирин В.В. Зазнач. праця. — С. 35.

новити, в якому напрямі вона розвивається, надати математичну виразність меті та зафіксованому результату дії норми. Це можна зробити за допомогою математичних формул, схем, координатних ліній, графічних зображень тощо. Тобто результатам логічного аналізу та інтерпретації емпіричних даних потрібно надати кількісне вираження і формальну очевидність. Переведення теоретичних понять, критеріїв та показників ефективності закону у форму, що дозволяє аналізувати, оперувати ними, — найважливіша умова об'єктивного вимірювання ефективності будь-якої правової норми. Це правило стосується всіх соціологічних досліджень¹.

Операційними поняттями для вимірювання ефективності норми права можуть бути, перш за все, ключові терміни, які найбільш чітко характеризують основну мету, заради якої прийнята сама норма. Тобто для того, щоб мета норми служила еталоном оцінки ефективності, її необхідно не тільки уточнити і конкретизувати, а й квантифікувати, надати їй формальну очевидність. Декарт був переконаний, що будь-який висновок, зроблений за неочевидного початку, не може бути очевидним, хоч би він і робився якнайкраще. Ідеал науки він вбачав у арифметиці та геометрії, де все відбувається в межах простих і чітких принципів. Усі науки, в тому числі й філософія, на думку Декарта, можуть надати своїм положенням характеру загальності, якщо дотримуватимуться методів цих наук².

Ефективність закону виявляється в процесі його дії. Ефективність недіючого закону є нульовою. Це відбувається у разі досягнення цілей неправовими засобами. Скажімо, в державах з тоталітарним режимом теж існували правові норми, які, на перший погляд, діяли ефективно, адже наставляли бажані для законодавця результати. Але якщо врахувати репресивні, антиправові за своєю природою методи їх досягнення, то стає зрозумілим, що ефективність закону була ілюзорною, демонстративною, а отже, негативною. Досягнення мети будь-якими засобами є порушенням елементарних принципів справедливості. Позитивна ефективність може мати місце лише в разі якщо закон переслідує соціально корисну мету, коли засоби її досягнення є законними. У зв'язку з цим ми поділяємо позицію В. Прозорова, на думку якого, мета правового регулювання не повинна бути поза зоною критичного аналізу. До того ж вона не завжди є абсолютним критерієм, еталоном ефективності³.

Отримання результату, що не є соціально корисним, — це також ефективність, але зі знаком «мінус», тобто негативна ефективність.

Наприклад, відповідно до статті 13 Конституції України власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. На сьогодні непоодинокими є факти, коли людина на законних підставах має власність і набула відповідних прав. Для неї відповідний закон виявився ефективним. Проте надалі вона використовує свою власність на шкоду іншим людям (скажімо, систематично порушує право співгромадян на відпочинок вибухами петард, забруднює навколишнє середовище, вмикає на повну потужність аудіотехніку тощо). Приборкати або вгамувати такого власника не вдається ні міліції, ні судовим інстанціям. Отже, конституційні норми, незважаючи на їх шляхетну мету, виявилися неефективними через неефек-

¹ Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазырин В.В. Знач. праця. — С. 156—157.

² Декарт Р. Избранные произведения. — М., 1950. — С. 416.

³ Прозоров В.Ф. Знач. праця. — С. 244.

тивну діяльність органів міліції та суду. Є підстави для визнання дії зазначеної конституційної норми неефективною стосовно конкретної особи і заходів щодо застосування її у даному регіоні чи населеному пункті.

Твердження В. Прозорова та Б. Розовського, що «будь-які результати, отримані шляхом вимірювання ефективності правових норм без врахування їх соціальної обумовленості та корисності, не тільки не можуть, а й не повинні використовуватися при вирішенні питання про необхідність вдосконалення законодавства»¹, можна визнати слушними.

До подібних висновків В. Прозорова спонукало, мабуть, те, що, досліджуючи мету права, він обмежився лише підтвердженням доцільності прагматичної концепції його вимірювання, запропонованої В. Нікітінським, І. Самоценком та іншими авторами цитованої праці «Ефективність правових норм».

Шляхом аналізу ступеня досягнення цілей, побудови орієнтовних (оціночних) інтервалів можна набагато знизити «суб'єктивізм» дослідників, визначити обґрунтований перелік причин недостатньої ефективності або незастосування правових норм, що в деяких випадках важливіше за отримання кількісних показників ефективності².

Найбільш вірогідними причинами неефективності законодавства є: а) відсутність, надлишок або недосконалість елементів системи правового регулювання; б) відсутність, недосконалість або неправильна спрямованість зв'язків цієї системи; в) недостатність цілісних характеристик системи (наприклад часу реагування, ритму системи тощо) для досягнення цілей правового регулювання; г) відсутність наукового забезпечення законотворчого процесу.

Окремою проблемою є колізійність норм різних актів законодавства, неузгодженість положень, якими врегульовано однакові правовідносини, зокрема, невідповідність окремих положень Цивільного і Господарського кодексів України³.

В. Коростей зазначає, що ефективність господарського і цивільного законодавства може бути досягнута за рахунок оптимального поєднання цілей та завдань кодексів. Метою ефективності є відпрацювання правового механізму узгодженості та збалансованості статей⁴.

Таким чином, розуміння мети законодавчого акта дозволяє на першому етапі прогнозувати дієвість цієї норми, з'ясувати реакцію населення на її появу, підібрати досконалий механізм правореалізації і насамкінець — оцінити ефективність цих заходів і самого законодавчого акта. Оцінка ефективності закону — це не тільки характеристика його якості та змісту, а й аналіз дієвості засобів, за допомогою яких реалізуються його положення і вимоги відповідно до цільового призначення законодавчого акта.

¹ Розовский Б.Г. Эффективность правовых норм об охране окружающей среды. — Сов. государство и право. — 1983. — № 6. — С. 30—37.

² Никитинский В.И., Глазьев В.В., Казаринова С.Е. О методике измерения эффективности правовых норм (опыт конкретных социально-правовых исследований) // Сов. государство и право. — 1975. — № 9.

³ Попередня інформація Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України для вивчення питань аналізу стану додержання Конституції і законів України в нормотворчій та правозастосовній діяльності державних органів, посадових осіб, суб'єктів владних повноважень. — Голос України. — 2007. — № 44 (4044). — 14 березня. — С. 3, 8.

⁴ Коростей В. Как обеспечить эффективность хозяйственного законодательства // Підприємство, господарство і право. — 2003. — № 10.

Цінність наведеної методики полягає в тому, що за її допомогою можна відпрацювати певний соціометричний, формалізований стандарт, накреслити послідовність вимірювання ефективності законодавства і, нарешті, дійти таких висновків: а) аналізу ефективності законодавчого акта має передувати чітке усвідомлення його соціальних цілей; б) мета законодавчого акта є масштабом оцінки ефективності його дії; в) без знання мети закону неможливо підібрати і використати дієві і добродійні засоби його правореалізації; г) формалізація різних співвідношень мети та результату спрощує аналіз ефективності законодавства; д) періодичний соціально-правовий аналіз досягнення цілей має вирішальне значення для майбутньої діяльності у сфері реалізації закону; е) ефективною можна визнати не тільки дію закону, що дала максимально бажаний результат, а й ту, що будь-якою мірою наближає до поставленої мети, якщо результат на момент аналізу ще не наблизився до ідеалу.

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВЕРХОВЕНСТВА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

К. Бабенко,

кандидат юридичних наук

Побудова в Україні правової, демократичної держави безпосередньо пов'язана з практичним втіленням таких фундаментальних принципів, як верховенство Конституції та верховенство права. Очевидно, що ця проблема може бути розглянута як з погляду висвітлення її теоретичного змісту, так і через дослідження тих складових елементів системи державної влади, які є інституційними гарантіями забезпечення статусу Конституції як акта найвищої юридичної сили.

Як відомо, одне з центральних місць у зазначеній системі органів державної влади посідають органи конституційної юрисдикції. Відповідно до статті 147 Конституції України єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України. У цьому сенсі вивчення ролі та значущості діяльності цього органу державної влади в процесі забезпечення верховенства Конституції та її захисту постає як одне з найважливіших завдань сучасної науки конституційного права.

Актуальність звернення до цієї теми зумовлена низкою причин. По-перше, досвід останніх років державотворення дає чітке уявлення про небезпеки, що чекають на правову систему та на суспільство в цілому в разі якщо Конституційний Суд є недієвим або його діяльність підпорядковується політичним інтересам окремих владних еліт. Як свого часу зазначав М. Цвік, конституційний суд об'єктивно одночасно виступає і важелем збалансування системи державної влади, і захисником від будь-яких законодавчих спотворень тих фундаментальних норм і принципів, які встановлюються конституцією¹. На думку В. Тація та Ю. Тодика, в процесі забезпечення верховенства конституції саме конституційному суду належить одна з провідних ролей². На жаль, як продемонстрував досвід 2005—2006 років, коли Конституційний Суд України, за незалежних від нього обставин, не міг приступити до виконання своїх обов'язків у повному обсязі, правова ситуація в країні суттєво загострилася. Прагнучи уникнути подібних ситуацій в майбутньому, ми повинні чітко сформулювати аргументацію, яка підтвердила б роль та значення Конституційного Суду України в процесі правового і суспільно-політичного розвитку держави.

По-друге, сьогодні знову набуває актуальності проблематика співвідношення політики і права в діяльності конституційного суду. На нашу думку, наука конституційного права не може і не повинна залишатись осторонь

¹ Цвік М. В. Про офіційне тлумачення законів України // Вісник Академії правових наук України. — 1997. — № 4. — С. 51—52.

² Тацій В., Тодика Ю. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України // Вісник Конституційного Суду України. — 2002. — № 2. — С. 60—61.

цих суперечностей, інакше може статися так, що політики приймуть рішення замість фахівців-правознавців та встановлять як і чому повинен діяти цей орган конституційної юрисдикції (недарма В. Скомороха попереджав про небезпеку появи «опікунів» Конституційного Суду¹).

По-третє, намагаючись адекватно усвідомити вплив Конституції на суспільно-правові відносини, ми повинні аналізувати й процес офіційного тлумачення конституційних норм. У цьому випадку доцільно звертати увагу не лише на рішення самого Конституційного Суду, а й на систематичний науковий аналіз рішень цього органу конституційної юрисдикції (щоправда, як справедливо зазначає І. Сліденко, наразі в Україні подібного систематичного наукового аналізу практично немає²). Саме завдяки останньому ми отримаємо можливість знайти відповіді на чимало важливих питань, пов'язаних з імплементацією конституційних норм.

Таким чином, зважаючи на актуальність та своєчасність дослідження зазначеної тематики, спробуємо відповідати на низку конкретних питань, які одночасно є й завданням нашого дослідження. Йдеться про те, щоб: а) визначити місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади; б) охарактеризувати специфіку повноважень цього органу в аспекті забезпечення конституційності поточного законодавства; в) окреслити заходи щодо забезпечення неупередженості та об'єктивності діяльності Конституційного Суду України.

Виходячи з суто нормативного тлумачення відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, завданням якого є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України шляхом прийняття рішень і дачі висновків у справах щодо: 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України; 4) офіційного тлумачення Конституції та законів України. По суті, ці положення Закону спираються на конституційні приписи, викладені в статтях 147 та 150 Конституції України.

Прикладами реалізації Конституційним Судом України цієї визначеної Конституцією та законом функції можуть слугувати рішення цього органу державної влади. Незважаючи на всі зауваження, що лунали в бік Конституційного Суду, навряд чи можна заперечувати ту виняткову роль, яку він відіграє у процесі забезпечення принципу верховенства Конституції, законності, пріоритету прав і свобод людини і громадянина. Увагу в цьому випадку ми повинні звертати не лише на ті його акти, що стосуються вирішення питань конституційності конкретних законів та нормативно-правових актів (у цьому сенсі реалізація завдання забезпечення верховенства Конституції видається незаперечним фактом), а й на надзвичайно

¹ Скомороха В. Зміцнювати конституційний правопорядок в державі // Право України. — 2002. — № 8. — С. 4.

² Сліденко І. Д. Тлумачення конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду. — Одеса, 2003. — С. 174.

важливу процедуру конституційного тлумачення. Як зазначає В. Тихий, застосування Конституції неможливе без її тлумачення¹. Більше того, саме через процедуру тлумачення конституційних норм громадяни України отримують можливість реалізовувати та захищати свої невід'ємні конституційні права. Яскравим прикладом цього є Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти) від 4 березня 2004 року, де зазначено, що положення частини третьої статті 53 Конституції України необхідно розуміти так: а) доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту на принципах рівності, визначених статтею 24 Конституції України, означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту і держава має створити можливості для реалізації цього права; б) безоплатність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту означає можливість здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги визначених законодавством рівня, змісту, обсягу і в межах тих видів освіти, безоплатність яких передбачена частиною третьою статті 53 Конституції України.

До сьогодні тривають суперечки, зокрема, щодо того, до якої з гілок державної влади належить цей орган. На думку В. Скоморохи, у свідомості суспільства Конституційний Суд сприймається насамперед як специфічна наглядова інстанція, яка знаходиться над усіма іншими органами державної влади². Схожої думки дотримується Ф. Веніславський, який пише, що головною функцією Конституційного Суду України як контрольно-наглядного органу є вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України та її офіційне тлумачення³. Поряд з цим можна навести й інші аргументи відомих в Україні фахівців, які вважають Конституційний Суд України невід'ємною частиною судової влади. Тут можна згадати позицію М. Козюбри, який послідовно й аргументовано доводить, що Конституційний Суд належить не до окремої контрольно-наглядної влади (можливість існування якої цей науковець жодним чином не заперечує), а до судової гілки державної влади⁴. Такої ж думки дотримується О. Скакун⁵.

Не зупиняючись на цих питаннях докладніше (адже вони вже були предметом уваги автора⁶), зауважимо лише, що, попри визнання необхідності функціонування органу конституційної юрисдикції в процесі здійснення державної влади, у дослідників немає спільної позиції щодо того, в чому саме полягає важливість тієї ролі.

¹ Тихий В. Основні повноваження Конституційного Суду України // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 2 (33)—3 (34). — С. 300.

² Скомороха В. Деякі питання конституційного провадження // Право України. — 1998. — № 9. — С. 6.

³ Веніславський Ф. Взаємодія гілок державної влади як принцип основ конституційного ладу України // Право України. — 1998. — № 1. — С. 38.

⁴ Козюбра М. І. Конституційний Суд в системі органів державної влади // Державно-правова реформа в Україні. — К., 1997. — С. 22—23.

⁵ Скакун О. Ф. Теория государства и права. — Х., 2000. — С. 135.

⁶ Див.: Бабенко К. А. Актуальні питання визначення місця і повноважень конституційного суду в системі органів державної влади // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. — Одеса, 2003. — Вип. 16. — С. 527—536.

Розв'язуючи цю важливу проблему, хотілося б запропонувати дещо відійти від усталеного способу тлумачення ролі Конституційного Суду, за яким вона характеризується насамперед через встановлення специфіки його взаємозв'язків з іншими органами державної влади. Вважаємо за доцільне звернутися до аналізу тієї ролі, яку зазначений орган конституційної юрисдикції відіграє стосовно Конституції.

Формально верховенство конституції визнається у переважній більшості сучасних держав. Однак щодо цього принципу нерідко зустрічається одне суттєве уточнення. Справа в тому, що верховенство конституції — це не просто декілька рядків у тексті конституції, а й наявність складної системи органів, які гарантують це верховенство на практиці та запобігають будь-яким спробам порушення конституції, прямого чи непрямого спотворення її принципів.

Водночас специфіка функціонування будь-якої владної системи (в тому числі й демократичної) передбачає постійну боротьбу із загрозою надмірної концентрації влади та владних повноважень. Причому джерелом цієї загрози може виступати як виконавча, так і законодавча чи президентська влада. Оскільки ж загроза подібної концентрації влади має своїм прямим наслідком і загрозу конституційному ладу, самій конституції, то цілком очевидно є необхідність існування потужних запобіжних інститутів, які були б здатні вгамувати владні амбіції та зберегти непорушність і непохитність демократичних засад, що закладені в конституції.

Так само не можна забувати й про те, що конституція є основою системи законодавства. Звісно, в ідеалі всі закони повинні прийматися на основі та на її виконання (частина друга статті 8 Конституції України). Однак, як зауважує відомий російський дослідник М. Баглай, немає такої країни в світі, навіть серед найдемократичніших, де законодавець не помилявся б, де не приймалися б правові акти, які рано чи пізно виявлятимуться не відповідними конституції¹. Тому роль Конституційного Суду полягає не у недопущенні свідомих порушень Конституції, а у запобіганні їй порушенням через «несумлінні» або недостатньо якісні, з позицій конституційного права, дії нормотворчого характеру органів державної влади (йдеться про прийняття законів та інших нормативно-правових актів). Таким чином, уже в самій вихідній вимозі втілення принципу верховенства конституції імпліцитно передбачається наявність органів (це можуть бути загальні суди або спеціально утворені органи державної влади), які могли б, з одного боку, убезпечувати конституцію від законодавчих викривлень, а з іншого — надавати їй офіційне та професійне тлумачення.

Більше того, на нашу думку, роль та значення ефективного, професійного й авторитетного Конституційного Суду гранично підвищується в перехідні періоди або ж коли правова і політична системи суспільства реформуються (особливо, якщо йдеться про стратегічні реформи загальнодержавного характеру, про істотне оновлення законодавства та забезпечення гуманістичного напрямку практики його реалізації²). Саме такий період нині переживає Україна. Тому не випадково останнім часом ми ставали свідками намагання вгамувувати владні амбіції через «переписування» або ж «корекцію» Конституції. У результаті цього в центрі уваги практично постійно була діяльність Конституційного Суду України, оскільки, як свідчили соціологічні опитуван-

¹ Баглай М.В. Конституционное правосудие в России: становление и развитие // Журнал российского права. — 2001. — № 10. — С. 5.

² Вступ до теорії правових систем / За заг. ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. — К., 2006. — С. 371.

ня, на початку 2000 року рівень довіри до цього органу державної влади був одним з найвищих у країні. Його сприймали як реального захисника Конституції України, як орган, здатний ефективно сприяти її реалізації.

Отже, в умовах політичного транзиту, неусталеності відносин всередині системи державної влади, зокрема, через недоведеність до логічного завершення конституційної реформи, численні неузгодженості в оновленій Конституції, суттєво зростає роль Конституційного Суду в аспекті його можливості гарантувати та реально забезпечити принцип верховенства Конституції, без дотримання якого неможливі будь-які демократичні зміни, так само, як і просування України в напрямі втілення принципів правової держави.

Зважаючи на винятково важливу роль Конституційного Суду України, доцільно звернутись і до проблем, які наразі виникають у процесі його роботи. Про те, що такі проблеми існують, свідчить багато фактів. З одного боку, в наукових працях дедалі частіше порушується питання про спірність рішень Конституційного Суду. Зокрема, про це пише С. Василюк, який проводить критичний аналіз деяких його рішень та висновків¹. З іншого боку, навіть самі судді Конституційного Суду в окремих думках висловлюють незгоду з прийнятими Конституційним Судом рішеннями. Достатньо згадати Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту «Про внесення змін до Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про законопроект № 4105 з внесеними до нього поправками) від 16 березня 2004 року, в якому Конституційний Суд зазначив, що законопроект «Про внесення змін до Конституції України» (постанови Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України» від 24 грудня 2003 року, «Про внесення доповнення до Постанови Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України» від 3 лютого 2004 року) відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Однак, як зауважив в окремій думці В. Шаповал, порядок надання Висновку Конституційного Суду України у справі про законопроект № 4105 з внесеними до нього поправками не відповідав попередній практиці розгляду єдиним органом конституційної юрисдикції законопроектів про внесення змін до Конституції України. До того ж він слушно підкреслив, що Конституційний Суд України залишив поза коментарем той факт, що попередньо схвалений законопроект про внесення змін до Конституції України було змінено на позачерговій (за визначенням) сесії Верховної Ради України.

Ряд важливих аргументів стосовно цього ж Висновку було представлено в окремій думці М. Савенка, який зазначив, що відповідно до статті 155 Конституції України законопроект про внесення змін до Конституції України тільки один раз попередньо схвалюється на черговій сесії і приймається на наступній черговій сесії Верховної Ради України, тоді як кількаразового схвалення одного і того самого законопроекту Основний Закон України не передбачає. Оскільки Верховна Рада України вдруге попередньо схвалила законопроект про внесення змін до Конституції України на позачерговій сесії Верховної Ради України, то вона тим самим порушила встановлену Конституцією України процедуру внесення змін до неї. Як відомо, подібні факти висловлення принципової аргументованої незгоди з рішеннями цього колегіального органу непоодинокі.

¹ Василюк С. Спирні питання тлумачення Конституційним Судом України Конституції та законів України // Вісник Академії правових наук України. — 2005. — № 1 (40). — С. 44—55.

Щоправда, чи не найбільша кількість нарікань стосується політизації діяльності Конституційного Суду України. Як пише І. Тимченко, питання, наскільки суддя Конституційного Суду є поза політикою, потребує ретельного дослідження¹. До цієї ж проблеми звертається в своїй монографії О. Скрипнюк, який доводить, що представники політичної влади не раз намагалися перетворити Конституційний Суд на політичний орган². Причому інколи робили це досить успішно. Науковець наводить як приклад Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 53 і 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України) від 25 грудня 2003 року³, яке, на думку багатьох фахівців, було більше політичним, аніж юридичним. Хоча, аналізуючи звинувачення в політизації діяльності Конституційного Суду, слід з'ясувати, що саме мається на увазі під поняттям «політизація»?

З одного боку, може йтися про підміну конституційних мотивів прийняття тих чи інших рішень політичними. Якщо так, то цілком правий Б. Футей, який зазначав, що коли подібні факти мають місце, органи конституційної юрисдикції втягаються в політичну боротьбу і втрачають можливість ефективно діяти та виконувати належні їм функції конституційного правосуддя⁴. З іншого — поняття «політизація» часто застосовується до політичних наслідків рішень Конституційного Суду. В цьому сенсі, на наше глибоке переконання, «політизація» є не тільки можливою, а й необхідною, адже переважна частина тих справ, що розглядаються Конституційним Судом, має політичний (політико-економічний, політико-соціальний, політико-правовий тощо) характер. Тому цілком природно, що винесені Конституційним Судом рішення зумовляють політичні наслідки, впливають на політичний процес та його учасників.

У зв'язку з цим необхідно якомога чіткіше розмежувати два значення терміна «політизація», коли він вживається щодо Конституційного Суду України: політизація «*ad hoc*» і політизація «*post hoc*». Розглянемо перший з них. Він передбачає попередню визначеність чи попередню детермінованість рішень Конституційного Суду та заангажованість суддів з тих чи інших політичних мотивів. Подібна детермінація може реалізовуватися в різних формах: через вплив органів державної влади на суддів Конституційного Суду, через суддівські симпатії тим чи іншими політичними силами, через відчуття особистого обов'язку перед конкретними політичними партіями. Зрозуміло, що в такому випадку рішення суддів не матимуть основних властивостей будь-якого судового рішення — неупередженості та незаангажованості. Подібний вид політизації є головною небезпекою для конституційної юрисдикції, і саме з ним необхідно боротися в процесі запровадження державно-правової реформи.

¹ Органи державної влади України / За ред. В. Ф. Погорілка. — К., 2002. — С. 309.

² Скрипнюк О.В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації. — К., 2005. — С. 55.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 53 і 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України) від 25.12.2003 р. // Офіційний вісник України. — 2003. — № 52. — Т. 1. — Ст. 2830.

⁴ Футей Б. А. Комментарий к Закону «О Конституционном Суде Украины» // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. — 1997. — № 3—4. — С. 25.

Наразі існує чимала кількість пропозицій щодо підвищення ефективності функціонування Конституційного Суду України. Так, на думку І. Алексеєнка, парламенту України варто було б розглянути можливість внесення таких доповнень до статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України»: а) надати Конституційному Суду повноваження щодо контролю за проведенням і перевіркою президентських і парламентських виборів; б) з огляду на низьку відповідальність державних службовців і корумпованість у різних ешелонах влади надати Конституційному Суду повноваження приймати рішення про відповідальність державних службовців (визначеного рангу) в разі порушення ними Конституції чи законів¹. В. Скомороха неодноразово писав про необхідність надання права звернення до Конституційного Суду України з питань конституційності законів судам усіх рівнів, а не тільки Верховному Суду України. І. Тимченко висловлює власні аргументи на користь утворення низової ланки конституційних судів — в Автономній Республіці Крим, областях, місті Києві, до повноважень яких належав би розгляд спорів щодо конституційності нормативно-правових актів Автономної Республіки Крим, центральних та місцевих органів виконавчої влади, нормативних актів органів місцевого самоврядування, а також додержання конституційних принципів при їх прийнятті та ухваленні актів застосування права².

Як засвідчив процес доукомплектування складу Конституційного Суду в 2006 році, однією з гострих проблем є призначення суддів. Відомо що, вони не можуть належати до політичних партій, профспілок та мати представницький мандат. Проте процес їх призначення (насамперед за квотою парламенту) цілком залежить від волі політичних партій, які їх висувають і згодом вимагають дотримуватись так званого принципу лояльності. Тож не дивно, що в засобах масової інформації з'явилися такі поняття, як «судді президента», «судді коаліції». Про яке забезпечення верховенства Конституції може йтися, коли одні судді чітко ідентифікуються як «пропрезидентські», а інші — як «прокоаліційні»? Як же в таких умовах можна професійно виконувати повноваження судді Конституційного Суду?

Зазначена ситуація не є вадою Конституційного Суду. Це насамперед вада політиків, які досі не здатні зрозуміти значущість та вигідність існування незалежного, професійного та неупередженого арбітра, який служить не тій чи іншій партії, не тому чи іншому політику, а виключно Конституції України.

Узагальнюючи результати проведеного нами дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, ефективне функціонування Конституційного Суду України є однією з основних гарантій дотримання принципу верховенства Конституції, що дозволяє не тільки підтримувати конституційний баланс державної влади, а й забезпечувати чітке й неухильне дотримання Конституції України всіма суб'єктами конституційного права. По-друге, формування Конституційного Суду України стало відповіддю на об'єктивні виклики державотворення, які в сучасних умовах є не менш значущими, ніж кілька років тому. Адже в процесі запровадження конституційної реформи, змін на рівні правової та політичної системи країни вкрай

¹ Алексеєнко І. Г. Деякі аспекти юрисдикції органів конституційної юстиції європейської моделі // Вісник Запорізького юридичного ін-ту. — 2001. — № 4 (17). — С. 53.

² Тимченко І. Конституційна юстиція в Україні — становлення і розвиток // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 2 (33)—3 (34). — С. 286.

важливо забезпечити непорушність основ конституційного ладу, які пов'язані з гарантуванням народного суверенітету, демократичних основ організації державної влади, законність, неухильне дотримання прав і свобод людини і громадянина. Саме це завдання покликаний вирішувати Конституційний Суд шляхом забезпечення принципу верховенства Конституції. По-третє, суттєвою небезпекою для діяльності Конституційного Суду є його політизація *ad hoc*, тобто намагання різних політичних партій, окремих органів державної влади впливати на процес конституційного правосуддя. Це призводить не лише до спотворення основ діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції, а й до порушення демократичного розвитку Української держави.

ПОНЯТТЯ ТА ПРИНЦИПИ РЕФЕРЕНДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

М. Оніщук,

кандидат юридичних наук,
народний депутат України

У сучасному світі ідеї та ідеали демократії традиційно належать до найбільш шанованих загальнолюдських цінностей. Індекс привабливості тієї чи іншої держави для життєдіяльності людини вже з кінця минулого століття визначається не тільки з огляду на соціально-економічні показники її розвитку, інвестиційний клімат, стабільність кредитно-грошової системи, досконалість національного законодавства тощо, а й з урахуванням рівня розвитку її демократичних інститутів. Стан демократії в сучасних країнах є важливим критерієм перспектив і гарантій їх подальшого розвитку. Європогенні ідеї та ідеали демократії у тій чи іншій формі поширились і закріпились у конституціях і конституційних актах більшості регіонів світу. Сьогодні інститути демократії існують навіть у країнах із мусульманськими та традиційно релігійними правовими системами. Для пострадянських країн, у тому числі й для України, стан розвитку демократії є одним із визначальних показників генезису громадянського суспільства та цивілізаційної перспективи.

Водночас ще з античної епохи серед мислителів і політиків точиться гостра полеміка щодо демократії як політико-правового вчення про владу народу в суспільстві та державі. З часів Аристотеля, який першим ввів у широкий вжиток поняття «демократія» (з грецької — народовладдя) і висловив думку, що вона є однією з найоптимальніших форм співіснування людини і держави¹, і до сьогодні ідеї та ідеали демократії знаходять як своїх прихильників, так і опонентів. Навіть суттєво збагатившись поглядами мислителів епох Реформації та Відродження, а також конституційними вченнями новітнього часу, ідеї демократії не отримали абсолютно універсального і беззаперечного характеру.

Починаючи з кінця XVIII століття вони почали втілюватися в конституційну теорію і практику через призму суверенітету, тобто з огляду на носія абсолютної влади у суспільстві та державі. Так, Ж.-Ж. Руссо збагатив політико-правову думку вченням про «народний суверенітет», «спільну волю» і «безпосередню демократію», тоді як його опоненти, Ш. Монтеск'є, Е. Сійєс та інші, запропонували концепцію «парламентської (представницької) демократії». Надалі виникали нові вчення про різні види й форми демократії (муніципальна демократія тощо), а також вдосконалювалися і набували доктринального характеру вже існуючі традиційні вчення про безпосередню і представницьку демократію.

Сучасній українській і зарубіжній конституційній теорії та практиці відомі різні форми і види демократії: безпосередня, представницька, парламентська, муніципальна та інші. У свою чергу, ідеї безпосередньої демократії, втілені в сучасних конституціях, розвиваються у найрізноманітніших право-

¹ Нерсесянц В.С. Политические учения Древней Греции. — М., 1979. — С. 195.

вих формах, що дає підстави для переосмислення сутності та змісту категорії «безпосередня демократія» як складного конституційного явища.

На нашу думку, безпосередня демократія як категорія конституційного права існує сьогодні у широкому і вузькому значеннях. У першому випадку вона передбачає безпосередню участь громадян України, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях, у формуванні представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також залучення громадян України до формування політичної волі цих представницьких органів. Безпосередня демократія представлена у таких конституційно-правових формах, як вибори, мирні збори, мітинги, походи, демонстрації, референдна ініціатива тощо, тобто будь-яка участь громадян в управлінні державними справами та справами місцевого самоврядування, що не суперечить Конституції та законам України. Це право належить до фундаментальних політичних прав громадян України і закріплене в статті 38 Основного Закону.

Водночас категорія «безпосередня демократія» у її більш вузькому, первинному значенні передбачає безпосереднє прийняття громадянами України на загальнодержавному та місцевому рівнях рішень, які мають імперативну юридичну силу. Ці рішення не потребують санкціонування з боку органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів конституційного права. Вони набувають чинності після їх оприлюднення (якщо інше не передбачено самим рішенням), поширюються на всю територію держави або певної адміністративно-територіальної одиниці та на всіх суб'єктів (є загальнообов'язковими), а їх невиконання чи неналежне виконання має своїм наслідком настання юридичної відповідальності. Отже, категорія «безпосередня демократія» у її вузькому значенні юридично втілює механізм безпосередньої реалізації народного суверенітету, тобто політичної волі народу України, а на місцевому рівні — політичної волі територіальних громад. Сьогодні безпосередня демократія в Україні у її вузькому значенні конститується у формі всеукраїнського та місцевих референдумів, у тому числі й республіканського (місцевого) референдуму Автономної Республіки Крим, тобто існує як референдна демократія¹.

Тісно пов'язана з інститутом референдумів, сучасна референдна демократія є доволі унікальним явищем, яке історично сформувалося і набуло подальшого розвитку лише в деяких країнах світу, причому в окремих із них — виключно на місцевому рівні (США). Для більшості ж країн світу проведення референдумів було разовою історичною подією (Албанія, Грузія, Канада, Казахстан, Норвегія, Російська Федерація, Чехія тощо), а конституювання референдумів стало свідченням поваги до влади народу. Історії також відомі випадки, коли референдуми використовувалися для легітимації антинародних за своєю суттю рішень лідерів держави (Франція — 1804, 1851 роки; Німеччина — 1933, 1938 роки; Південна Родезія — 1923 рік) або ж для подовження строку повноважень глави держави (Єгипет — 1965, 1976, 1978, 1993, 1999 роки; Сирія — 1978, 1985 роки; Пакистан — 1984, 2002 роки; Узбекистан — 2001 рік). До того ж в умовах глобалізації ставлення до референдної демократії стало обережнішим після провальних спроб ратифікації Конституції Європейського Союзу Люксембургом, Нідерландами і Францією у 2005 році, що свідчить про неоднозначність теорії та практики референдної демократії у сучасному світі.

¹ *Оніщук М.В.* Категорія «безпосередня демократія» в конституційному праві України (теоретико-методологічні аспекти) // *Право України.* — 2006. — № 9. — С. 7.

Однак не тільки негативний досвід проведення референдумів і культивування в окремих державах світу так званої плебісцитної демократії стали причинами гальмування генезису референдної демократії у світі. Слабкий розвиток цього виду безпосередньої демократії пояснюється й недостатнім рівнем теоретичної обґрунтованості її конституційних засад. На жаль, сучасність не подарувала людству ідеологів референдної демократії такого рівня, як Ж.-Ж. Руссо. Натомість переваги референдумів і референдної демократії все частіше піддаються сумнівам і застереженням з боку науковців. Так, угорський вчений-конституціоналіст А. Шайо пише, що «...референдум може бути дестабілізуючим фактором, якщо конституція не визнає його призначення, якщо вона не «дезинфікує» його, позбавляючи ілюзії, що у ньому втілюється суверенна, безапеляційна за своєю неопосередкованістю, воля народу»¹. З цим твердженням можна погодитися у частині, що референдуми сьогодні не повинні бути виключно формально-правовим, атрибутивним інститутом демократичного суспільства. Вони мають втілювати сутність і зміст референдної демократії, її принципи та ідеали.

Референдна демократія — мало досліджене явище в юридичній науці. Зокрема, серед вчених-правознавців не існує єдності в поглядах на сутність і зміст категорії «референдна демократія». Як правило, під цим поняттям розуміють демократичні засади організації та проведення референдумів. Така точка зору, безперечно, має право на існування і дає найбільш загальне уявлення про референдну демократію, але не дозволяє повністю розкрити сутність і зміст досліджуваної категорії, спрощує її розуміння.

На нашу думку, референдна демократія передусім є різновидом конституційного режиму (фр. *regime* від лат. *regimen* — управління, керівництво), важливою складовою національного демократичного політичного режиму, задекларованого Конституцією України (стаття 1). Відповідно, референдна демократія — це система встановлених Конституцією і законами України легітимних способів і методів безпосередньої реалізації народного суверенітету у формі ініціювання, організації та проведення референдумів, реалізації їх результатів.

Референдна демократія як різновид конституційного режиму — це складне явище правового буття, сутність якого полягає в безпосередній реалізації політичної волі народу України на референдумі.

Зміст референдної демократії визначають результати референдумів імперативного характеру, що втілюють політичну волю українського народу при вирішенні найбільш важливих питань суспільного і державного життя. Тобто зміст референдної демократії визначається предметом референдумів.

За своєю формою референдна демократія є формою конституційної правотворчості українського народу. Рішення Конституційного Суду України у справі про здійснення влади народом від 5 жовтня 2005 року, яким було визначено обов'язковість результатів референдуму, деталізувало референдну форму правотворчості, визнавши за нею характер законотворчості.

Феномен референдної демократії повною мірою розкривається в її складових. Як і будь-який інший різновид конституційного режиму, режим референдної демократії не може забезпечуватися і гарантуватися виключно чинним законодавством. Так, досвід окремих зарубіжних країн, в яких діє досить досконале референдне законодавство (Російська Федерація, Чеська Республіка тощо), але відсутні історичні традиції, ідеологія референдної демократії та ефективні правові механізми її реалізації, доводить, що забезпечення режиму

¹ Шайо Андраш. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма): Пер. с венг. — М., 2001. — С. 73.

референдної демократії лише за рахунок його законодавчого утвердження неможливе. Референдуми у згаданих країнах залишаються швидше винятком, ніж правилом щодо вирішення суспільно значущих проблем.

Основними складовими референдної демократії вважаються: 1) референдна ідеологія; 2) референдне законодавство; 3) правові механізми реалізації референдної демократії. Наявність виявлених складових характеризує існування та дієвість референдної демократії у суспільстві та державі.

Так, референдна ідеологія передбачає існування у суспільстві стійких історичних традицій народовладдя, їх доктринальне обґрунтування в роботах вітчизняних мислителів і спроможність громадськості до сприйняття європогенних ідей та ідеалів народного суверенітету, верховенства права й безпосередньої демократії. Як правило, референдна ідеологія отримує своє нормативне вираження у відповідних нормах-принципах.

Оскільки в основу референдної демократії покладено інститут референдумів, то вона залежить від об'єктивації цього інституту в чинному референдному законодавстві. При цьому референдна демократія забезпечується та гарантується системою конституційних і законодавчих актів, які мають комплексно визначати поняття та види референдумів, їх предмет, правовий статус учасників референдного процесу, порядок ініціювання, організації та проведення референдумів, а також встановлювати юридичну відповідальність за порушення референдного законодавства.

Водночас референдна ідеологія та референдне законодавство стають дієвими лише за умови сформованості відповідних правових механізмів реалізації цього виду безпосередньої демократії. Насамперед йдеться про наявність реальних нормативно- та організаційно-правових механізмів безпосередньої реалізації народного суверенітету шляхом проведення референдумів. Зазначені правові механізми дозволяють сприймати референдну демократію як особливий вид юридичної діяльності щодо забезпечення відповідного конституційно-правового режиму.

Безперечно, названі складові референдної демократії не є виключними. Існують й інші важливі елементи, які забезпечують і гарантують режим референдної демократії (розвиненість демократичних інститутів суспільства і держави; рівень захисту референдних прав громадян; досконалість конституційно-правового статусу суб'єктів референдної демократії тощо). До того ж у кожній країні інсталяція виявлених складових референдної демократії у реальні конституційні правовідносини має свої особливості, що цілком підтверджується вітчизняною теорією та практикою референдної демократії.

Досвід України свідчить, що у нашій країні сформувалися об'єктивні передумови для генезису національної референдної демократії. Зокрема, в конституційному законодавстві України закріплено право народу на реалізацію свого суверенітету у формі проведення референдуму, а також основні засади цієї форми прямого народовладдя. Конституція України дає відповідь на запитання, сформоване свого часу французьким мислителем Жераром Мере: «Якщо народ — це суверен, а його воля — закон, інакше кажучи, воля його виступає як така, що запроваджує стан справедливості, то проблема в тому, щоб дізнатися, як саме виражається воля народу. Хто цей народ, який легітимно виражає закон?»¹

Стаття 5 Конституції України визначає, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Консти-

¹ Мере Жерар. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади / Пер. з франц. Л. Кононовича. — Львів: Кальварія, 2003. — С. 88.

туційний Суд України у своєму Рішенні № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 року дав офіційне тлумачення цього конституційного положення, зміст якого полягає в тому, що влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України. Оскільки референдуми визнано важливою формою безпосередньої демократії в Україні, у статтях 38, 69, 70, 72—74, пункті 2 статті 85, пункті 6 статті 106 та статті 156 Основного Закону закріплено конституційні положення щодо порядку ініціювання та проведення обов'язкових референдумів. Конституційні положення про референдум мають отримати розвиток у відповідному законі України про референдуми — адже чинний на сьогодні Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» 1991 року застарів і суперечить ряду положень Конституції України.

Закріплені в Конституції та законах України нормативні положення про всеукраїнський та місцеві референдуми не можна ототожнювати з референдною демократією. Як свідчить досвід України та ряду зарубіжних країн, наприклад Російської Федерації, конституювання референдумів за умови відсутності або ускладнення правових механізмів реалізації цих положень не тільки не сприяє здійсненню такої форми безпосередньої реалізації народного суверенітету та публічної влади територіальних громад, а й перетворює на юридичну фікцію відповідні конституційні положення.

Цю тезу підтверджує й досвід проведення референдумів в Україні. Після доленосного референдуму 1 грудня 1991 року, на якому народ України підтримав і надав вищої юридичної сили Акту проголошення незалежності України, протягом п'ятнадцяти років всеукраїнські референдуми не проводилися. Лише 16 квітня 2000 року проведено всеукраїнський референдум щодо внесення змін до Конституції України, але його результати виявилися нереалізованими і суттєво дискредитували цю форму безпосередньої демократії. Численні спроби ініціювати проведення всеукраїнського референдуму в 1992—2006 роках були невдалими, а місцеві референдуми так і не реалізували передбачений цією формою локальної безпосередньої демократії потенціал.

На нашу думку, для утвердження й розвитку в Україні національної моделі референдної демократії необхідно перш за все сформулювати її принципи, конституційні засади, тобто ті доктринальні ідеї та ідеали, через відсутність яких неможливо вдосконалити чинне референдне законодавство.

Сутність і зміст референдної демократії, її основні ідеї та ідеали знаходять своє втілення в її принципах, які ще прийнято називати загальними засадами. Йдеться насамперед про конституційні засади цього виду безпосередньої демократії.

На сьогодні питання щодо конституційних принципів референдної демократії та їх систематизації залишаються невирішеними. Це зумовлено як малодослідженістю проблем референдної демократії в цілому, так і суперечливістю результатів дослідження принципів права у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці зокрема. Вчені визнають сам факт існування принципів права, але не дійшли спільної думки щодо їх змісту та впливу на ті чи інші явища правового буття.

Термін «принцип» (від лат. *princĭpĭum* — основа, першопочаток, керівна ідея, основне правило поведінки чи діяльності) прийнято тлумачити як «основне вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії, ідеологічно-

го напрямку тощо»¹. Можна погодитися з російським правознавцем В. Пилиним, що принцип є не тільки вихідним положенням певної теорії, вчення, а й керівною ідеєю чи основним правилом діяльності, основою устрою чи діяльності різних механізмів, у тому числі й соціальних².

Оскільки референдна демократія є різновидом безпосередньої демократії, то можна стверджувати, що принципи референдної демократії генетично пов'язані з принципами безпосередньої демократії. У вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі набули поширення різні погляди на сутність і зміст принципів безпосередньої демократії. Так, вагоме місце у системі принципів конституційного права України посідають конституційні засади прямої реалізації народного суверенітету, тобто принципи безпосередньої демократії (суверенності народу, єдиновладдя народу, повновладдя народу, безпосереднього волевиявлення, поєднання безпосередньої та представницької демократії; пріоритетності безпосереднього народовладдя в системі демократії, загальності та рівності у здійсненні безпосереднього народовладдя, його реальності, гарантованості тощо³).

Іноді принципи безпосередньої демократії ототожнюють із принципами виборчого права у його широкому розумінні. Не існує єдності в поглядах як на зміст цих принципів, так і на їх ідентифікацію. Зокрема, російськими правознавцями досліджуються «принципи виборчого права», «принципи виборчої системи», «принципи проведення виборів», «принципи виборчого процесу», «принципи участі громадян у виборах». Іноді предмет відповідних досліджень визначають і більш специфічно, наприклад, як «принципи електорального права»⁴. Однак спроби ототожнити чи розмежувати принципи виборчого права з конституційними засадами референдної демократії, на наше переконання, не дозволяють виявити сутність і зміст цих засад.

Останніми роками правознавці надають значення і суб'єктивним принципам безпосередньої демократії як важливій складовій правосвідомості суб'єктів прямого народовладдя, зазначаючи про дифузійність об'єктивних і суб'єктивних принципів безпосередньої демократії та її окремих видів і форм, їх органічну єдність. Так, відомий російський теоретик права М. Марченко, досліджуючи правові засади референдумів, пише, що референдуми у будь-якій країні будуть ефективними лише тоді, коли вони як вельми важливий за своєю природою демократичний інститут будуть правильно сприйняті і підтримані суспільством; матимуть чітко окреслену гуманну мету; якщо громадська думка не буде заохочена і дезорієнтована псевдodemократичними лозунгами і закликами чи фальшивими соціальними цінностями; і, нарешті, якщо будуть створені всі необхідні організаційно-технічні та інші умови для підготовки і проведення всенародних опитувань⁵. Така думка видається слушною і прийнятною для конституційно-правових принципів референдної демократії.

Отже, можна дійти висновку, що конституційно-правові принципи референдної демократії сформувалися історично, під впливом керівних

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додат. і доповнен.) / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. — К.: Ірпін, 2005. — С. 1125.

² Пылин В.В. Избирательное и референдумное право Российской Федерации: учебно-практическое пособие. — М., 2003. — С. 78.

³ Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії та практики / За ред. В.Ф. Погорілка. — К., 2001. — С. 9.

⁴ Избирательное право: учебное пособие / Под ред. К.К. Гасанова, В.Н. Белоновского. — М., 2007. — С. 45.

⁵ Проблемы теории государства и права: Учебник / Под ред. М.Н. Марченко. — М., 2005. — С. 313.

основ, ідей та ідеології безпосередньої демократії в цілому та інституційних принципів виборчого та референдного права зокрема. Конституційно-правові засади референдної демократії є похідними від принципів прямого народовладдя та тісно пов'язані з принципами, що властиві інститутам виборів і референдумів. Водночас феномен принципів референдної демократії полягає в тому, що вони становлять систему об'єктивних і суб'єктивних ідей та ідеалів, покладених в основу теорії референдної демократії, референдного законодавства та конституційного досвіду проведення референдумів.

Принципи референдної демократії мають системний характер, їх можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні принципи референдної демократії — це ті ідеї та ідеали, які у найбільш загальному вигляді сформувався як складові системи національного конституційного права — норми-принципи референдної демократії, втілені у нормативних положеннях Конституції та законів України.

Суб'єктивні принципи референдного права — це передусім керівні ідеї, що становлять важливу частину конституційно-правової ідеології основних суб'єктів референдної демократії. Як правило, суб'єктивні принципи референдної демократії зумовлені інтересами учасників референдного процесу (громадян України, наділених правом участі у референдумі; членів ініціативних груп з проведення референдуму; суб'єктів референдної агітації тощо), формуються під впливом розвитку конституційно-правових вчень і доктрин. У свою чергу, колективні суб'єкти референдної демократії (народ України, Верховна Рада України, Президент України, Центральна виборча комісія та дільничні виборчі комісії тощо) керуються у своїй діяльності об'єктивними принципами референдної демократії, визначеними Конституцією та законами України, а порушення або неналежне дотримання нормативно закріплених принципів референдної демократії має своїм наслідком настання юридичної відповідальності.

Поділ принципів референдної демократії на об'єктивні та суб'єктивні є умовним, оскільки вони перебувають у тісному взаємозв'язку. Як правило, суб'єктивні принципи референдної демократії, у разі їх істинності та загального визнання, закріплені у референдному законодавстві й визначають сутність, зміст і спрямованість практики проведення референдумів. Окрім того, класифікація функцій референдної демократії не вичерпується названими видами принципів.

На нашу думку, враховуючи тісні взаємозв'язки об'єктивних та суб'єктивних ідей та ідеалів референдної демократії її принципи слід розмежовувати на принципи ідеології референдної демократії, принципи референдного законодавства та принципи правового механізму реалізації референдної демократії. Інакше кажучи, система принципів референдної демократії представлена такими групами: 1) креативні (ідеологічні) принципи референдної демократії; 2) предметні принципи референдної демократії; 3) функціональні принципи референдної демократії. Тобто йдеться про принципи-ідеї, принципи-норми і принципи — правові приписи референдної демократії.

Креативні, або ідеологічні, принципи референдної демократії є тими загальними теоретико-правовими витоками та ідеями, що визначають основні доктрини сучасної референдної демократії. Ці принципи втілюються у системі історично сформованих і сучасних ідей, концепцій і вчень про народний суверенітет, демократію в цілому і референдуми зокрема, які стали наріжним каменем, креативною ідеєю референдної демократії. Серед креа-

тивних принципів-ідей референдної демократії можна виділити принцип народного суверенітету, принцип пріоритетності референдної демократії в системі прямого народовладдя, принципи демократизму, гуманізму, верховенства права, політичного плюралізму тощо.

До креативних принципів референдної демократії слід віднести й загальнотеоретичні принципи права, які є системоутворюючими для будь-якої конституційно-правової теорії, у тому числі й для теорії референдної демократії, методологічною основою для подальшого розвитку і вдосконалення зазначених теорій. Це принципи науковості, всебічності, історизму, комплексності, об'єктивності, конкретності тощо.

Предметні принципи референдної демократії представлені принципами відповідного предметного інституту конституційного права — інституту референдумів, який ще іноді ідентифікують з підгалуззю конституційного права — референдним правом та референдним процесом¹. До принципів референдного права відносять принцип суверенності народу, його єдиновладдя, принцип невідчужуваності влади народу, повновладдя народу, принципи конституційності та законності, загальності, рівності у здійсненні референдної демократії тощо. Конституційні засади референдного процесу, які ще можна ідентифікувати як процесуальні принципи референдної демократії, представлені принципами безперешкодної агітації, рівності суб'єктів референдної агітації, відкритості та гласності діяльності уповноважених учасників референдного процесу, принципом судового захисту референдних прав тощо.

Зазначені предметні принципи референдного права і процесу існують у формі норм-принципів, які є складовими конституційного інституту референдумів й об'єктивуються в чинному референдному законодавстві України, зокрема у статті 71, частині другій статті 72 Конституції України, статті 8, частині першій статті 32 Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року тощо.

Наступна й остання група принципів референдної демократії, яка логічно завершує тріаду «принципи-ідеї — принципи-норми — принципи-приписи», представлена функціональними принципами референдної демократії, що визначають керівні початки реальної практики проведення референдумів в Україні. Функціональні принципи слід відмежовувати від предметних, властивих референдній процедурі (матеріальні норми-принципи) та референдному процесу (процесуальні норми-принципи). Індивідуальні принципи-приписи референдної демократії — цілком суб'єктивні і виражені ідеями та ідеалами, що відображають інтереси й мотиви учасників референдної демократії. Вони є складовою правової ідеології індивідуальних суб'єктів конституційного права, які виступають активними учасниками референдної демократії, і обумовлені їхніми уявленнями про повновладдя народу України, сутність і зміст демократії, предмет референдуму, справедливість, гуманізм тощо. Тобто принципи-приписи є індивідуальною рефлексією учасників референдної демократії на вищезазначені принципи-ідеї та принципи-норми референдної демократії.

На перший погляд, індивідуальні принципи-приписи є вторинним утворенням системи конституційних принципів референдної демократії і мало-

¹ Див.: *Погорілко В.Ф., Федоренко В.А.* Референдне право України: Навч. посібник. — К., 2006. — 366 с.; *Федоренко В.* Референдне право в системі конституційного права України // Вісник Центральної виборчої комісії. — 2005. — № 2. — С. 72—76.

перспективним об'єктом відповідних юридичних досліджень. Однак досвід останніх років свідчить, що саме ця група принципів — найбільш проблемна для подальшого утвердження і розвитку національної референдної демократії. Адже саме на рівні функціональних принципів референдної демократії відбувається деформація в цілому досліджених, зрозумілих і загальноновизнаних її принципів-ідей і принципів-норм.

Видається, що саме креативні (ідеологічні), предметні та функціональні принципи референдної демократії й визначають її сутність, зміст, спрямованість, роль і місце в суспільному та державному житті. У своїй взаємодії названі принципи утворюють систему принципів референдної демократії, яка є першоосновою цього пріоритетного виду безпосередньої демократії.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

КОНСТИТУЦІЙНА ПРАВОІНТЕРПРЕТАЦІЯ
ВЕРХОВНОГО СУДУ США:
СПРОБА ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Т. Дудаш,

науковий співробітник

Львівської лабораторії прав людини і громадянина
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
АПрН України

Вихідні положення. Конституційне судочинство в Україні є досить новим інститутом, який, як засвідчили нещодавні події, відіграє дедалі більшу роль у її правовій системі. Важливим напрямом наукового обґрунтування шляхів його вдосконалення можуть слугувати відповідні порівняльно-правові дослідження, зокрема, тих інститутів, що здійснюють конституційну правоінтерпретаційну діяльність у різних країнах. Одним з таких інститутів є, як відомо, Верховний Суд США (далі — ВС), який понад 200 років виконує функції конституційної юрисдикції. Здійснюючи офіційне тлумачення Конституції США, ВС інтерпретує її зміст, здебільшого у світлі конкретних історичних умов. Які ж механізми (насамперед гносеологічні, мовно-логічні) забезпечують необхідні у таких випадках гнучкість, динамічність тлумачення, здійснюваного цим авторитетним органом?

Передусім зауважимо, що сучасна зарубіжна теорія конституціоналізму значною мірою заснована саме на інтерпретаційних методологіях¹. Як відомо, проблема інтерпретації є центральною у загальній теорії розуміння — герменевтиці. Сподіваємось, що застосування положень герменевтики дозволить виявити використовувані ВС механізми тлумачення та сприятиме поглибленню уявлень про природу такої діяльності взагалі.

Нагадаємо, що витoki герменевтики сягають традицій античної культури, зокрема міфології Стародавньої Греції та навіть, як стверджують окремі автори, глибин архаїчного світорозуміння, де знаходять передумови *класичної герменевтики*². Нагадаємо, що термін «герменевтика» (*hermeneutikē*) походить від старогрецького *hermeneuein* — «висловлювати», «викладати», «перекладати» або ж від слова *hermeneia* — «пояснення», «тлумачення». Не вдаючись до детального аналізу розвитку та подальших трансформацій герменевтичних концепцій, зазначимо, що у даному дослідженні використано поділ загальної теорії розуміння на герменевтику свідомості

¹ Hastings Constitutional Law Quarterly. — 1997. — Vol. 24. — No. 2. — P. 287—664 // Цит. за: Краєець І.А. Конституція і герменевтика: вопросы теории // Правоведение. — 2003. — № 5. — С. 38.

² Див. напр.: Шульга Е.Н. Когнитивная герменевтика. — М.: ИФРАН, 2002. — С. 7.

(Шлейермахера-Дільтея) та на герменевтику буття (онтологічну герменевтику) (Гадамера-Гайдеггера). Згідно з першою розуміння є вживанням у психологічний світ іншого, формою співпереживання (конгеніальності, психологічної спорідненості) суб'єктів, а згідно з другою, розуміння є смыслом людського досвіду, що реалізується у вчинках та мові індивідів¹.

З огляду на обмеженість обсягу цієї статті коротко окреслимо зміст деяких з основних терміно-понять герменевтики. Термін «*текст*» позначатиме поняття про систему знаків, що символізують певні явища і є носіями певного смислу². Терміно-поняття «розуміння» позначає мисленнєвий спірально-подібний процес, який складається з таких основних ланок, як передрозуміння (передструктура розуміння, тотальність, інтерпретаційна гіпотеза — у термінах герменевтів)³, інтерпретація (пояснення інтерпретаційної гіпотези, за П. Рікером)⁴ і власне розуміння (як результат цього процесу). Причому розуміння як результат, що і формує смисл, стає, у свою чергу, передрозумінням задля досягнення нового, якісно вищого рівня розуміння. Терміно-поняття «розуміння» та «пізнання» не є тотожними: розуміння є складовою процесу пізнання, в результаті якого утворюються знання як про факти, так і про оцінки, тоді як фундаментом пізнання є знання про факти, якого досягають дещо іншими, аніж розуміння, засобами. Через посередництво розуміння досягається (смысловідшукується чи смыслотвориться) *оцінка значущості* таких фактів для якихось суб'єктів. І саме розуміння як процес і результат забезпечує формування знання про оцінки, оскільки оціночне знання передбачає інтерпретацію, неоднозначне розуміння та, зрештою, й *істину оцінки*. У герменевтичному контексті «істина» пов'язана з питанням про істинність смислу як результату процесу розуміння⁵.

Онтична сутність розуміння як мисленнєвого феномену характеризується у герменевтиці неоднозначно. Основні позиції з цього питання є такими:

1. Розуміння — це «вживання у світ автора» (Ф. Шлейермахер, В. Дільтей, Е. Бетті, Е. Гірш, Б. Соколов). При цьому текст відображається у свідомості суб'єкта розуміння (інтерпретатора), *опосередковуючи* стосунки між ним та автором. Авторське розуміння тексту виступає *засобом та метою* розуміння інтерпретатора. *Критерієм «правильності» розуміння тексту* є те, як його розумів (розуміє) сам автор. Роль інтерпретатора в процесі розуміння у цьому випадку є другорядною, порівняно з роллю автора, з огляду на *залежність розуміння суб'єкта інтерпретації від розуміння автора*.

2. Розуміння — це «проникнення у текст сам по собі» (П. Рікер, Р. Барт, К. Гірц, Г. Верклер). Текст відображається у свідомості інтерпретатора *в результаті взаємодії* двох суб'єктів — автора та самого інтерпретатора — через посередництво мови (чи мовлення), оскільки сам факт користування автором та інтерпретатором однією мовою вже означає *мінімальний*

¹ Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс: Изд-е 3-е. — М., 2000. — С. 121.

² Поняття *смыслу* в герменевтиці розглядається як «смысл—значимість—цінність».

³ Передрозуміння — це процес побудови інтерпретаційної гіпотези щодо потенційного об'єкта інтерпретації, обмежений мовою та індивідуальним соціальним досвідом суб'єкта розуміння.

⁴ Інтерпретація — це процес перевірки інтерпретаційної гіпотези, що супроводжується опосередкованою текстом взаємодією горизонтів розуміння автора та інтерпретаційного суб'єкта, можливими результатами якої є: 1) досягнення розуміння; 2) недосягнення розуміння; 3) утворення нового знання, але не розуміння. Розуміння є результатом перевірки інтерпретаційної гіпотези шляхом інтерпретації. Воно здійснюється двома механізмами — смысловідшукування та смыслотворення, а відтак, генерує смисл.

⁵ Гіжа А.В. Интерпретация и смысл (Структура понимания гуманитарного текста): Монография. — Х.: Коллегиум, 2005. — С. 108.

рівень їх взаємодії в процесі розуміння. Авторське розуміння тексту не виступає ні засобом, ні метою розуміння інтерпретатора. Критерієм «правильності» розуміння тексту є те, як його розуміє сам інтерпретатор, тобто текст начебто «відривається», звільняється від авторського смислу. Роль інтерпретатора в процесі розуміння є основною порівняно з роллю автора, оскільки існує незалежність розуміння суб'єкта інтерпретації від розуміння автора.

3. Розуміння інтерпретатором автора є «кращим», ніж останній розуміє сам себе (М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, В. Кузнєцов, Т. Маунц). Об'єкт розуміння (текст) відображається в свідомості суб'єкта розуміння (інтерпретатора) в результаті взаємодії двох суб'єктів — автора та самого інтерпретатора. Текст опосередковує відношення між ними (двома суб'єктами), проте начебто «відривається» від автора. Авторське розуміння тексту є лише засобом, а не метою розуміння інтерпретатора. Метою ж розуміння є власне розуміння тексту самим інтерпретатором. Критерієм «правильності» розуміння тексту є те, як його розуміє інтерпретатор, роль якого в процесі розуміння є основною, порівняно з роллю автора, зокрема тому, що стирається залежність розуміння герменевтичного суб'єкта від розуміння автора.

Проаналізувавши позиції науковців стосовно низки герменевтичних закономірностей, доцільно було б їх узагальнити задля формулювання тих герменевтичних констант, що характеризують процес і результат розуміння текстів нормативно-правових актів. Роль цих констант можуть, на нашу думку, виконувати такі положення:

1) текст нормативно-правового акта є набором знаків, які можуть бути носіями різних смислів, як кожен окремо, так і в системі. Якщо певне слово може бути однозначним, то словосполучення, речення, а, тим більше, текст є неоднозначними внаслідок конотацій, що впливають з контексту. Смысл тексту в цілому або певних його елементів є результатом процесу розуміння через посередництво інтерпретації, який здійснюється через механізми смислотворення та смисловідшукування;

2) процес розуміння відбувається за принципом герменевтичного кола, а саме: на розуміння цілого впливає розуміння його частин і навпаки;

3) на процес розуміння впливають суб'єктивні (духовно-соціальний досвід герменевтичного суб'єкта та його психічні й біологічні особливості), об'єктивні (закономірності об'єкта інтерпретації, відображені у тексті, та її соціокультурний контекст) і суб'єктивно-об'єктивні (духовно-соціальний досвід автора, втілений у тексті) детермінанти;

4) на форми, а відтак, і на зміст результату розуміння впливає «вибір» онтичної сутності процесу розуміння.

Праворозуміння Верховного Суду США та його офіційна правоінтерпретаційна діяльність. Верховний Суд США здійснює офіційну правоінтерпретацію, а тому належить до герменевтичних суб'єктів. Специфіка правової системи США обумовлює й певну специфіку його правового статусу. ВС формально не «зв'язаний» своїми рішеннями і в подібних ситуаціях може вирішувати справи по-різному. Розглянемо процес розуміння-інтерпретації, здійснюваний цим офіційним правоінтерпретатором.

Серед справ, у розгляді яких ВС є першою чи апеляційною інстанцією, виокремлюються такі, що створюють прецедент тлумачення, зокрема з питань конституційного характеру. У відомій справі «Мерборі проти Медисона» (1803) ВС закріпив для себе право тлумачити Конституцію США: принцип судового контролю за конституційністю законів, у тому числі й федеральних. На сучасному етапі ВС є вільним у виборі справ, які він розглядатиме

(хоча тривалий час Конгрес США вимагав від нього розглядати певні категорії справ у межах «дорученої компетенції»)¹. У науковій літературі визнаним є факт, що ВС у процесі правоінтерпретаційної діяльності не просто тлумачив Конституцію чи встановлював конституційність певних юридичних норм або приписів — він сформував, окреслив, створив правову систему США². Сама ж Конституція США 1787 року, як стверджують деякі автори, є прикладом того, як не треба писати конституцію. Зокрема, зазначається, що конституційні норми надто абстрактні, «туманні», внаслідок чого виникає можливість наповнювати їх конкретно-історичним змістом. Хоча, з іншого боку, це розглядається як перевага, що дозволяє забезпечити гнучкість жорсткої конституції.

Розглянемо герменевтичний механізм, який дозволяє забезпечити таку гнучкість. Верховний Суд США у процесі своєї правоінтерпретаційної діяльності проходить, в аспекті герменевтики, всі стадії процесу розуміння, кожна з яких має певну специфіку. *Передрозуміння* безпосереднього об'єкта інтерпретації обмежене: 1) мовою (мовними значеннями слів, словосполучень, речень); 2) загальним праворозумінням та духовно-соціальним досвідом інтерпретаторів (суддів ВС), насамперед у частині системного розуміння Конституції. Наведені факти формують відповідно формалізовану та змістову межі їх передрозуміння. Саме праворозуміння ВС (незалежно від того, фіксується воно у рішенні чи ні), а також духовно-соціальний досвід інтерпретаторів відіграють у кожному конкретному випадку роль суб'єктивних детермінант передрозуміння. Певною мірою на цей досвід суддів ВС впливає також і спеціальна система їх підготовки. Суддя у США — це незалежна особа, компетенція якої визнається всіма і яка призначена насамперед виконувати творчу роботу, зокрема інтерпретувати Конституцію³.

На стадії інтерпретації у кожному конкретному випадку відбувається, як зазначалося, перевірка інтерпретаційної гіпотези, сформованої на основі передрозуміння. Така перевірка здійснюється через посередництво *аргументації, мотивації* певного варіанта інтерпретації.

Аналіз низки рішень ВС дозволяє дійти висновку, що «присутність» автора у процесі інтерпретації значною мірою залежить від того, який спосіб тлумачення оберуть судді. При цьому питання, кого вважати автором Конституції США, на сьогодні залишається спірним. Існує думка, що авторами є і «батьки-засновники», і народ США⁴. Істотним видається той факт, що історично сформувалися два способи розуміння автора суддями ВС: 1) абстрактно — за допомогою лише аргументів, не підкріплених жодним емпіричним матеріалом; 2) конкретно-історично — вивчаючи історію прийняття відповідного акта, зокрема дебати батьків-засновників (щодо тексту Конституції), звіти комітетів законодавчого органу, звіти узгоджувальних комісій (якщо такі існують), заяви окремих законодавців — авторів законопроектів (ці джерела мають різну доказову силу щодо тлумачення статутів). А тому взаємодія автора та інтерпретатора у правоінтерпретаційній діяльності ВС може або опосередковуватись виключно мовою і забезпечуватись

¹ Франковски С., Гольдман Р., Лентовска Э. Верховный Суд США о гражданских правах и свободах / Пер. И. Крашельска. — Без м. и г. и. — С. 18.

² Сліденко І.Д. Тлумачення конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду. — Одеса: Фенікс, 2003. — С. 24—25.

³ Сліденко І.Д. Зазнач. праця. — С. 40.

⁴ Богдановская И.Ю. Толкование конституции: опыт стран «общего права» // Право и политика. — 2006. — № 8. — С. 68.

мовно-логічними засобами, або ж спиратися на спробу інтерпретатора проникнути у свідомість автора.

У мотивувальній частині будь-якого рішення ВС відображаються детермінанти інтерпретації — фактори, що впливають на перевірку інтерпретаційної гіпотези та формують межі розуміння. *Суб'єктивні детермінанти* інтерпретації зазвичай охоплюються передрозумінням ВС — його системним розумінням не просто норм, що містяться в Конституції, а й принципів, які у ній закріплені. Це, зокрема, принципи (доктрини) *належної правової процедури* (принцип процесуальної справедливості — *due process of law*), *рівного захисту з боку закону* (*equal protection of law*), *матеріальної справедливості*, які забезпечуються певними мовно-логічними інструментами.

З-поміж *об'єктивних детермінант* інтерпретації ВС слід відзначити соціокультурний контекст, який у широкому розумінні охоплює й специфіку відповідної правової системи. Саме у такому контексті й розглядаються об'єкт інтерпретації та його закономірності. Аналізуючи понад 200-річну діяльність ВС, знаходимо яскраві приклади залежності здійснюваної ним інтерпретації Конституції США від такого контексту та його змін. Так, ВС визнав державну дискримінацію за ознакою статі неконституційною лише у 1971 році. У 1973 та 1974 роках він підтримав закон, який встановив «принцип однакової оплати за однакову працю». У 1975 році постала проблема визнання права на соціальне забезпечення не тільки вдів, а і вдівців з дітьми. Лише у 1976 році було остаточно встановлено, що дискримінація чоловіків є таким самим порушенням Конституції, як і дискримінація жінок. У 1979 році ВС встановив пріоритет для демобілізованих солдат щодо отримання роботи, не вбачаючи у цьому переваг для чоловіків (хоча двоє суддів висловили окрему думку). А у 1981 році ВС визнав конституційність закону, який передбачав призов на військову службу лише чоловіків¹. Як відповідь на нові соціальні запити й потреби у зміненому соціокультурному середовищі протягом десяти років відбувалася еволюція розуміння принципу недискримінації за ознакою статі, що сприяло *розширенню його змісту*.

Крім того, такі детермінанти впливають на прийняття навіть *взаємовключених* рішень. Так, питання, яке законодавство — федеральне чи штатів — застосовувати судам до конкретних справ, було вирішено неоднозначно: у справі «Свіфт проти Тісона» (1842 рік) ВС закріпив право й обов'язок діяти на основі федерального загального права, а не на основі загального права певного штату. Майже через століття у справі «Залізнична компанія «Еріе» проти Томпкінса» (1938 рік) ВС встановив, що «за винятком питань, які регулюються федеральною конституцією чи законами Конгреса, правом, яке слід застосовувати в тих чи інших випадках, є право окремого штату». Відтоді встановлений у цьому рішенні принцип вкоринився в американському праві².

Суб'єктивно-об'єктивними (інтерсуб'єктивними) факторами інтерпретації можна вважати духовно-соціальний досвід автора, втілений у тексті Конституції США. Відтак, межі інтерпретації встановлюються, з одного боку, передрозумінням, зокрема мовою, а з іншого — взаємодією горизонтів розуміння автора та інтерпретатора, що охоплює аргументацію найбільш прийнятної, з погляду більшості суддів ВС, варіанта розуміння. Як бачимо, герменевтика обмежує розуміння результатом інтерпретації, що підтверджується й правоінтерпретаційною діяльністю ВС. Адже змістова ін-

¹ Харрел М., Андерсон Б. Верховный суд в жизни Америки / Пер. Г. Гаджиева, С. Кузнецова. — М.: Манускрипт, 1995. — С. 69, 70.

² Давид Р. Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В.А. Туманова. — М.: Международные отношения, 1998. — С. 279—282.

терпетація, на думку ВС, є майже *необмеженою*, причому допускається її перегляд (зокрема, для виправлення можливих «помилко»).

Як впливає з проаналізованих рішень ВС, наявність у деяких з них окремих думок суддів обумовлюється насамперед їх специфічним передрозумінням, внаслідок чого ними використовуються й інші інструменти інтерпретації. Правоінтерпретаційна практика ВС наповнена такими прикладами. Так, у справі «Griswold v. Connecticut» (1965 рік) законодавством цього штату було заборонено під загрозою покарання користуватися проти-заплідними засобами, а також встановлено покарання за сприяння цьому. За таку допомогу було засуджено двох співробітників консультації зі свідомого материнства. Перед ВС постало питання про конституційність такого закону. Більшість суддів, підтримавши суддю Дугласа, вважали, що право на недоторканність приватного життя імпліцитно міститься у п'яти з перших десяти поправок до Конституції США. Хоча ВС і не міг послатися на конкретні формулювання чи наміри «автора», він констатував, що ці поправки створили певні сфери («півтіні») недоторканності приватного життя. Тому більшість суддів підтримали думку, що права зі сфери «півтіней» охороняють різні аспекти недоторканності приватного життя.

Інший же суддя виходив з поправки IX, в якій йдеться про те, що перелік у Конституції певних прав не означає усунення чи обмеження інших прав, які належать народу. Одним з таких прав, що не закріплено у Конституції, але має глибоке коріння в американському суспільстві, і є, на думку цього судді, право на приватність. Ще двоє суддів виходили з концепції матеріальної справедливості, більше того, розвинули її зміст, вказавши (у відповідь на зауваження, що цей принцип дає суддям необмежену свободу у розробці нових прав), що, по-перше, захист повинен поширюватися виключно на права, які традиційно та історично користуються повагою; по-друге, судді повинні вирішувати ці питання обережно, оскільки вони можуть анулювати правові норми, прийняті законодавчою владою, обраною на загальних виборах. Судді Блек та Стюарт висловили окремі думки, вважаючи, що оспорювані норми є конституційними, оскільки у Біллі про права не закріплено права на недоторканність приватного життя, а більшість суддів помилково інтерпретують текст Конституції. Прийняття за основу концепції матеріальної справедливості, на думку судді Блека, призводить до «суб'єктивних оцінок, які стосуються природної справедливості і не мають нічого спільного з тлумаченням конституції»¹.

Цей приклад демонструє, що в одному й тому самому тексті Конституції судді ВС віднайшли різні смисли. Тобто вони виходили з різного передрозуміння, зокрема, у частині загального праворозуміння, оскільки прийняття за основу принципу справедливості і є проявом природного праворозуміння, тоді як в окремих думках суддів простежується позитивістський різновид праворозуміння.

Інструменти інтерпретації Верховного Суду. Перевірка інтерпретаційної гіпотези забезпечується певними засобами, інструментами. У США не існує офіційно затвердженого переліку правил тлумачення, проте вони розробляються ВС та у доктрині. На відміну від вітчизняної теорії тлумачення, яка виокремлює такі класичні способи, як тлумачення мовне (чи мовно-логічне), системне, історичне, цільове, інструменти правоінтерпретаційної діяльності ВС є більш структурованими. Так, науковці визначають такі *методи* тлумачення ВС законодавчих актів, як *пряме тлумачення (plain meaning method)* та *встановлення справжніх намірів законодавця*. У різні

¹ Франковски С., Гольдман Р., Лентовска Э. Верховный Суд США о гражданских правах и свободах / Пер. И. Крашельска. — Без м. и г. и. — С. 36.

періоди діяльності ВС спостерігалася конкуренція цих методів. У 1977 році в одному з рішень стосовно використання матеріалів з історії прийняття законодавства задля з'ясування намірів законодавця ВС зазначив, що «такий метод треба застосовувати обачно»¹. На сесії 1981 року ВС завжди зв'язав формулювання цих законів з історією їх прийняття². А от у період сесій 1989 та 1990 років ВС прийняв відповідно 10 із 65 і 19 з 55 рішень, у яких він здійснив тлумачення статутів без будь-яких посилань на історію їх прийняття³. Деякі вітчизняні автори поширюють ці методи і на тлумачення Конституції США⁴. Окремо існують ще й засоби тлумачення законів, роль яких виконують певні правила, канони інтерпретації⁵.

В американській теорії тлумачення окремо виділяють кілька способів тлумачення ВС Конституції США, а саме: текстуальний, функціональний (ширше узагальнення порівняно з тим, що міститься у тексті, коли залишаються лише загальні функції, закладені у конкретній формі або у системному обмеженні. Цей спосіб тлумачення застосовується у справах, пов'язаних із повноваженнями органів виконавчої влади у рамках системи поділу влади) та структурний (головне — загальна структура і мета, закладені в Конституції. Цей спосіб застосований у згаданій вище справі «Мерборі проти Медісона»⁶).

Специфіка ж правоінтерпретаційної діяльності ВС полягає у тому, що зазначені способи тлумачення Конституції забезпечуються певними *принципами*, наприклад, щодо інтерпретації норм про права громадян — принципом належної правової процедури (принцип процесуальної справедливості), передбаченим у поправці V, принципом рівного захисту з боку закону, принципом матеріальної справедливості.

Так, *принцип належної правової процедури* поширюється на всі правові норми Білля про права. Він має широку сферу застосування з боку ВС і на сьогодні полягає не лише у справедливій процедурі кримінального, цивільного чи адміністративного судочинства («*McNabb v. U.S.*» (1943 рік)⁷, «*Shaughnessy v. U.S.*» (1953 рік)⁸).

Принцип рівного захисту з боку закону зумовив конституційну заборону дискримінації (проте зараз вважається, що цей принцип походить з принципу належної правової процедури). Застосування наведеного засобу інтерпретації забезпечується певними прийомами, які одночасно є стандартами захисту прав і свобод людини⁹. Так, закони, що базуються на «підозрілій» класифікації, повинні піддаватися «прискіпливому розгляду» (*strict scrutiny*) (зокрема, справи «*U.S. v. Caroline Products Company*» (1938 рік), «*Skinner v. Oklahoma*» (1942 рік)¹⁰). Закони, які базуються на класифікації за ознакою статі, а також ті, що стосуються позашлюбних дітей, мають підда-

¹ Piper v. Chris-Craft Industries, Inc., 430 U.S. 1, 26 (1977).

² Wald P. Some Observations on the Use of Legislative History in the 1981 Supreme Court Term // Iowa Law Review. — 1983. — Vol. 68. — P. 197 // Цит. за: Бернам У. Правовая система США / Пер. А. Александрова, В. Василихина и др. — 3-й выпуск. — М.: Новая юстиция, 2006. — С. 129.

³ Breyer S. The Uses of Legislative History in Interpreting Statutes // Southern California Law Review. — 1992. — V. 65. — P. 846 // Цит. за: Бернам У. Зазнач. праця. — С. 129.

⁴ Лузин В.В. Методы толкования Конституции в деятельности Верховного суда США // Государство и право. — 1997. — № 10. — С. 90—93.

⁵ Бернам У. Зазнач. праця. — С.132—141.

⁶ Там само. — С. 534, 535.

⁷ «*McNabb v. U.S.*», 318 U.S. 332 (1943).

⁸ «*Shaughnessy v. U.S.*», 345 U.S. 206 (1953).

⁹ Шевчук С. Конституційна юриспруденція. — Х.: Консум, 2002. — С. 265—266.

¹⁰ У світі правоінтерпретаційної діяльності ВС «підозрілими» і такими, що повинні підлягати «прискіпливому дослідженню», є закони чи окремі їх положення, які стосуються раси, національності, походження та статусу іноземця.

ватися «дослідженню середнього рівня пильності» (intermediate scrutiny). При цьому перевіряється відповідність застосованої класифікації поставленій владою штату меті. Критерій «раціонального обґрунтування» (стандарт простої раціональності) означає, що мета, якої прагне влада штату, повинна бути «допустимою», легітимною, а застосування класифікації має залишатися у раціональному взаємозв'язку з такою метою («Romer v. Evans» (1996 рік)).

Принцип матеріальної справедливості, який ВС визначив як матеріальний аспект принципу належної правової процедури, сформульовано таким чином: «Матеріальна справедливість не дозволяє владі застосовувати процедуру, що «шокує совість» чи обмежує права, включені у поняття свободи». Межі захисту, встановлені принципом матеріальної справедливості, визначені у справі «Allgeyer v. Louisiana» (1897 рік): «Гарантована принципом належної правової процедури свобода включає право громадянина на вільне використання всіх своїх здібностей, на вільне їх використання всіма законними засобами; на проживання і працю в обраному ним місці; на заробляння на життя усіма законними способами; на вільний вибір способу життя та занять у вільний час і укладення для досягнення цієї мети будь-яких договорів, які можуть виявитися належними, необхідними, фундаментальними для успішної реалізації цим громадянином перелічених цілей»¹.

Онтична сутність розуміння Верховним Судом. Насамкінець вважаємо за необхідне розглянути питання щодо мети тлумачення, сутності правоінтерпретаційної діяльності ВС та простежити її кореляцію з онтичною сутністю процесу розуміння у герменевтиці.

У теорії тлумачення, здійснюваного ВС, виділяють декілька підходів щодо його цілей². Так, згідно з *оригіналізмом*, який базується на позитивістському праворозумінні (аналітична юриспруденція), наміри батьків-засновників повністю виражені в Конституції США і лише повинні бути відшукані. Судді ВС, котрі дотримуються оригінального значення Конституції, є справжніми «оракулами народного суверенітету»³. Поряд з оригіналізмом відома теорія *суворого інтерпретативізму* (strict interpretativism), застосована, зокрема, у рішенні ВС у справі «Sturges v. Crownshield» (1819 рік), в якій суддя Маршал зазначив: «неправомірно віддавати перевагу намірам батьків-засновників перед чітким розумінням тексту Конституції». Ці два підходи об'єднує те, що при відступі від тексту Конституції і «первинних намірів» батьків-засновників зникають цінності, які судді можуть приписувати конституційним положенням. Тому такі підходи до мети інтерпретації можна вважати *статичними*.

Складність полягає і у встановленні первинних намірів батьків-засновників, зокрема, з огляду на те, що не існує офіційної історії питань, які обговорювалися батьками-засновниками під час Конституційного конвенту 1787 року, а неофіційні джерела, головним чином, нотатки Л. Медісона, охоплюють лише близько 10 відсотків подій, що відбувалися під час конвенту. Окрім того, мала місце його власна інтерпретація. Ці нотатки свідчать і про те, що батьки-засновники часто обмінювалися протилежними погляда-

¹ Франковски С., Гольдман Р., Лентовска Э. Верховный Суд США о гражданских правах и свободах / Пер. И. Крашельска. — Без м. и г. и. — С. 26.

² Мета тлумачення ВС вважається відмінною від тлумачення законодавчо встановлених норм судами США, оскільки останні переконані у необхідності тлумачення статуту (таким чином, щоб забезпечити досягнення мети, якої прагне законодавець, прийняттям цього статуту, оскільки, за загальним правилом, текст статуту слугує найкращим доказом мети законодавця (Бернам У. Зазнач. праця. — С.127).

³ Goldsworthy J. Originalism in Constitutional Interpretation / Federal Law Review. — V. 25. — 1997. — P. 8—16 // Цит. за: Богдановская И.Ю. Зазнач. праця. — С. 68.

ми, а згодом затверджували компромісний варіант. У межах цих статичних підходів простежуються такі різновиди онтичної сутності процесу розуміння, як проникнення у текст сам по собі (герменевтика буття) та проникнення у світ автора (герменевтика свідомості), результатом яких згідно з оригіналізмом та строгим інтерпретативізмом повинно бути *смысловідшукування*. Хоча за строгим інтерпретативізмом відшукування справжнього змісту конституційного припису є суто умовним, оскільки інтерпретатор не намагається проникнути у свідомість автора.

У теорії тлумачення сформувалися також і динамічні підходи: *радикальний нон-оригіналізм* та *напрямок «основних прав»*. Представники цих підходів вважають, що судді можуть «знаходити» у загальних положеннях Конституції основні права, до яких держава повинна ставитися з повагою, а також використовувати сучасне розуміння справедливості і права при визначенні основних цінностей. При цьому з'явилося поняття «живої конституції», яка почала цілеспрямовано змінюватися і текст якої, зрештою, почав відігравати меншу роль, аніж положення, розроблені суддями. Ідеологічним підґрунтям цього підходу є соціологічна юриспруденція, особливо її реалістичний різновид, а відтак, й інше праворозуміння. За твердженням судді О. Холмса, «положення конституції — це не математичні формули, які набувають суті через властиву їм форму, оскільки розглядаються вони не тільки в контексті того, що було сказано сто років тому, а й у світлі нашого досвіду»¹.

У рамках радикального нон-оригіналізму висловлюються думки, що метою правоінтерпретації ВС є надання конкретного змісту конституційним положенням у світлі «стандартів суспільства»². Радикальні нон-оригіналісти зазначають, що батьки-засновники заклали в Конституцію декілька «відкритих положень», застосування яких передбачалося у майбутньому. Тобто нон-оригіналісти виправдовують свою мету тлумачення також намірами батьків-засновників, що певним чином заперечує існування нон-оригіналізму. Проте нон-оригіналізм, так само, як і суворий інтерпретативізм, заснований на герменевтиці буття, а онтичною сутністю процесу розуміння у цьому випадку є «проникнення у текст сам по собі», результатом якого є *смыслотворення*.

Досягнення певної мети інтерпретації опосередковується застосуванням вищенаведених способів та засобів. Практика офіційної правоінтерпретаційної діяльності ВС підтверджує, що: 1) переслідуючи одну й ту саму мету тлумачення, але застосовуючи різні його способи та засоби, можна розширити зміст самого права в аналогічних справах, дотримуючись принципу *stare decisis* (див., наприклад, справи щодо права на аборт «Griswold v. Connecticut» (1965 рік)³, «Roe v. Wade» (1973 рік)⁴, «Doe v. Bolton» (1973 рік)⁵, «Planned Parenthood of Southern Pennsylvania v. Casey» 1992 рік)⁶; 2) переслідуючи одну й ту саму мету тлумачення, але застосовуючи різні способи й засоби у межах одного рішення можна досягти однакового результату інтерпретації (як у справі «Griswold v. Connecticut» (1965 рік) або ж неоднакового (окремі думки суддів); 3) переслідування різних цілей тлумачення часто

¹ «Gompers v. U.S.», 233 U.S. 604, 610 (1913).

² Cardozo D.N. The Judicial Process. — Yale: Yale University Press, 1921. — P. 10. Див. також: Vandeveld J.K. Thinking Like a Lawyer. — Westview Press, 1996. — P. 109—140; Kuklin B., Stempel W.J. Foundations of the Law: an Interdisciplinary and Jurisprudential Primer. — West, 1994. — P. 147—158.

³ «Griswold v. Connecticut», 381 U.S. 479 (1965).

⁴ «Roe v. Wade», 410 U.S. 113 (1973).

⁵ «Doe v. Bolton», 410 U.S. 179 (1973).

⁶ «Planned Parenthood of Southern Pennsylvania v. Casey», 505 U.S. 833 (1992).

призводить до застосування й різних способів та засобів тлумачення, а відтак, і до різних результатів у аналогічних справах (класичними прикладами є рішення у справах «Olmstead v. U.S.» та «Katz v. U.S.»)¹.

Незалежно від того, яка мета інтерпретації відкрито декларується самим правоінтерпретатором, дія герменевтичного механізму в процесі розуміння зумовлює те, що *будь-яка інтерпретація є смислотворенням*, навіть якщо сам правоінтерпретатор називає її смисловідшукуванням. Адже він «вписує» у результат розуміння власні соціо-економіко-політичні погляди. Показовою є висловлена ще у 30-х роках ХХ століття думка Е. Корвіна: «Верховний Суд може досягти будь-яких результатів у сфері інтерпретації Конституції, якщо він цього забажає»². З цього приводу пригадується також твердження судді ВС І. Х'юза: «Конституція — це те, що скажуть про неї судді».

Висновки. 1. Офіційна правоінтерпретаційна діяльність ВС може підпорядковуватися як герменевтиці буття, так і герменевтиці свідомості, залежно від того, яку її онтичну сутність обирає й застосовує інтерпретатор.

2. У правоінтерпретаційній діяльності ВС дуже рельєфно виявляється дія герменевтичного механізму, зокрема, з огляду на мову Конституції США, яка є надто абстрактною і, як зазначалося, впливає на формування інтерпретаційної гіпотези суддів ВС.

3. Загальне праворозуміння ВС імпліцитно конституюється у герменевтичному акті розуміння. Воно є визначальною детермінантою інтерпретації з огляду на те, що ВС аргументує свою позицію через посередництво таких методів-принципів, як матеріальна та процесуальна справедливість, рівний захист з боку закону. Відтак, його праворозуміння ніколи не обмежене текстом закону, а завжди виходить за його формальні (буквальні) межі.

4. Глибинною сутністю правоінтерпретаційної діяльності ВС є *зважування* прав та свобод громадян у контексті балансування їхніх інтересів з інтересами держави або ж інших суб'єктів, а також зважування повноважень у сфері відносин між гілками влади для реалізації принципу стримувань і противаг.

5. Дослідження правоінтерпретаційної діяльності ВС крізь призму її герменевтичного механізму дозволяє простежити вплив різних факторів на діяльність цього правоінтерпретатора й дійти висновку, що цей вплив є визначальним на всіх стадіях процесу розуміння і сприяє *пристосуванню* абстрактних положень Конституції США до конкретно-історичних умов розвитку суспільства.

6. Правоінтерпретаційна діяльність ВС засновується, принаймні декларативно, на таких різновидах онтичної сутності процесу розуміння, як «проникнення у світ автора» та «проникнення у текст сам по собі», хоча у будь-якому випадку її результатом є *смислотворення* (навіть якщо воно назване смисловідшукуванням). Це забезпечується застосуванням декількарівневої методології правоінтерпретації, яка охоплює певні методи, засоби та прийоми, що допомагають аргументувати фактично пристосувальницьку позицію інтерпретатора.

7. Істинним вважається той смисл положень правової норми, який у конкретних історичних умовах надається їм ВС. Він може змінюватися разом зі зміною соціокультурного контексту, що яскраво демонструє понад 200-річна практика ВС. Ця практика — ще один доказ універсальності положення діалектики, що суспільствознавча істина завжди конкретна.

¹ Лузин В.В. Методы толкования Конституции в деятельности Верховного суда США // Государство и право. — 1997. — № 10. — С. 90—93.

² Corwin E.S. The Twilight of the Supreme Court. — New-York: University Press, 1934. — P. 180.

ДО 300-РІЧЧЯ КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА

У К А З ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про відзначення 295-ї річниці та підготовку заходів до 300-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика

З метою відзначення у квітні 2005 року 295-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика, визначної пам'ятки української політичної і правової думки, та підготовки до відзначення її 300-ї річниці, виховання у громадян національної свідомості, поваги до історії України, консолідації української нації **п о с т а н о в л я ю :**

1. Кабінету Міністрів України:

а) розробити за участю Національної академії наук України та затвердити заходи з відзначення 295-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика та підготовки до її 300-ї річниці, передбачивши, зокрема:

проведення у квітні 2005 року в населених пунктах України, пов'язаних з життям та діяльністю гетьмана Пилипа Орлика, заходів із вшанування його пам'яті;

спорудження протягом 2005—2006 років пам'ятників гетьману Пилипу Орлику у містах Києві та Батурині, інших населених пунктах, пов'язаних з його життям та діяльністю;

видання у 2005—2010 роках наукової праці з історії політичної культури Українського народу, інших наукових праць, збірок документів та матеріалів, присвячених історії вітчизняного конституційного права, життю і діяльності історичних діячів, які зробили внесок у його розвиток;

організацію тематичних заходів у наукових установах, навчальних закладах, закладах культури, військових частинах;

проведення в місті Києві міжнародної наукової конференції, присвяченої історичним та правовим аспектам діяльності гетьмана Пилипа Орлика, з наступним виданням її матеріалів, а також відповідних конференцій, круглих столів, наукових читань в інших населених пунктах України;

випуск в обіг поштової марки і конверта, присвячених 300-й річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика, та здійснення спецпогашення поштової марки;

створення документального фільму про гетьмана Пилипа Орлика, його родину та соратників;

б) вирішити в установленому порядку питання щодо фінансування зазначених заходів.

2. Міністерству закордонних справ України:

а) забезпечити проведення закордонними дипломатичними установами

України заходів з відзначення 295-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика та підготовки до її 300-ї річниці, зокрема, за участю представників української громадськості за кордоном;

б) організувати за участю Національної академії наук України пошук в архівах та книгосховищах європейських держав документів і матеріалів, пов'язаних із життям та діяльністю гетьмана Пилипа Орлика, його родини, інших відомих представників української еміграції того періоду, з метою їх опублікування в Україні;

в) вивчити разом із Міністерством культури і мистецтв України за участю Національної академії наук України можливість увічнення пам'яті гетьмана Пилипа Орлика в європейських державах, де він проживав, та внести в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України відповідні пропозиції.

3. Державному комітету телебачення і радіомовлення України забезпечити висвітлення у засобах масової інформації заходів з відзначення 295-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика та підготовки до її 300-ї річниці, організувати цикли тематичних теле- та радіопередач з нагоди цих дат.

Президент України

В. ЮЩЕНКО

м. Київ,
21 березня 2005 року
№ 504/2005

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (Конституція Пилипа Орлика 1710 року)

Преамбула

Подиву гідний і незбагненний Бог у своїх присудах, милосердний і безмежно терпеливий, справедливий у покараннях. Споконвіку, ще від створення цього видимого світу, Він одні держави і народи вивищує на праведних терезах Свого промислу, а інші впокорює за гріхи і беззаконня, одні уярмлює — інші визволяє, одні возвеличує — інші повергає. Отак і войовничий прадавній козацький народ, раніше званий хозарським, Господь спершу возвеличив лицарською вдачею, просторими володіннями і вікопомною славою. Той народ своїми завзятими походами морем і сухопуттю не лише довколишні племена, а й саму Східну імперію (Візантію) потрясав таким страхом, що східний імператор, прагнучи жити з ним у мирі, заручився тривким подружнім зв'язком із його зверхником — нарік своєму синові дочку кагана, тобто князя козаків.

Опісля прославлений у вишніх праведний Бог-суддя через примножені кривдні вчинки і гріхи відвернувся від того козацького народу, покаравши множеством покут, упокорив і пригнітив його ледве не довічною руїною. А наостанок підкорив польському королівству зброєю звияжних Болеслава Хороброго і Стефана Баторія, королів польських. І хоча невстережний і незбагненний у своїх праведних присудах Бог, упокорюючи, вразив наших пращурів незліченною кількістю поразок, Він не був у гніві немилосердно суворим, а забажав, змидувавшись, щоби козацький народ відновив свою минулу незалежність, скинувши осоружне уже польське ярмо. Для того закликав ревного заступника за православну віру, палкого оборонця одвічних прав і вольностей Вітчизни, звияжного гетьмана вічної пам'яті Богдана Хмельницького, який з Його Божественною допомогою і завдяки непереможній підтримці найяснішого короля Швеції вічної пам'яті славного Карла X об'єднаними силами Війська Запорозького та союзної Кримської держави та ще завдяки власній проникливості, старанню, величі духу і замислу визволив з польської неволі Військо Запорозьке і закріпачений, пригноблений руський народ, — та й добровільно піддався сам і весь народ козацький віддав під самодержавну руку Московської імперії. Мав-бо надію на те, що вона, як єдиновірна з нами, буде непорушно дотримуватися своїх зобов'язань, які викладені у договорах і статтях, скріплених присягою, і повік оберігатиме своїм покровительством Військо Запорозьке і вільний руський народ, шануючи суверенність їхніх прав і вольностей.

Однак по кончині блаженної пам'яті гетьмана Богдана Хмельницького ота Московська імперія всіма можливими способами і засобами намагалася обмежити права і вольності Війська Запорозького, нею ж підтверджені, і скасувати їх до решти, а на вільний козацький народ, якого не здолала завоювати збройно, віроломно накинути невольничу кормигу. Отож скільки разів Військо Запорозьке не зазнавало отакої наруги, воно було змушене власною кров'ю, з відчайдушною мужністю захищати недоторканість своїх прав і вольностей. У тій боротьбі його милостиво підтримував сам Бог, месник за кривди.

І врешті, вже цілком недавно, за проводу ясновельможного гетьмана блаженної пам'яті небіжчика Івана Мазепи, Московська імперія замірилась-таки доконати своїх злочинних намірів і, відплачуючи нам злом за добро, — замість почуття вдячності за роки неоціненної вірної служби, замість того, щоб прихильно подбати про військову скарбницю, вичерпану до останку воєнними діями, — забажала у відплату за безліч лицарських подвигів і битв, у яких козаки не щадили своєї крові, перетворити їх у своє регулярне військо, [українські] міста приневолити у своє підданство, права і вольності скасувати, а Військо Запорозьке, що перебуває у низових околицях Дніпра, до решти викоринити і саме ім'я його навіки стерти з пам'яті. Усе те було очевидним, і нині ще існують тому свідоцтва, свідчення і починання.

Тоді ясновельможний гетьман блаженної пам'яті Іван Мазепа, щиро уболюючи за соборність Вітчизни, за недоторканість прав і вольностей Війська Запорозького, пристрасно бажаючи побачити ще за днів свого видатного гетьманування, а по смерті для віковичної пам'яті свого імені лишити нашу Вітчизну і все Військо Запорозьке — реєстрове і низове — не тільки незалежними, а й у розквіті розширених і примножених свобод, удався під неоторний захист найяснішого і наймогутнішого короля Швеції Карла XII, котрий особливим Божим Провидінням вступив зі своїм військом в Україну. Таким чином Іван Мазепа пішов слідами свого попередника, незрівняного гетьмана блаженної пам'яті Богдана Хмельницького, який налагоджував стосунки з найяснішим королем Швеції Карлом X, дідом-одноіменцем його королівської величності Карла XII, шукаючи щирого взаємопорозуміння та сприяння у воєнно-політичних планах визволення нашої Вітчизни з осоружної вже польської неволі, й також дістав відповідну своїм прагненням підтримку у відсічі польської зброї.

Та незбагненні присуди Божі, бо відчайдушним намислам блаженного небіжчика гетьмана не лише не судилося здійснитися внаслідок лихого випадку мінливої військової фортуни, але й сам він тут, у Бендерах, несподівано скорився долі всіх смертних. Проте осиротіле по кончині свого визначного гетьмана Військо Запорозьке не зневірилось здобути собі жадану свободу. Твердо покладаючись на Божу поміч, на покровительство найяснішого і наймогутнішого короля Швеції та усвідомлюючи слушність своїх починань, які завжди увінчувались успіхом, Військо Запорозьке вирішило — при повному схваленні генеральної старшини і для ствердження своєю волею задуму найяснішої королівської величності Швеції, нашого покровителя, — обрати нового гетьмана, щоб таки здійснити свої наміри, а також щоб поліпшити військовий лад. На виборах, коли Військо Запорозьке зібралось визначеного дня на загальну раду у відповідному до цього акту місці під Бендерами на чолі з паном Костянтином Гордієнком, своїм кошовим отаманом, — от тоді всі й обрали собі непримушеним голосуванням у цілковитій згоді з генеральною старшиною і послами від Війська Запорозького, яке перебуває на Січі, вишикувавшись за стародавнім звичаєм і давніми законами, його милість пана Пилипа Орлика за гетьмана. Гідний-бо він честі гетьманського уряду і здатний з Божою допомогою, при підтримці найяснішої королівської величності Швеції, завдяки глибокому розумінню речей і видатному досвідові, взяти на себе важкий і небезпечний в оцих тривожних обставинах обов'язок гетьманату і всією душею сумлінно опікуватися суспільними справами Вітчизни, раду радити, уряд рядити і провадити.

Коли ж декотрі з колишніх гетьманів, віддано слугуючи московському самодержавству, заходились із зухвалою настирливістю привласнювати собі

понад право і слухність необмежену владу, чим не посоромились посягнути на споконвічні звичаї і вольності Війська Запорозького, і завдали тяжкого лиха посполитому люду. Тому ми, присутня тут генеральна старшина і кошовий отаман з Військом Запорозьким, щоб запобігти у майбутньому таким прикрим випадкам, уклали саме у цей надзвичайно сприятливий для здійснення такої справи час угоду з ясновельможним паном його милістю Пилипом Орликом, новообраним гетьманом. Адже Військо Запорозьке вдалося під покровительство найяснішої королівської величності Швеції з єдиною метою (і нині, не вагаючись, непохитно її відстоює): заради відновлення і зміцнення своїх зневажених прав і вольностей.

Також постановили, щоб не тільки його ясновельможність за — дай, Боже, — щасливого свого гетьманування свято дотримувався духу оцих угод і конституцій (що висловлено у наступних пунктах), про що присяг своєю честю, але щоб їх незмінно виконували й інші гетьмани — наступники того уряду у Війську Запорозькому.

I

Оскільки поміж трьома богословськими чеснотами чільне місце належить вірі, — у цьому першому пункті годиться повести мову про святу православну віру східного обряду, якою войовничий козацький народ уперше й понині просвітився ще за панування хозарських каганів від апостольського Константинопольського престолу і яку й нині невідступно обстоює, бо ніколи жодною чужою релігією збаламучений не був. Добре-бо відомо, що славної пам'яті гетьмана Богдана Хмельницького з Військом Запорозьким єдина причина спонукала взятися до зброї і розпочати справедливу війну проти Речі Посполитої польської (опір турботи про права і вольності): потреба вбронити свою православну віру, яку влада поляків різноманітними утисками приневолила до з'єдинення з римською церквою. Але й після того, як новоримське чужовір'я було викорінене з Вітчизни, він, саме через спільність релігії, а не з інших мотивів, удався із Військом Запорозьким і народом руським до Московської імперії за покровительством і добровільно піддався.

Тому новообраний нині найясніший гетьман, якщо Господь Бог кріпкий і нездоланий у битвах допоможе визволити нашу Вітчизну увінчаною успіхами зброєю блаженної його милості найяснішого короля шведського з ярма московської неволі, повинен того дотримуватися і, як і належить йому, особливо пильнувати і рішуче ставати на перешкоді впровадженню у нашій руській Вітчизні будь-якої чужої релігії. А якщо де-будь виявиться — чи по-тай, чи явно, — то повинен своєю владою її викорінювати, заборонити проповідувати і поширювати. Також не давати дозволу на проживання в Україні послідовникам чужовір'я, а особливо блудного іудаїзму.

Докладаючи всіх сил, нехай недремно піклується про те, щоб лише єдина православна віра східного обряду під послухом найсвятішого апостольського Константинопольського престолу навечно була утверджена і поширювалася для примноження Божої хвали розбудовою церков і вдосконаленням синів руських у вільних мистецтвах і щоб воно буяло і квітло, мов троянда поміж терням, між чужинецькими релігіями сусідніх держав.

А для більшого впливу чільного у Малій Русі Київського митрополичого престолу і задля зручнішого управління духовними справами нехай найясніший гетьман доб'ється по звільненню нашої Вітчизни з-під московського ярма для провінції, що йому наділена, надана і довірена, та для довколишніх земель від апостольського Константинопольського престолу первісної екзаршої влади. Таким чином відновляться колишні стосунки і синівський послух

нашої Вітчизни отому апостольському Константинопольському престолові, що його євангельською проповіддю наша Вітчизна удостоїлася просвітитися і утвердитися у святій Вселенській вірі.

II

Кожна держава постає й існує завдяки непорушності кордонів. Так і територія нашої Вітчизни, Малої Русі, нехай на постраждає ані від нападу, ані внаслідок неправомірного рішення у своїх кордонах, що закріплені договорами з Річчю Посполитою, з найяснішою Портою Оттоманською та з Московською імперією. А передовсім (щоб не порушувався кордон) по річці Случ (який визначає територію), що прилучена під проводом Богдана Хмельницького від Речі Посполитої у власність Гетьманщини і Війська Запорозького, навечно повернена і усталена на основі угод.

За тим зобов'язаний ясновельможний гетьман пильно прослідкувати під час переговорів найяснішої королівської величності Швеції та, якщо справа потребуватиме, рішуче обстоювати цей пункт, наскільки стане хисту і змоги. Передовсім же повинен звернутися з уклінним проханням до його найяснішої королівської милості, ласкавого пана нашого оборонця, захисника і покровителя, і закликати, щоб його найясніша величність нікому не вибачав не лише зневаги прав і вольностей, але й порушення кордонів і привласнення вітчизняних земель. Понад те належить найяснішому гетьманові, нехай лиш війна щасливо завершиться, домогтися від найяснішої королівської величності Швеції такої згоди і гарантій, щоб найясніша королівська величність і його наступники — найясніші королі Швеції — довічно вдовольнялись титулом покровителів України і в дійсності стали б у майбутньому захистом для нашої Вітчизни і зберегли б незмінними її права, привілеї і кордони. Рівно ж належить ясновельможному гетьманові благати найяснішу королівську величність, щоб у договорах його величності з Московською імперією долучити умову повернення вільними по закінченні війни наших полонених, які перебувають у Московській імперії, а також повного відшкодування всіх втрат, яких завдано Україні воєнними діями.

Окремо ясновельможний гетьман повинен звернутися до найяснішої королівської величності з ласкавим проханням і допильнувати, аби наші полонені, які перебувають у королівстві його величності, вільними без перешкод повернулись у свою Вітчизну.

III

Оскільки народ, колись званий хозарським, а потім — козацьким, починає і веде свій родовід від войовничих і непереможних гетів, а, крім того, закони близького сусідства нерозривно в'яжуть і тісно поєднують долю козацького народу з Кримською державою, то Військо Запорозьке неодноразово вступало з нею у збройну спілку і приймало її союзницьку підмогу для оборони своєї Вітчизни і своїх вольностей.

Тому, наскільки у майбутньому буде можливим, ясновельможний гетьман повинен домогтися у найяснішого хана через послів відновлення колишніх побратимських стосунків із Кримською державою, оружно підтримки від неї і підтвердження вічної приязні, з огляду на які сусідні держави у майбутньому не зазіхали б на Україну і не наважувались би чинити їй будь-якого насильства.

А по завершенні війни, коли Господь Бог своєю допомогою благословить новообраного гетьмана посісти резиденцію під час жаданого і співзвучного

нашим задумам миру, — тоді він буде зобов'язаний, докладаючи з передбачливою пильністю всіх зусиль відповідно до свого високого уряду, дбати про те, щоб не було ані найменших порушень тривкого договору з Кримською державою. Щоби побратимські стосунки з нею не зневажалися і не порушувалися самовільно зухвалими порушниками з нашого боку, які, за звичкою розбійного люду, не соромляться ламати і переступати не лише звичай дружби і сусідства, але й мирні договори.

IV

Військо Запорозьке Низове заслужило собі невмирущу славу незліченними лицарськими подвигами на морі і на суходолі, за що було нагороджене багатими даровизнами для спільного вжитку і користі. Проте Московська імперія з метою пригноблення і грабунку Війська Запорозького воздвигла, орудуючи в найрізноманітніший спосіб, на його ґрунтах і угіддях самарські городи, розмістила по Дніпру фортеці, щоб таким чином заподіяти Війську Запорозькому незаконних перешкод у риболовних і ловецьких промислах, принизити і завдати несправедливих втрат. А наостанок підступно спустошила і військове гніздо запорожців — Січ-заступницю.

Отже, по завершенні війни — дай-то, Боже, щоб із щасливим наслідком (якщо Військо Запорозьке не звільнить уже тепер отих своїх посідлостей і Дніпра від напасливої займанщини московитів), — повинен буде ясновельможний гетьман при переговорах найяснішого короля його милості шведського з Московською імперією про благодатний мир припилювати, аби Дніпро і посідлості Війська Запорозького були очищені від укріплень і фортець московитів і повернуті у колишню власність Війська Запорозького. У майбутньому не допускати там ані спорудження фортець, ані заснування городів, ані слобід з обумовленим терміном.

Крім того, ясновельможний гетьман не має права не лише потурати спустошенню посідлостей Війська Запорозького в будь-який час, будь-яким чином і з будь-якого приводу, але повинен надавати всіляку допомогу Війську Запорозькому для їхнього захисту.

V

Місто Терехтемирів споконвічно по праву належало Війську Запорозькому Низовому і виконувало роль власного шпиталю. Так і тепер, по визволенні — дай-то, Боже, — нашої Вітчизни від московської неволі, нехай ясновельможний гетьман поверне Війську Запорозькому Низовому оте місто Терехтемирів з усіма угіддями і перевозом через Дніпро, який міститься там-таки. Нехай буде поновлено за військовий кошт у Терехтемирові шпиталь для козаків, оснажених глибокою старістю, чи ранами, чи то крайньою вбогістю, а також передбачено для них харч і одяг. Рівно ж весь Дніпро — згори, від міста Переволочної, аж до самого гирла, а також Переволочанський перевіз і саме місто Переволочну з городом Керебердою і рікою Ворсклою з млинами, що містяться на території Полтавського полку, та Кодацьку фортецю з усіма угіддями — повинен ясновельможний гетьман, а по ньому наступники його уряду, — згідно з давніми правами і привілеями, — зберегти у законному володінні Війська Запорозького і нікому з визначніших людей духовного чи світського стану не дозволяти у Дніпрі від Переволочної аж до самого гирла риболовити без обмежень. Зокрема річками, потоками і всіма визначеними угіддями у Дикім полі аж по Очаків не має права володіти і користуватись ніхто, крім самого Війська Запорозького.

VI

Якщо в самодержавних країнах шанується такого, як в мирний час, так і в час війни, слухного і корисного державному устрою і порядку, що звичайно задля загального блага вершаться приватні і громадські ради, і навіть самі самодержці, особисто присутні на них і головуючи, не противляться піддати свої рішення розсуду і схваленню своїх міністрів і радників, то чому ж би тоді й серед вільної нації не дотримуватися такого-от благодетельного ладу? Таж у Війську Запорозькому здавен-давна дотримувалися і нині дотримуються саме такого порядку при гетьманській владі, згідно зі старовинним законом вольностей. Однак дехто з гетьманів Війська Запорозького захоплювали собі необмежену владу, геть потоптавши рівність і звичаї, і свавільно встановлювали отой закон: «Так хочу — так повеліваю». Через те не притаманне гетьманському уряду самоуправство у Вітчизні і Війську Запорозькому запроваджувався розлад, викривлення прав і вольностей, утиски посполитих та насильний, невважений розподіл військових посад, а відтак, росла зневага до генеральної старшини, полковників і значного товариства. Тому ми — генеральна старшина, кошовий отаман і все Військо Запорозьке склали угоду і затвердили з найяснішим гетьманом у ході виборів його ясновельможності закон, який повинен мати вічну силу у Війську Запорозькому:

чільними радниками у нашій Вітчизні мають бути генеральні старшини з огляду на важливість їхніх посад, а також через те, що вони постійно перебувають при боці гетьмана;

після них у звиклому порядку ті ж права народних радників нехай мають городові полковники;

крім того, з кожного полку необхідно вибрати зі згоди гетьмана до Генеральної ради як генеральних радників по одному визначному вислуженцю із людей розважливих і заслужених.

З тими генеральними старшинами, полковниками і генеральними радниками повинен теперішній ясновельможний гетьман, а також його наступники радитися про безпеку Вітчизни, про спільне благо і про всі громадські справи і немає права нічого вирішувати, розпочинати і здійснювати своєю волею без попереднього розгляду і схвалення ними.

Тому-то тепер, на виборах гетьмана, призначаються одностайною ухвалою три сесії Генеральної ради, які повинні кожного року проводитися у гетьманській резиденції: перша — на Різдво Христове, друга — на Великдень і третя — на празник Покрови Пресвятої Богородиці. На ті сесії повинні прибути не лише полковники зі своєю старшиною і сотниками, не лише генеральні радники з усіх полків, але також послі від Війська Запорозького Низового для участі і дораджування; по одержанні універсалу від гетьмана вони зобов'язані бути присутніми і прибути точно у визначений час. І коли ясновельможний гетьман запропонує якісь питання для спільного розгляду, то всі вони повинні чесно й щиро, не дбаючи про жодний зиск — свій власний чи інших осіб, — відкинувши лихі заздощі і мстиві намисли, давати слухні поради в такий спосіб, щоб не заподіяти тим ані урази честі гетьмана, ані шкоди справам Вітчизни, — нехай обминуть її лихо і згуба!

Якщо ж поза тими згаданими сесіями Генеральної ради, що для них визначено спеціальні терміни, траплятимуться якісь справи, котрі треба невідкладно розглянути, вирішити і залагодити, то ясновельможний гетьман може вжити всієї повноти влади і впливу для владнання і запровадження таких справ з відома генеральної старшини. Також якщо прибудуть якісь листи з чужоземних держав чи сторін, призначені ясновельможному гетьма-

нові, то їхній зміст належить його ясновельможності обговорити з генеральною старшиною і повідомити свої відповіді на них, щоб не лишалось у тайні листування, в першу чергу — з чужинецькими країнами і таке, що могло б завдати шкоди безпеці Вітчизни і громадському благу.

А щоб постало щире обопільне довір'я поміж гетьманом і генеральною старшиною, полковниками і генеральними радниками, необхідне для проведення таємних і публічних нарад, то кожен з них повинен, перш ніж приступити до виконання обов'язків своєї посади, особисто присягнути на вірність Вітчизні, на щирі відданість гетьманові, а також на сумлінне виконання обов'язків своєї посади схваленою публічно присягою відповідної форми.

Якщо ж у діях ясновельможного гетьмана буде спостережено щось незгідного справедливості, хибного щодо військових прав і вольностей чи зловорожого Вітчизні, то генеральні старшини, полковники і генеральні радники владні використати свободу голосу, щоб особисто або ж — якщо того вимагатиме крайня і невідклична потреба — публічно на нараді висловити докір його ясновельможності і рішуче стримати від зневаги отчистих прав і вольностей, не завдаючи при тому ані найменшої образи високій гетьманській честі. На ті докори ясновельможний гетьман не повинен ані ображатися, ані не має права за них мстити, — навпаки, повинен постаратися виправити переступи.

Крім того, кожен генеральний радник у своєму полку, де буде обраний публічним голосуванням до Генеральної ради, владен разом з городовим полковником достерігати справедливого ладу, брати участь в управлінні, кермуючи з допомогою загальних порад, а також повинен приглядатися і рішуче виступати проти кривд і утисків посполитому люду.

І подібно до того, як генеральна старшина, полковники і генеральні радники повинні дотримуватись добрих звичаїв, належно шанувати високу гідність найяснішого гетьмана, виявляти йому відповідні його високому становищу почесні і вірний послух, — так і ясновельможному гетьманові зі свого боку пристало також мати їх за побратимів, а не за слуг, не вважати їх своїми власними підручними та не примушувати зумисне для приниження їхньої гідності ганебно і негоже вистоювати у своїй присутності, за винятком тих випадків, коли вимагатимуть обставини.

VII

Якщо б провинився хто з генеральних старшин, полковників, генеральних радників, значних товаришів чи інших урядовців, а понадто з рядових козаків, — чи то образивши проти звичаю гетьманську честь якимось зухвальством, чи виявившись винним у якомусь інакшому переступі, — то ясновельможний гетьман не повинен карати того винуватця за такі провини засобами своєї влади чи особисто призначати йому кару.

Така справа — кримінальна чи якась інша — має бути передана на розгляд Генерального суду. І хоч би яке неприхильне, а проте безсторонне рішення він ухвалив, — такому повинен кожен правопорушник підкоритися.

VIII

Що стосується усіх військових справ, то їх мають доносити ясновельможному гетьманові саме вищезгадані генеральні старшини, які постійно перебувають при боці гетьмана — котрі справи до чийх обов'язків та уряду належатимуть, — а також особисто отримувати від нього рішення. В жодному разі не використовувати для цього дворових слуг гетьманових, котрі не по-

винні втручатися до жодних військових справ, нарад і доповідей, ані залучатися до пересилання військової кореспонденції, навіть незначної.

ІХ

Як відомо, у Війську Запорозькому споконвік постійно були генеральні підскарбії, котрі завідували військовою скарбницею, млинами, усіма військовими доходами і повітовими виплатами та давали усьому лад з волі й схвалення гетьмана. Отож і тепер встановлюємо за загальним схваленням такий порядок і затверджуємо як непорушний закон, щоб у нашій Вітчизні, дай-то, Боже, визволеній з московського ярма, за рішенням гетьмановим і згодою загалу був обраний генеральний підскарбій — чоловік значний і заслужений, маєтний і порядний, який би сумлінно опікувався з відома гетьманового військовою скарбницею, пильнував млинів і доходів та обертав їх на громадські потреби, а не на власний зиск. Сам же ясновельможний гетьман не повинен мати жодного права і не зазіхати ані не військовий скарб, ані на надходження до військової скарбниці; не обертати їх на власну користь, а вдовольнятися власними чиншами і доходами, передбаченими для гетьманської особи й булави. Це — індукти з Шептаківської сотні, з Гадяцького полку, з маєтків Почепівських і Оболонських та інші доходи, які здавен-давна ухвалено виділити для гетьманської посади. Понадто ясновельможний гетьман не має права ані самовладно привласнювати собі громадських маєтностей і угідь Війська Запорозького, ані розподіляти їх під яким не було б претекстом іншим людям, менш заслуженим перед Вітчизною, а найпаче ченцям, священникам, бездітним вдовам, дрібним посполитим і військовим урядовцям, особистим слугам, дворакам та приватним особам.

Очевидно, що генеральний підскарбій повинен обиратися як підручний гетьмана і бути там присутнім, де постійно перебуватиме гетьманська резиденція. Крім того, у кожному полку необхідно обрати загальною ухвалою полковника і старшини обох станів — козаків і посполитих — по два підскарбії, теж заприсяжених, з визначніших маєтних людей. Вони повинні відати полковими і цивільними прибутками і посполитими податками, заопікуватися ними і видатками та щороку звітуватись про свою діяльність.

До обов'язків отих полкових підскарбіїв, підлеглих безпосередньо генеральному підскарбієві, входить нагляд у їхніх полках за належними до військової скарбниці прибутками, збір їх і передання до рук генерального підскарбія. Панам полковникам рівно ж не пристало бути причетними до полкових коштів, а мусять удовольнятися доходами і пільгами своїх посад.

Х

Через те, що ясновельможний гетьман повинен з обов'язку свого уряду провадити і достерігати ладу у Вітчизні та Війську Запорозькому, то передовсім він має недремно пильнувати і докладати особливого старання, щоб простим козакам і посполитим не чинилось надмірних утисків, спустошливих поборів і здирств. Ті надужиття спонукають люд покидати обжиті місця і пускатися у чужі краї, аби пошукати собі поза межами вітцівської землі життя без тих прикроців — догіднішого, відраднішого і спокійнішого.

Тому постановляємо, щоб панове полковники, сотники, отамани та інші військові і посполиті урядовці більше не наважувалися виконувати панщин та інших приватних робіт силами козаків і посполитих, а надто якщо ті лю-

ди не є їхніми безпосередніми підлеглими ані слугами: не посилати на сінокіс ані на жнива, не силувати гатити греблі, не чинити над ними насильства захопленням ґрунтів чи примусом до не вигідного їх продажу і не конфісковувати за леда-яку провину усе майно — рухоме і нерухоме. Також не залучати ремісників без оплати до виконання панам урядовцям домашніх робіт, а козаків не увільняти від служби заради приватних доручень. Ясновельможний гетьман повинен усією повнотою влади викорінювати наджиття і сам того остерігатися і не чинити, щоб не давати прикладу для наслідування іншим.

Усе те лихо — утиски і грабунок бідного посполитого люду — корениться у честолюбстві захланних хабародавців. Не маючи на те прав ані заслуг, а лише ненатлі будши жадобою власного зиску, вони заходяться купувати військові і посполиті посади, здобуваючи гетьманську прихильність принадами хабарів, і таким робом допинаються поза вільними виборами проти права і слушності до найвищих гідностей — полковничої булави й інших посад. Тому суворо постановляємо, щоб ясновельможний гетьман не лакомився на жодні подарунки чи обіцянки і нікому не доручав полковничої булави чи інших військових і посполитих посадах з огляду на особисті стосунки та щоб силоміць на ті посади нікого не нав'язував.

Військові і посполиті урядовці, а надто полковники, неодмінно мають обиратися на виборах свобідним голосуванням і волевиявленням, а по виборах затверджуватися владою гетьмана, проте вибори таких урядовців повинні проводитися виключно зі згоди гетьмана. Такого ж порядку належить дотримуватися і полковникам: не обирати сотників чи інших урядовців за хабарі чи на основі особистої прихильності, нехтуючи вільним голосуванням усієї сотні, а також не усувати їх з посад внаслідок особистих незгод.

XI

Вдови — козачі дружини — і їхні осиротілі діти, козачі господарства і жінки у відсутності їхніх чоловіків, — коли ті будуть зайнятими у воєнних походах або на якихось інших військових службах, — щоб не притягалися до виконання жодних повинностей ані до громадських робіт, які входять в обов'язки посполитих, та щоб не обкладалися повітовими податками, — погоджено і затверджено.

XII

Не меншими утисками обтяжені й українські міста, бо села, які раніше підлягали їм безпосередньо і надавали допомогу у виконанні повинностей посполитих, були передані у власність духовних і світських державців, а людність, що замешкувала ті міста, порідшала, проте зобов'язана без жодних пільг справляти ті самі повинності, які виконувалися раніше з допомогою отих відторгнутих і переданих іншим власникам поселень.

Тому, коли у визволеній від московської неволі Вітчизні нашій нарешті запанує мир, має бути призначений і проведений спеціально визначеними для того комісарами генеральний перепис усіх громадських маєтностей, що ними наділені державці. Наслідки цього перепису подати у присутності гетьмана на розсуд високої Генеральної ради, ухвала якої твердо визначить, хто має право, а хто не повинен користуватися угіддями і маєтностями

ми Війська, а також — які податки зобов'язані сплачувати та який послух мають виявляти піддані посесорам.

Нещасному підупалому посполитому людові множаться утиски і через те, що козаки нерідко захищають заможніших селян від міських і сільських повинностей, приймаючи їх у підсусідки, а маєтніші купці, чванячись і гетьманськими універсалами і покровительною прихильністю полковників, уникають громадських повинностей, до яких зобов'язані, й відмовляються підсобити нужденному поспільству.

Тому ясновельможний гетьман хай не забуде своїми універсалами повернути і селян, які користуються заступництвом козаків, і купців до виконання громадських повинностей, а також заборонити надалі надавати їм заступництва.

XIII

Стольне місто Русі — Київ — та інші міста України нехай непорушно і недоторкано зберігають всі свої права і привілеї, слушно їм надані. Гідністю цих виборчих зборів постановлено і доручено ствердити у свій час гетьманською владою.

XIV

З-поміж інших видів утисків, що ними пригнічені посполиті й рядові козаки в Україні — нашій Вітчизні, — ніщо не може більш пригнобити і виснажити народ, аніж наїзди подорожніх, які кудись прямують чи повертаються, а також узвичаєні протиправні повинності надавати підводи, супровід і вшановувати дарами. Нужденні посполиті й прості козаки доведені тими повинностями до відчаю, тому що сила-силенна чужинців і місцевого люду усіх станів і посад пускаються у довгу подорож роксоланськими містами і селами обох берегів Дніпра чи то у військових, чи у своїх приватних справах, а не раз їдуть, виконуючи перше-ліпше доручення, й особисті слуги не лише гетьмана, але й генеральних старшин, полковників, сотників і значних товаришів, а понадто й вищого духовенства.

А дехто, вирядившись у подорож з власної потреби чи бажання, примушують городових і сільських отаманів справляти собі невластиві почесні: підносити дари й забезпечувати харч, напої, транспорт, супровід і варту. Ще інші, головню слуги, чинять безсовісні здирства, вимагаючи без кінцевої потреби незліченну кількість підвід з кіньми. Якщо ж городові чи сільські отамани не в змозі задовольнити ті забаганки, то вимагачі таки правлять свого, вдаючись до брутальної лайки і нагайки, щоб змусити урядовців для залагодження справи власкавити їх грошовими дарами. Декотрі забирають із собою в'ючних коней, а потім їх або привласнюють, або продають. А поміж генеральними старшинами, полковниками й іншими зверхниками, світськими і духовного стану, повелосся змушувати городових отаманів лагодити за громадський кошт свої карети, а також справляти для слуг різноманітний одяг. Понадто не встидаються турбувати міські ради, домагаючись через спеціально вишколених слуг розваг і задоволення потреб своєї кухні.

Між тим і самі отамани, жадаючи собі похвали й намагаючись заручитися милістю і прихильністю сановних подорожніх, — насамперед у своїх приватних, а не у громадських справах — всіляко догоджають зверхникам і їхнім

слугам. А не раз оті городові й сільські отамани і самі чигають на можливість полакомитися під приводом гостинності: раденько запрошують подорожніх, котрим достатньо і пригорщі харчу й питва, на пишну гостину. Там доволі напиваються різноманітних напоїв, а харчі розподіляють поміж собою, долучаючи усе це в облікові книги поміж видатки, і таким чином не лише обтяжують посполитим повинності і збільшують їм чинш, а допроваджують таки до крайнього зубожіння.

Тому по визволенні нашої Вітчизни з московського ярма, коли у ній на решті запанує мир по нинішнім лихолітті, найясніший гетьман повинен у всіх підвладних йому містах запровадити такий лад, щоб народ не пригнічувався недоречними повинностями в міру поліпшення стану держави. Для того у громаді кожного міста треба обрати і привести до присяги підскарбія, підлеглого полковому підскарбію, який би мав під своєю орудою і опікою усі військові прибутки і видатки і правдиво вносив їх у облікові книги. Якщо по щорічному обрахунку тих видатків буде поміченим у боргах і незаконних розтратах, — то їх слід відшкодувати з власних коштів того підскарбія, щоб повернути місту. Тому повинен вносити в облікові книги лише ті випадки, що пов'язані з поїздками у конкретній справі: хто з чиею подорожною відбував подорож та якими вигодами користувався.

А насамперед нехай найясніший гетьман виявить спасенну турботу, аби скасувати у нашій Вітчизні повинності поштову і надання супроводу та випадки насильного вимагання підвід і подарунків, налагодивши справу так, як у сусідніх країнах, — там ніде нема такого проклятушого і обтяжливого для посполитих звичаю. А для перевезення листів нехай найясніший гетьман введе за прикладом і зразком чужоземних держав пошту за військовий кошт у відповідних полках підвладної йому території, попередньо докладно і всебічно обговоривши, вирішивши і затвердивши цю справу на Генеральній раді.

XV

Орендна плата, призначена на щорічну платню компанійським і сердюцьким полкам та на інші військові видатки, вважається всією людністю роксоланською — козаками і посполитими — надто обтяжливою, а постій компанійців і сердюків — нестерпною завадою. Отже, і від тої оренди і від згаданого постою треба відмовитися і зовсім їх скасувати.

Розглянути і вирішити на Генеральній раді, з яких джерел поповнити і відновити для видатків занепаду військову скарбницю, вичерпану на проведення воєнних дій, а також — яку кількість кінного і пішого війська доцільно залишити по завершенні війни при боці найяснішого гетьмана для військової служби.

XVI

Не раз нужденний люд нарікає, благаючи спасу, і висловлює свої образи й обурення тим, що орендарі, а також ярмаркові комісари щокрок переслідують силою-силенною незвичних і непомірних здирств. Через ті утиски убогому чоловікові незмога й приступити до ярмарку, аби продати яку дрібницю для порятунку від нужди чи що для домашньої потреби пристарати без ярмаркового мита. А як трапиться попасти на якійсь дрібній провині, то вже оберуть оті ярмаркові комісари до нитки.

Отже, орендарі і їхні підлеглі нехай стягають мито до військової скарбниці з ввозу і вивозу лише певних товарів і лише в точно визначеному універсалами розмірі, не вимагаючи від купців нічого зайвого і не чинячи ані найменшого здиства вірним убогим людям.

Рівно ж і ярмаркові комісари нехай стягають мито лише з тих осіб, які зобов'язані його сплачувати, а не з убогих людей, котрі приїжджають на ярмарок, аби щось дешево продати чи прикупити для власних потреб.

Також нехай утримаються заводити будь-які судові справи — не лише кримінальні, а й інші поточні — та не завдають непомірних утисків і здиств посполитим і містам.

За всім тим нехай ясновельможний гетьман проникливо слідкує, використовуючи з належним старанням свою владу.

Його доброї волі уряду і проводу довірено усі права і вольності у Вітчизні для непорушного дотримання і охорони та для успішного виконання оцих угод і конституцій, котрі його ясновельможність владна ствердити власноручним підписом, військовою печаткою і відповідною присягою.

**Алфавітний покажчик статей, опублікованих
у «Віснику Конституційного Суду України»
(1997—2006)**

Абдулаєв Ф. Вплив прецеденту Європейського суду на конституційне правосуддя в Азербайджані (№ 6 / 2005, с. 90).

Акситіс Р. Основні риси конституційної юрисдикції в Латвії (№ 1 / 2002, с. 76).

Андрушко П. Кримінально-правова охорона конституційного права громадян на недоторканність приватного життя (№ 2 / 2005, с. 43).

Баудін Ю. Кримінальне право України як публічна галузь права (№ 2 / 2005, с. 83).

Беронов Н. Відносини між судами (№ 1 / 2002, с. 74).

Бірюк Л. Конституційна юрисдикція та свобода законодавця при оформленні законів (№ 5 / 2001, с. 49).

Борденюк В. Добровільне об'єднання територіальних громад в конституційно-правовому вимірі (№ 4 / 2003, с. 58).

Конституційно-правові аспекти організації влади у містах Києві та Севастополі в контексті Рішення Конституційного Суду України у справі про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві (№ 3 / 2004, с. 49).

Конституційно-правові аспекти вдосконалення організації виконавчої влади та місцевого самоврядування у містах Києві та Севастополі (№ 4 / 2004, с. 28).

Верховна Рада України і представницькі органи місцевого самоврядування в механізмі держави (№ 1 / 2005, с. 58).

Конституційний Суд України: сфера місцевого самоврядування (№ 3 / 2005, с. 63).

Букіккіо Дж. Про цілі та завдання міжнародного семінару «Бюджет Конституційного Суду: контроль та управління» (№ 5—6 / 1998, с. 5).

Вітальне слово (№ 6 / 2005, с. 7).

Буль А. Діяльність Арбітражного суду Королівства Бельгія (№ 4 / 2002, с. 52).

Варваровські П. Бюджет Конституційного Суду Чеської Республіки: контроль та управління (№ 5—6 / 1998, с. 107).

Василевич Г. Актуальні проблеми діяльності Конституційного Суду Республіки Білорусь на сучасному етапі (№ 1 / 2002, с. 60).

Вей С. Принципи конституційної інтеграції і самообмеження конституційного судді (№ 2 / 2002, с. 57).

Вернер У. Вплив статті 6 Основного закону на соціальне право (№ 6 / 2003, с. 115).

Вільдхабер А. Місце Європейського суду з прав людини у європейському конституційному контексті (№ 1 / 2002, с. 56).

Вільям Е. Фінансова автономія зобов'язує Конституційну Раду Французької Республіки чітко управляти своїм бюджетом (№ 5—6 / 1998, с. 99).

Вітрук М. Бюджет Конституційного Суду Російської Федерації: досвід і проблеми (№ 5—6 / 1998, с. 68).

Владиченко С. Про перспективи посилення захисту прав людини засобами конституційного правосуддя в Україні (№ 3 / 2006, с. 31).

Вознюк В. Практика вирішення Конституційним Судом України деяких проблем щодо захисту прав і свобод людини згідно з чинним Кримінальним кодексом України (№ 5 / 2000, с. 72).

Конституційні гарантії права людини на своєчасне одержання винагороди за працю (№ 5 / 2002, с. 80).

Посадова і службова особа: конституційно-правовий та кримінально-правовий аспекти (№ 2 / 2005, с. 37).

Воробей Г. Чи надала Конституція Республіки Білорусь громадянину право звертатися до Конституційного Суду за захистом порушених своїх прав і свобод? (№ 1 / 2002, с. 80).

Гамбюхен У. Гарантії захисту від певних соціальних ризиків (№ 6 / 2003, с. 79).

Геберле П. Загальні проблеми конституційного права та юрисдикції конституційного суду на матеріалі «німецької моделі» і з погляду на Україну (№ 6 / 2001, с. 59).

Головченко В., Пунда О. Конституційне право людини на гідність (№ 4 / 2003, с. 67).

Грассхоф К. Принцип верховенства права в конституційному судочинстві (№ 4 / 2000, с. 33).

Право на вільні вибори (Додатковий протокол № 1 до Європейської Конвенції з прав людини, стаття 3) (№ 2 / 2001, с. 60).

Обов'язковість підстав рішення (№ 5 / 2001, с. 61).

Судова практика Федерального Конституційного Суду Німеччини щодо залучення соціальних прав до дії по захисту власності (№ 6 / 2003, с. 117).

Стаття 103, абзаци 2 та 3 Основного закону в судовій практиці Федерального Конституційного суду (№ 2 / 2005, с. 59).

Гриценко М. Соціальна та економічна функції президента — найважливіші внутрішні функції глави держави (№ 6 / 2003, с. 85).

Гюлумян А. Проблеми розвитку конституційного правосуддя у перехідний період (№ 1 / 2002, с. 83).

Даніелян Г. Вплив практики Європейського суду з прав людини на Конституційний Суд Республіки Вірменія (№ 6 / 2005, с. 78).

Дельва Я. Конституційний характер Арбітражного суду Бельгії (№ 5—6 / 1998, с. 29).

Домбровський І. Конституційний Суд України: початок нової каденції (№ 5—6 / 2006, с. 45).

Дубровський В. Організаційна структура Секретаріату Конституційного Суду України (№ 2 / 2000, с. 66).

Духон Ф. Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне конституційне судочинство (№ 6 / 2005, с. 73).

Євграфов П. Захист прав і свобод є найважливішим обов'язком держави перед людиною (№ 4 / 2001, с. 102).

Вплив Конституційного Суду України на формування громадянського суспільства і правової держави (№ 5 / 2001, с. 36).

Євграфов П., Євграфова Є. Конституційне право України: узагальнення досвіду, пошук нових підходів та методології (№ 2 / 2003, с. 77).

Євграфова Є. Засади формування системи національного законодавства (№ 3 / 2005, с. 80).

Фактори формування системи національного законодавства (№ 6 / 2005, с. 118).

Євграфов П., Тихий В. Правотлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства (№ 6 / 2005, с. 82).

Ешонов Б. Конституційний Суд Республіки Узбекистан: становлення і розвиток (№ 1 / 2002, с. 69).

Зоммер Б. Право на захист здоров'я та допомогу під час хвороби в системі основних прав Основного закону Федеративної Республіки Німеччина (№ 5 / 2002, с. 69).

Каттаріно Дж. Бюджет Конституційного Суду Італії як гарантія його незалежності (№ 5—6 / 1998, с. 62).

Кей М. Вплив Європейської Конвенції з прав людини на британське право: до та після прийняття Акта про права людини (№ 6 / 2005, с. 56).

Кесслер З. Повноваження Конституційного Суду Чеської Республіки та огляд його діяльності у 1993—2001 роках (№ 4 / 2002, с. 56).

Кириченко Ю. Конституційний Суд України як обов'язковий учасник процесу внесення змін до Конституції України (№ 1 / 2006, с. 76).

Кияниця І. Верховенство права як засада застосування Конституційним Судом України норм міжнародного права та рішень міжнародних організацій (№ 2 / 2006, с. 43).

Ківалов С. Тлумачення Конституційним Судом України правоположень про діяльність Вищої ради юстиції (№ 3 / 2002, с. 71).

Кіліч Х. Проблема тлумачення в конституційній юрисдикції (№ 4 / 2002, с. 47).

Кістяківський Б. На захист права (Інтелігенція та правосвідомість) (№ 1 / 2006, с. 3; № 2 / 2006, с. 3).

Клеменс Т. Догматика захисних обов'язків у Німеччині — виконання конституційно-правових завдань (№ 6 / 2003, с. 89).

Ковальчук О. Історико-соціологічна теорія права у працях М. Владимирського-Буданова (№ 1 / 2005, с. 70).

Козюбра М. Попередній конституційний контроль і захист прав людини (№ 2 / 2001, с. 54).

Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція (№ 4 / 2000, с. 24).

Природа соціальних прав людини та особливості механізмів їх реалізації (№ 5 / 2002, с. 57).

Комарова Т. Суд Європейських Співтовариств і національні суди держав-членів Європейського Союзу в становленні інтеграційного правопорядку (№ 1 / 2006, с. 99).

Корнєєв А. Створення Конституції України (етапи становлення) (№ 3 / 2005, с. 53; № 5 / 2005, с. 77).

Корнієнко М. Проблеми місцевого самоврядування в юрисдикції Конституційного Суду України (№ 4 / 2000, с. 7).

Костенко О. Зловживання кримінальним законом і Конституція (№ 2 / 2005, с. 86).

Костицький М. Правове регулювання конституційної юрисдикції в Україні (№ 4 / 2000, с. 18).

Теоретичне та практичне значення рішень Конституційного Суду України для реалізації норм кримінального права (№ 2 / 2005, с. 79).

Костицький М., Годованець В. Правові проблеми судового захисту прав людини і громадянина в Конституційному Суді України (№ 3 / 2002, с. 53).

Костицький М., Кушакова Н. Гарантії відповідальності посадових осіб (№ 5 / 2005, с. 102).

Круїс К. Проблеми місцевого самоврядування в судочинстві Конституційного Суду України (№ 4 / 2000, с. 11).

Граничні спори у здійсненні конституційного судочинства. Конституційне судочинство та політичні питання (№ 5 / 2001, с. 46).

Процесуальні гарантії в Європейській Конвенції з прав людини (стаття 6) та Конституції України (№ 2 / 2001, с. 48).

Кучма Л. Не людина для держави, а держава для людини — нова формула суспільних відносин (№ 1 / 2002, с. 45).

Кушакова Н. Конституційне право на інформацію: правомірні та неправомірні обмеження (№ 3 / 2002, с. 66).

Розвиток інформаційного суспільства та права на інформацію в Україні (№ 4 / 2006, с. 16).

Кушакова-Костицька Н. Визначення публічних і приватних інтересів при захисті інформаційних прав на прикладі рішень Європейського суду з прав людини (№ 6 / 2005, с. 111).

Лихова С. Конституція України та кримінальне законодавство України (окремі питання взаємодії) (№ 2 / 2005, с. 95).

Люббе-Вольфф Г. Конституційні засади та можливість реалізації основних соціальних прав через звернення до суду (№ 6 / 2003, с. 94).

Мавчич А. Бюджет Конституційного Суду: контроль та управління у світлі питань незалежності і самостійності Суду (№ 5—6 / 1998, с. 7).

Мазак Я., Барань Е. Звернення фізичних та юридичних осіб безпосередньо до Конституційного Суду Словачької Республіки (№ 3 / 2002, с. 76).

Майданник О. Питання теорії функцій Парламенту України (№ 1 / 2006, с. 81).

Малинникова Л. Проблеми забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в процесі здійснення державно-правової реформи в Україні (№ 6 / 2000, с. 69).

Мармазов В. Співвідношення конституційної юриспруденції та юриспруденції Європейського суду з прав людини (№ 2 / 2002, с. 73).

Мартиненко П. Бюджет як чинник судової незалежності: досвід Конституційного Суду України (№ 5—6 / 1998, с. 81).

Конституційний Суд України: повноваження у контексті дворічного досвіду (квітень 1997 — квітень 1999 років) (№ 4 / 1999, с. 46).

Конституція України і міжнародне право: аспекти взаємодії (№ 3 / 2000, с. 56).

Децентралізація у здійсненні державної влади як конституційний принцип в Україні (№ 6 / 2000, с. 38).

Місце і роль Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в конституційно-правовому механізмі України (№ 2 / 2002, с. 64).

Україна: конституційне право на працю в порівняльній перспективі (№ 5 / 2002, с. 72).

Проект конституціоналізації Європейського Союзу (№ 5 / 2003, с. 113).

Медведчук В. Роль Конституційного Суду в побудові основ правової держави в Україні (№ 2 / 2002, с. 50).

Мерлен-Демартис М. Застосування Європейської Конвенції з прав людини на національному рівні на прикладі Франції (№ 4 / 2002, с. 49).

Мироненко О. Про деякі загальні підходи до поняття «конституційна юстиція і предмета її історії» (№ 4 / 1998, с. 46).

Захист «правди» і «благодаті» за доби Київської Русі та Литовсько-Руської держави (№ 1 / 1999, с. 64).

Січове козацтво на сторожі незайманості «народної конституції» працює (№ 2 / 1999, с. 74).

Духовні джерела оборони менталітетних традицій «козацьких конституцій» (№ 3 / 1999, с. 58).

Суб'єкти політичного «конституційного» контролю і нагляду в Україні-гетьманщині (№ 4 / 1999, с. 63).

Конституції Українських гетьманів XVII—XVIII століть як об'єкти офіційного тлумачення, захисту і грубих порушень (№ 5 / 1999, с. 60).

Раціоналістичне (юснатуралістичне) праворозуміння в Україні у другій половині XVIII століття як первісний концептуальний фундамент вітчизняної конституційної юстиції майбутнього (№ 1 / 2000, с. 89; № 2 / 2000, с. 77).

Джерела визрівання ідеї конституційної юстиції на Україні «провансальського періоду»: світовий досвід, народолюбство, проекти юридичних конституцій (перша половина XIX століття) (№ 3 / 2000, с. 81; № 5 / 2000, с. 89).

Внесок української юридичної науки і практики у концептуальне підґрунтя Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року (№ 6 / 2000, с. 62).

Народження української юридичної науки і перші вітчизняні доктрини судової конституційної юстиції (друга половина XIX століття) (№ 6 / 2000, с. 78; № 1 / 2001, с. 97; № 3 / 2001, с. 57).

Від «праведного автономізму» до виникнення ідеї конституційного суду (межа XIX—XX століть) (№ 4 / 2001, с. 91; № 5 / 2001, с. 65; № 6 / 2001, с. 73; № 1 / 2002, с. 86; № 3 / 2002, с. 81; № 4 / 2002, с. 59).

Проблеми творення і оборони фактичних і юридичних конституцій за доби революційного конституціоналізму (1917—1920) (№ 2 / 2002, с. 82; № 5 / 2002, с. 91).

Світова конституційна юстиція у міжвоєнний період: спеціальні конституційні суди (№ 6 / 2002, с. 55).

Світова конституційна юстиція у міжвоєнний період. Європа: сприйняття американської моделі (№ 1 / 2003, с. 86).

Світова конституційна юстиція у міжвоєнний період. Європа: квазісудовий і політичний контроль (№ 2 / 2003, с. 64; № 3 / 2003, с. 81).

Світова конституційна юстиція міжвоєнного періоду: Америка (№ 4 / 2003, с. 72).

Світова конституційна юстиція міжвоєнного періоду: Британська імперія (№ 5 / 2003, с. 127).

Світова конституційна юстиція у міжвоєнний період: Азія і Африка (№ 6 / 2003, с. 127).

Світова конституційна юстиція у міжвоєнний період: нові доктрини (№ 1 / 2004, с. 96; № 2 / 2004, с. 92; № 3 / 2004, с. 59).

Передумови народження радянської моделі конституційної юстиції, її об'єкти і суб'єкти до виникнення СРСР (№ 4 / 2004, с. 48).

Охорона радянських конституцій у перші два десятиліття існування СРСР (№ 5 / 2004, с. 98; № 6 / 2004, с. 126; № 1 / 2005, с. 81).

Спроби обґрунтування засад захисту радянських конституцій 20—30-х років в офіційних колах СРСР та УРСР (№ 3 / 2005, с. 86; № 5 / 2005, с. 105; № 1 / 2006, с. 106).

Радянська конституційна юстиція міжвоєнного періоду у концепціях марксистсько-ленінської юридичної науки (№ 2 / 2006, с. 57).

Внесок юристів Наддністрянщини та правознавців-емігрантів 20-30-х років у формування доктрини конституційного контролю (№ 3 / 2006, с. 43).

Піднесення радянської моделі конституційної юстиції в УРСР та СРСР (кінець 40-х — початок 80-х років) (№ 4 / 2006, с. 57).

Михеєнко Ю. Судовий захист як конституційна гарантія соціальних прав громадян (№ 6 / 2003, с. 124).

Мяловицька Н. Конституційно-правова реформа і методологія науки конституційного права (№ 2 / 2006, с. 22).

Ней Д. Застосування Європейської Конвенції з прав людини у Швейцарії (№ 6 / 2005, с. 47).

Німченко В. Правовий статус особи за Конституцією України (№ 3 / 1998, с. 35).

Правовий статус іноземців і осіб без громадянства в Україні (№ 2 / 1999, с. 66).

Конституційна юрисдикція та загальне судочинство (№ 5 / 2001, с. 44).

Німченко В., Картавцева Н. Конституційні гарантії свободи релігії та переконань людини і громадянина в Україні (№ 5 / 1999, с. 50).

Омутеску Г. Основні аспекти бюджетної діяльності Конституційного Суду Румунії (№ 5—6 / 1998, с. 79).

Орзік М. Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція (№ 1 / 2001, с. 84).

Пакушер І. Привітання (4-й українсько-німецький колоквиум з питань конституційного права) (№ 4 / 2000, с. 3).

Панов М., Петришин О., Колісник В. Неупереджений аналіз сучасного етапу українського державотворення (№ 1 / 2002, с. 97).

Панов М., Тихий В. Поняття злочину (коментар до Кримінального кодексу України) (№ 1 / 2004, с. 88).

Пильгун Н. Верховний Суд у політико-правовій системі США (№ 5 / 2005, с. 119).

Потомс Л. Бюджет Конституційного Суду: контроль та управління (№ 5—6 / 1998, с. 25).

Пушкаш В. Постанови Європейського суду з прав людини у практиці Конституційного Суду Республіки Молдова (№ 6 / 2005, с. 85).

Пшеничний В. Наркотизм як соціальне явище крізь призму конституційного права людини на охорону здоров'я (№ 3 / 2004, с. 73).

Конституційні засади реформування кримінального законодавства України в сфері обігу наркотичних засобів (системно-порівняльний аспект) (№ 4 / 2004, с. 95).

Соціально-правове явище наркотизму як складова проблема реалізації права на охорону здоров'я (№ 2 / 2005, с. 90).

Ідеї вдосконалення окремих демократичних інститутів України (№ 4 / 2006, с. 11).

Рабінович П. Практика Страсбурзького суду як орієнтир діяльності конституційних судів з імплементації європейських стандартів прав людини (№ 6 / 2005, с. 34).

Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду та Конституційного Суду України (№ 1 / 2006, с. 37).

Рібічіч К. Роль Конституційного Суду в парламентській системі Словенії (№ 4 / 2002, с. 54).

Савенко М. Статус судді Конституційного Суду України (№ 2 / 1998, с. 54).

Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина (№ 1 / 2000, с. 68).

Незалежність судді Конституційного Суду України (№ 1 / 2001, с. 75).

Роль міжнародно-правових актів у діяльності Конституційного Суду України із захисту прав і свобод людини (№ 2 / 2001, с. 72).

Соціальні права і свободи людини і громадянина та їх захист у конституційному судочинстві (№ 5 / 2002, с. 85).

Спеціальні гарантії незалежності та недоторканності суддів Конституційного Суду України (№ 4 / 2004, с. 36).

Роль практики Європейського суду з прав людини у конституційному судочинстві України (№ 6 / 2005, с. 51).

Співвідношення судової практики Конституційного Суду України із судовою практикою Європейського суду з прав людини (№ 2 / 2006, с. 30).

Селіванов А. Конституційний Суд України в нових умовах забезпечення конституційності у державі (№ 4 / 2006, с. 45).

Селівон М. Проблемні питання формування та виконання бюджету Конституційного Суду України (№ 5—6 / 1998, с. 91).

Гармонізація положень національного законодавства з нормами міжнародного права та їх застосування в практиці Конституційного Суду України (№ 3 / 2003, с. 36).

Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя (№ 3 / 2005, с. 35).

Конституційний Суд України: дев'ятиріччя діяльності (№ 4 / 2005, с. 3).

Вступне слово (міжнародна конференція «Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне конституційне судочинство») (№ 6 / 2005, с. 4).

Сергієнко Н. Взаємодія міжнародного та національного права в практиці Конституційного Суду України (№ 6 / 2004, с. 116).

Контроль відповідності національних законів положенням Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 року — нова функція органів конституційної юрисдикції європейських держав (№ 6 / 2005, с. 92).

Серьогіна С. Використання практики Європейського суду з прав людини як перспективний напрям оптимізації конституційного судочинства в Україні (№ 6 / 2005, с. 41).

Скомороха В. Окремі питання поділу влади, визначення державної та судової влади, незалежності судової влади (№ 1 / 2000, с. 52).

Вступне слово (4-й українсько-німецький колоквиум з питань конституційного права) (№ 4 / 2000, с. 5).

З питання набуття Конституційним Судом України статусу повноправного члена конференції європейських конституційних судів (№ 5 / 2000, с. 53).

Практика Конституційного Суду України як засіб імплементації європейських стандартів прав і свобод людини в Україні (№ 5 / 2000, с. 61).

Судова незалежність (тези) (№ 1 / 2001, с. 71).

Захист прав і свобод людини Конституційним Судом України в контексті практики Європейського суду з прав людини (№ 2 / 2001, с. 40).

Конституційний Суд України — п'ять років діяльності (№ 4 / 2001, с. 4).

Конституційна юрисдикція в Україні: становлення і перспективи розвитку (№ 1 / 2002, с. 50).

Баланс між інтересами доцільності та прав людини у боротьбі з тероризмом (№ 4 / 2002, с. 38).

Виступ на відкритті 3 вересня 2002 року чергової сесії Верховної Ради України (№ 5 / 2002, с. 40).

Конституційне правосуддя і права людини на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування та їх забезпечення державою (№ 5 / 2002, с. 62).

Проблеми понятійного апарату в дослідженні питань теорії і практики конституційної юрисдикції (№ 3 / 2003, с. 52; № 4 / 2003, с. 17).

Правові форми участі Конституційного Суду України у законотворчості (№ 1 / 2006, с. 47).

Незалежність Конституційного Суду України та її гарантії. Бюджетне фінансування як найважливіша гарантія його самостійності та незалежності (№ 3 / 2006, с. 10).

Скомороха В., Пшеничний В. Конституційний контроль: питання розгляду справ, характеру та змісту рішень Конституційного Суду України (№ 1 / 1999, с. 51).

Скрипнюк О., Тихий В. Соціальна держава і проблеми забезпечення соціальної безпеки (№ 2 / 2002, с. 42).

Стецюк П. Особливості формування конституційних ідей в українській суспільно-політичній думці 20—30-х років ХХ століття (№ 2 / 2004, с. 81).

Державні символи України: конституційно-правова характеристика (№ 6 / 2004, с. 103).

Тацій В., Тодика Ю. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України (№ 2 / 2002, с. 60).

Тесленко М. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України (№ 4 / 2003, с. 36).

Окремі питання взаємодії Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції в аспекті надання ефективного правового захисту (№ 1 / 2004, с. 110).

Юридична природа правової охорони конституції (№ 3 / 2006, с. 24).

Тимченко І. Вступне слово (міжнародний семінар «Бюджет Конституційного Суду: контроль та управління») (№ 5—6 / 1998, с. 3).

Заключне слово (№ 5—6 / 1998, с. 111).

Тихий В. Офіційне тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України (№ 4 / 1998, с. 38).

Правотлумачення Конституційним Судом України та правова природа його рішень (№ 1 / 2001, с. 62).

Захист конституційних прав і свобод Конституційним Судом України за зверненнями фізичних та юридичних осіб (№ 2 / 2001, с. 67).

Дія рішень Конституційного Суду України в часі (№ 5 / 2001, с. 52).

Підстава кримінальної відповідальності за новим Кримінальним кодексом України (№ 3 / 2002, с. 50).

Теоретичні засади (ідейні основи) Конституції України та їх методологічне значення для правових досліджень (тези) (№ 1 / 2003, с. 84).

Основні повноваження Конституційного Суду України (коментар до статті 150 Конституції України) (№ 4 / 2003, с. 30).

Закінчений та незакінчений злочин. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин (коментар статей 13, 16 Кримінального кодексу України) (№ 2 / 2004, с. 104).

Готування до злочину (коментар статті 14 Кримінального кодексу України) (№ 3 / 2004, с. 70).

Замах на злочин (№ 4 / 2004, с. 91).

Добровільна відмова від злочину (коментар статті 17 Кримінального кодексу України) (№ 5 / 2004, с. 11).

Кримінальне право України і конституційне право України (№ 2 / 2005, с. 63).

Повноваження Конституційного Суду України та правова природа його рішень (№ 4 / 2006, с. 38).

Тихий В., Панов М. Право людини на безпеку (конституційно-правові аспекти) (№ 6 / 2000, с. 57).

Звільнення від кримінальної відповідальності (№ 4 / 2004, с. 99).

Ткачук П. Застосування принципу верховенства права судами конституційної та загальної юрисдикції (№ 5 / 2005, с. 94).

Конституційний Суд України: теоретико-правові питання діяльності (№ 4 / 2006, с. 23).

Правові позиції Конституційного Суду України (№ 2 / 2006, с. 10).
Україна: шляхи формування соціальної держави (№ 6 / 2003, с. 72).

Ткачук П., Лемак В. Судова реформа в Чеській Республіці (№ 2 / 2003, с. 59).

Тьоніс Я. Вплив Європейської Конвенції з прав людини на національне конституційне судочинство: досвід Конституційного Суду Бельгії (№ 6 / 2005, с. 61).

Федючек І. Державно-конфесійні відносини: Європейський контекст (№ 1 / 2006, с. 89).

Хамм Р. Практичне застосування конституційного права в кримінальному провадженні (№ 2 / 2005, с. 73).

Хартвіг М. Порівняльно-правовий аналіз проблемних питань конституційного права при інкорпорації Статуту Міжнародного кримінального суду в Німеччині, Франції та Україні (№ 2 / 2002, с. 76).

Хассемер В. Конституційне судочинство і політичний процес (тези співдоповіді) (№ 4 / 2000, с. 22).

Межі кримінально-правового втручання за часів тероризму (№ 2 / 2005, с. 33).

Відносини Федерального Конституційного суду з європейськими судами (№ 6 / 2005, с. 11).

Христова Г. До питання про зміст принципу остаточності рішень і висновків Конституційного Суду України у світлі конституційно-правової реформи (№ 4 / 2006, с. 49).

Хюльсхорстер Ш. Вітальне слово (№ 6 / 2005, с. 9).

Чемневські Є. Конституційний Суд і політика (аспект проблеми) (№ 3 / 2002, с. 74).

Чехович С. Право на ім'я (№ 1 / 2001, с. 91).

Чубар А. Захист прав і свобод людини і громадянина у конституційному судочинстві України (№ 1 / 2000, с. 84).

Гармонізація законодавства України в галузі правосуддя з вимогами Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини (№ 6 / 2000, с. 72).

Обов'язок державних органів виконувати рішення конституційних судів (№ 5 / 2001, с. 56).

Проблеми реалізації соціальних прав на сучасному етапі та їх захист у конституційному судочинстві (№ 6 / 2003, с. 111).

Чуприна А. Бюджет Конституційного Суду України — одна з гарантій здійснення конституційної юрисдикції в Україні (фінансово-правовий аспект) (№ 3 / 2006, с. 36).

Шаповал В. Проблеми розвитку конституційної юрисдикції в Україні (№ 2 / 1998, с. 45).

Офіційне тлумачення як функція Конституційного Суду України (проблеми теорії) (№ 3 / 1999, с. 52).

Територіальна організація держави в конституційному праві (№ 5 / 2002, с. 43).

Терміни «більшість» і «вето» в конституційному праві (№ 6 / 2002, с. 44).

Поняття держави і суверенітету в конституційному праві (№ 1 / 2003, с. 70).

Форма держави в конституційному праві (№ 2 / 2003, с. 47; № 3 / 2003, с. 65).

Юридичний феномен конституції держави (№ 4 / 2003, с. 42; № 5 / 2003, с. 96).

Основні характеристики конституційного права (№ 6 / 2003, с. 60; № 1 / 2004, с. 77).

Правове регулювання міжнародної торгівлі у контексті норм і правил ГАТТ/СОР (№ 1 / 2004, с. 119).

Системи національного та міжнародного права і конституційне регулювання (№ 2 / 2004, с. 61).

«Соціалізація» як особливість сучасного конституційного регулювання (№ 3 / 2004, с. 28).

Конституційні механізми реалізації народного суверенітету (№ 4 / 2004, с. 12; № 5 / 2004, с. 77; № 6 / 2004, с. 83; № 1 / 2005, с. 40).

Конституційні статуси людини і громадянина (№ 5 / 2005, с. 57).

Суд як орган конституційного контролю (із зарубіжного досвіду) (№ 6 / 2005, с. 20).

Шевляк І. Міжнародна діяльність Конституційного Суду України: перспективи та реалії (№ 2 / 2000, с. 69).

Конференція Європейських Конституційних Судів — платформа міжнародного співробітництва в галузі конституційного судочинства (№ 5 / 2000, с. 57).

Рішення органів конституційної юрисдикції держав-членів Ради Європи в практиці Європейського суду з прав людини (№ 1 / 2004, с. 115).

Шемшученко Ю., Мурашин Г. Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції (№ 4 / 2006, с. 3).

Шемшученко Ю., Погорілко В. Проблеми функцій Конституційного Суду України (№ 2 / 2002, с. 54).

Шепелева Н. До питання про зміст конституційного права на життя (№ 2 / 2005, с. 101).

Шляпошников В. Конституційний Суд України і преса (№ 2 / 2000, с. 72).

Ющенко В. Вітальне слово (№ 6 / 2005, с. 3).

Ющик О. Проблема законності нормативних постанов Пленуму Верховного Суду України (№ 3 / 2006, с. 3).

Яценко С. Ніякого покарання без закону (стаття 7 Конвенції про захист прав людини і основних свобод): аспекти реалізації (№ 5 / 2000, с. 79).

Конституційний принцип презумпції невинуватості та інститут кримінальної відповідальності в праві України і деяких інших європейських держав: порівняльний аспект (№ 2 / 2005, с. 51).

До уваги шановних авторів!

«Вісник Конституційного Суду України» є офіційним виданням Конституційного Суду України, яке постановою Президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 року включено до переліку видань, публікації в яких зараховуються у разі захисту дисертації як наукові роботи.

У журналі висвітлюється діяльність Конституційного Суду України; публікуються наукові статті, наукові повідомлення, рецензії, анотації, коментарі тощо.

Нагадуємо, що наукова стаття повинна бути актуальною, мати доктринальний характер з чітко окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

До статей додається: довідка про автора із зазначенням прізвища, імені та по батькові, вченого ступеня, вченого звання, місця роботи і посади, контактних телефонів, електронної пошти. Примірник рукопису підписує автор.

Разом з рукописом до редакції подається його електронна копія, записана у вигляді окремого електронного документа.

Обсяг наукових статей — 12—15 сторінок, наукового повідомлення — 5—7 сторінок машинописного тексту через півтора інтервала. Шрифт — Peterburg, розмір шрифту: 14. Нумерація виносок — посторінкова.

Редакція залишає за собою право направляти наукові статті й повідомлення на рецензування, редагувати рукопис, скорочувати його, змінювати за погодженням з автором назву статті.

За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Подані матеріали редакція не повертає.

При передруку публікацій іншими виданнями посилання на «Вісник Конституційного Суду України» обов'язкове.

Запрошуємо до співпраці!

Матеріали для публікації надсилайте за адресою:
01033, м. Київ, вул. Жиланська, 14, Конституційний Суд України,
редакційна рада «Вісника Конституційного Суду України»,
тел. 238-11-54

Над випуском працювали:

Катерина Пігнаста
Олена Пазенко
Любов Лавриненко
Ірина Тимошук
Святослав Караваєв
Вікторія Зарецька
Михайло Черненко

Здано до складання 01.04.2007. Підписано до друку 28.06.2007.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 8,0. Умовн. друк. арк. 5,9. Наклад 1170 прим.
Віддруковано в ЗАТ «Віпол», ДК № 15. 03151, Київ — 151, вул. Волинська, 60.
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції — серія ДК № 752 від 27.12.2001)
Зам. №